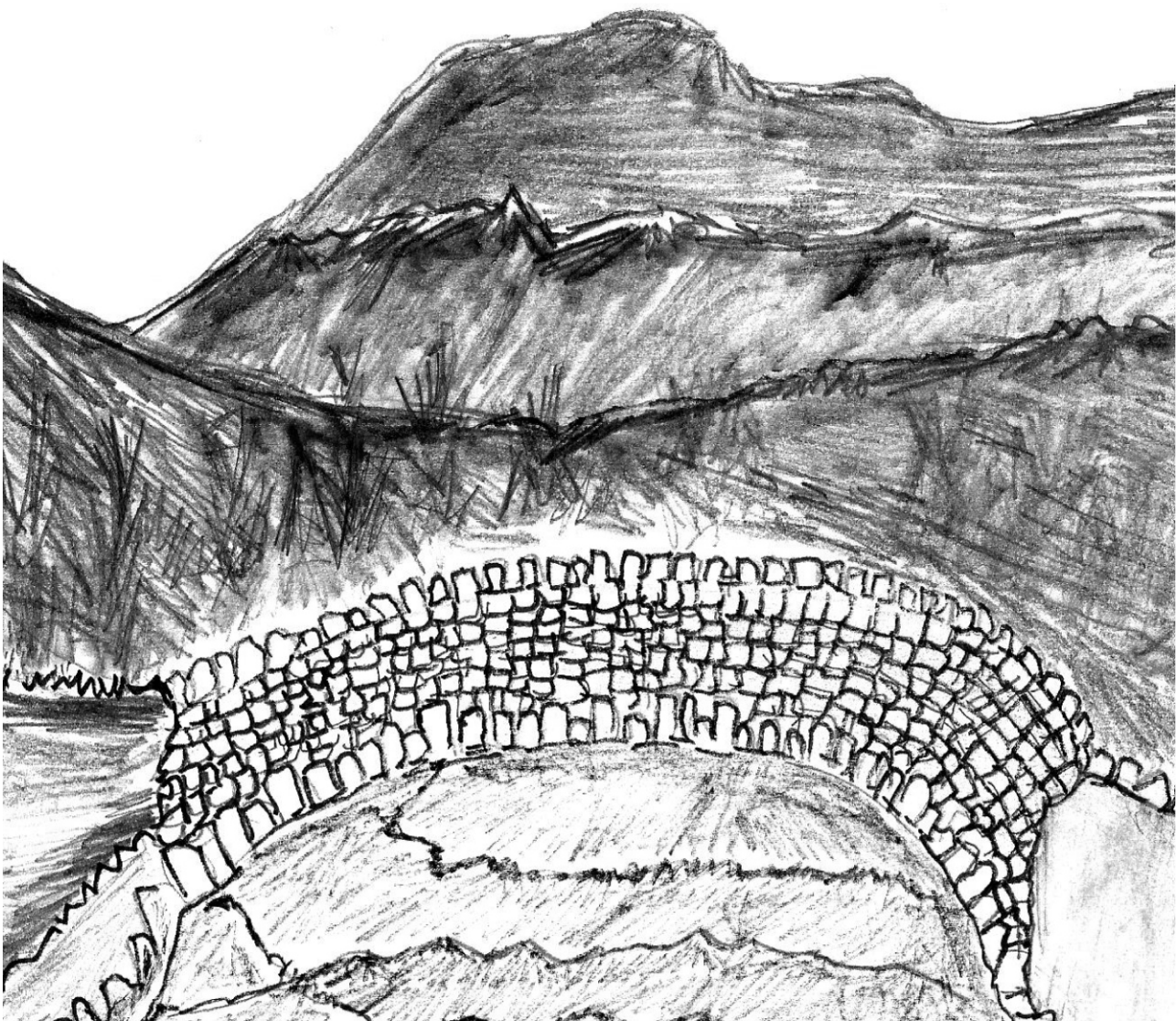

EXCURSIONS, VIATGES, MIGRACIONS: ETNOPOÈTICA I MOBILITAT HUMANA

a cura de Lluís-Xavier Flores Abat i Joan-Lluís Monjo Mascaró

**EXCURSIONS, VIATGES, MIGRACIONS:
ETNOPOÈTICA I MOBILITAT HUMANA**

**EXCURSIONS, VIATGES, MIGRACIONS:
ETNOPOÈTICA I MOBILITAT HUMANA**

a cura de Lluís-Xavier Flores Abat i Joan-Lluís Monjo Mascaró

ISBN: 978-84-9965-339-6
DL: B 1813-2017
Primera edició: gener de 2017

© 2017, dels autors dels articles

© Per a aquesta edició: Grup d'Estudis Etnopoètics de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans

Maquetació: José María Molina Manresa
Impressió: Imprenta El Pilar - Benejúzar (Alicante)

PRESENTACIÓ

Des de la primera edició al 2005, les trobades del Grup d'Estudis Etnopoètics ha tingut com a escenari diferents localitats de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i la ciutat sarda de l'Alguer que han permès els participants acostar-se al coneixement de la realitat cultural, històrica, paisatgística... de la nostra comunitat lingüística. Gràcies a la col·laboració del Ministeri de Cultura, Joventut i Esports del Govern d'Andorra l'XI Trobada del GEC de 2015 va poder tindre lloc en aquest principat, al bell mig dels Pirineus, i concretament en la seua capital, una destinació senyera pel que fa a les excursions, els viatges i les migracions, temes escollits per al nostre aplec anual.

La involucració i acollida de l'historiador andorrà Joan Peruga, autor de la ponència convidada «Viatges per la República d'Andorra» i de responsables tant dels departaments de Promoció Cultural i Política Lingüística com de Turisme del Govern d'Andorra, igual com de les tècniques de la Biblioteca Nacional del país va fer que la nostra estada al Principat ens fera sentir-nos molt còmodes, tot superant les nostres expectatives d'uns simples excursionistes o turistes fugaços.

El Principat d'Andorra va ser un territori visitat pels excursionistes de finals del segle XIX i principis del XX. Ho sabem gràcies al testimoni que ens han deixat les memòries dels seus viatges publicades en els butlletins de les associacions excursionistes. En aquestes memòries, els excursionistes incloïen, entre d'altres, dades geogràfiques, històriques, socials i polítiques, i també explicacions sobre el folklore i la literatura popular dels llocs que visitaven.

En aquest context, Carme Oriol, se centra en el seu article a donar-nos notícia dels articles publicats al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* i al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* que contenen informació referida a la literatura popular andorrana i tot seguit a estudiar el primer d'aquests articles: «Andorra (recorts d'un turista)», publicat per l'erudit rossellonés Pere Vidal l'any 1888, que explica de forma detallada les característiques del país en el seu conjunt, tant des del punt de vista de la geografia com de la història, l'organització política, les formes de vida, els costums... sense deixar de banda l'explicació de tradicions i fins i tot d'algun fraseologisme.

L'article de Josefina Roma focalitza en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i en concret en la tasca duta a terme per una dona: Palmira Jaquetti. En la combinació d'equips per a la recerca de l'Obra, hi ha poques dones, però sens dubte és Palmira Jaquetti la que destaca per sobre de tots els investigadors, hòmens o dones, per la gran col·lecció de cançons que aplega, però sobretot per les acurades descripcions dels cantadors i de tot el procés de la recerca, així com del seu aprenentatge i metodologia. Tant és així, que malgrat que l'Obra disposava els equips de recerca de dos persones, la una que recollia i traslladava al paper les melodies i l'altra, que s'ocupava de les lletres, Palmira Jaquetti transcrivia les melodies i escrivia les memòries, de manera que l'acompanyant només recull les lletres, i passaria força desapercebut.

Palmira Jaquetti va fer parella amb Maria Carbó, amb el seu marit—Enric d'Aoust— i amb Mercè Porta. Roma posa en relleu la precarietat dels mitjans de transport en el treball de camp de la folklorista per tal d'atansar-se a poblets gairebé incomunicats i com aquesta

condició negativa no va fer-la arrere ni a ella ni a les seues acompanyants per a arribar on calia, en mula o a peu, en trajectes d'hores de durada. Segons Roma, el treball de camp de Jaquetti cal comparar-lo amb el de les primeres antropòlogues americanes de la seua època, i en aquest sentit, reflexiona sobre els itineraris de la primera campanya de Jaquetti a l'Alt Urgell i les difícils condicions per a aplegar una de les col·leccions que hui admirem per la seua dimensió i perfecció, en un temps en què el treball de la dona era considerat per molts, una provocació.

L'apel·latiu *gavatx* ha estat utilitzat per a designar una alteritat des del punt de vista català marcada per la frontera del Nord. Anomenava en principi els occitans, i posteriorment, per extensió, tots els francesos. Salvador Rebés analitza la presència d'aquesta figura dins el cançoner popular català (i així mateix, dins de certs texts teatrals o parateatrals, com el Ball d'en Serrallonga o la pantomima que devia acompanyar la cançó d'*El Gavatxot*). D'entrada destaca el caràcter pejoratiu que té el terme *gavatx*, generalment vinculat a una sèrie d'estereotips amb què hom acostuma a representar els veïns del nord. Determinats fets de la història moderna catalana han degut fomentar aquest sentiment diferencial. Rebés distingeix els textos de tema bèl·lic dels que estan situats en moment de pau.

Els primers estan ambientats cronològicament en determinats moments en què hi hagué un enfrontament bèl·lic amb França que és tractat pel cançoner, com és la Guerra Gran (1793-1795) i la Guerra del Francès (1808-1814). En aquest tipus de texts el terme *gavatx* va unit a les idees tòpiques d'invasor, covard, traïdor i fals.

Per la seua banda, en els texts que no se situen en períodes de guerra, el gentilici *gavatx* representa sobretot la figura de l'emigrant miserable i lladregot, un intrús vingut per furtar la faena i les dones als autòctons, una imatge tòpica per cert molt habitual per a representar qualsevol col·lectiu d'immigrants, sobretot si són de tipus econòmic. En aquest sentit cal suposar que degué tenir un cert impacte en l'imaginari col·lectiu català l'important flux migratori que hi hagué des de diversos territoris de parla occitana cap a Catalunya entre els segles XVI i XVII. Aquest moviment tingué sobretot una motivació econòmica, encara que també va ser empès per les guerres de religió. En efecte, els emigrants eren sobretot jòvens de sexe masculí fadrins que ocupaven faenes agrícoles de caràcter temporer com a bracers o que duïen a terme determinats oficis de tipus ambulant molt característics, com ara, els *serraviaires* ('serradors de fusta grossa'): en occità, *ressaires*. Molts d'aquests nouvinguts s'instal·laren i s'integraren a Catalunya després d'un matrimoni amb una autòctona. No endebades unes quantes cançons del cicle de la malmaridada justifiquen la dissort de l'esposa pel fet d'haver-se casat amb un *gavatx*. Tanmateix, com assenyala Rebés, l'aplicació del tòpic pot tindre ben bé un abast atemporal, sense caldre necessàriament una explicació per un determinat context històric.

Molt interessant és la figura del rector de la Vola, un personatge real d'origen occità que visqué entre els segles XVI i XVII, a qui hom atribuïren diverses contarelles de tipus tradicional i un biografia en vers. Encarna en part la imatge tòpica del l'estranger desvergonyat i extravagant, molt sorneguer; encara que en aparença beneit.

Tanmateix, retrau Rebés també la visió positiva de França que mostra així mateix el cançoner, igualment tòpica. França o París designen un territori idealitzat en què impera la

cortesía, sobretot en les cançons baladístiques de tipus carolingi, però no només. Això demostra que, en definitiva, el folklore ens posa d'evidència el caràcter estereotipat amb què analitzem *els altres*, quan ens són desconeguts, tot i que en el fons les afinitats amb ells siguin més importants que les diferències.

L'ase (ruc o burro), bèstia de càrrega emprada en desplaçaments llargs o dificultosos, associat des de ben antic a la torpesa, és present en reconeguts texts de literatura de viatge (d'Apuleu a Stevenson), així com protagonista de múltiples relats folklòrics. D'entre les mostres diverses, ens centrarem a tractar la funció d'aquest animal bàsicament en dues, que gaudeixen d'una gran popularitat fins el nostre temps, en què els ases no són habituals al paisatge de la ruralia occidental. D'una banda, el relat del tipus ATU 1215 (*Asinus Vulgui*), d'àmplia fortuna com a model d'història amb ensenyament moral. De l'altra, el tipus ATU 1210 (*Ass hoisted up to Tower*), en el qual l'ase és pujat a la torre d'un campanar per a menjar-se un llicsó, com a exemple de dicteri estés i, en alguns indrets, folkloritzat festivament. Aquest relat conegut a les terres de llengua catalana, a més de les terres occitanes i ibèriques, ens aprofita per a mostrar que els contes, com els ases, també es desplacen en l'espai.

L'espai pirinenc fa novament acte de presència en l'article de Lluís-Xavier Flores, qui des de fa uns anys ha centrat el seu interès en l'estudi del llegat etnopoètic altoaragonés. En aquest cas, ho fa amb un treball que té com a eix central la Vall de Benasc i la replega de mostres etnoliteràries autòctones per part d'investigadors de fora del país.

Una breu descripció de la singularitat d'aquesta vall i de la seua llengua, el benasqués (parlar catalano-aragonés o aragonés-català en el qual està redactat l'article) dona entrada a una exposició més aïna esquemàtica dels investigadors, autòctons o no, que amb diferents perfils han estat autors de treballs amb presència de la literatura popular benasquesa. Quant als estudiosos de fora de la Vall, Flores els classifica en quatre categories segons els seus interessos i formació: etnògrafs i folkloristes, filòlegs, excursionistes, i músics i musicòlegs. Aquesta gamma de perfils es veu reflectida en una llista gens menyspreable de vint-i-un autors analitzats que des del bibliòfil català Pere Serra Postius, en el segle XVIII, arriba fins als excursionistes aragonesos i aragonesistes Migalánchel Martín i Migalánchel Pérez, ja contemporanis.

A banda dels esmentats, completen la nòmina folkloristes com ara Joaquín Costa, Cels Gomis, Ricardo del Arco, Rafael Andolz; filòlegs com Jean-Joseph Saroïhandy, Artur Quintana, Lluís Borau, Glòria Francino, Hèctor Moret, J. M. Brualla, Pep Coll, Ricard Morant, Antoni Babia; excursionistes com Ricard Serra i Armando Otero; i músics com Gregorio Garcés, Juan José de Mur i Arcadio de Larrea, que, amb profusió i propòsit diferents, inclogueren en la seua bibliografia mostres etnopoètiques que Flores, molt minuciosament, ha localitzat, ordenat i classificat en un annex de materials que supera els quatre-cents exemples, la majoria d'ells originals en benasqués però també en català, castellà i aragonés.

Víctor Labrado ens dona a conèixer un cas de paral·lelisme entre la tradició oral andorrana i valenciana pel que fa al terme *triple real*, que documentà Pep Coll a Andorra en la seua obra *Muntanyes maleïdes* (1993) i que reapareix a les comarques valencianes del Comtat i l'Alcoià amb la forma *trib –o trip– real*.

Labrado analitza en primer lloc l'etimologia del terme, que cal interpretar a partir de la forma *trib*, atestada en obres medievals amb el sentit de 'tribu d'Israel', tot i que posteriorment prengué l'accepció de 'soroll, avalot', i encara més, 'grup, comitiva, potser confusa i tumultuosa', com podem veure en autors moderns valencians i en la parla viva de determinades contrades catalanes i valencianes. L'interessant d'aquesta darrera accepció és la seua vinculació a determinades narracions de transmissió oral documentades, per exemple, en uns quants pobles del Comtat, com dóna a conèixer Labrado, i així mateix als relats de *Muntanyes maleïdes*. Al capdavant hi ha un argument llegendari de tipus religiós en què una colla de persones és condemnada a ballar tota la eternitat per no haver aturat el ball en què participaven, en el moment que passava el viàtic. Aquest estol de músics i dansaires, hom creu haver-lo sentit a deshores de la nit, i és paradigma de remor, disbauxa, confusió. Podem pensar que aquesta història devia ser coneguda arreu del país, sens dubte amb una gran diversitat de variants argumentals, si atenem l'extensió més gran que tingué la forma *trib (real)*.

Joan-Lluís Monjo retrau la importància que tingué dins de la història moderna valenciana la repoblació que hi hagué després de l'expulsió dels moriscs, el 1609. L'element balear va ser molt important en aquest procés de redreçament demogràfic, sobretot a les comarques de la Marina, el Comtat i la Safor, com ha demostrat la bibliografia més recent i no es tractà d'un fenomen merament local, de manera que pot considerar-se amb fonament el possible influx insular en la cultura popular en els llocs on l'aportació humana originària de les Illes va ser més important i persistent.

S'ha demostrat amb succés, en efecte, aquesta influència en camps com la dialectologia o l'onomàstica, i s'han dut a terme aportacions o s'han fet suggeriments en altres àmbits, per exemple, en la gastronomia o la viticultura. Tanmateix, en l'àmbit de l'etnopoètica, les conclusions no poden ser sempre categòriques, ja que, és clar, no sempre pot confirmar-se que els paral·lelismes entre Mallorca i el País Valencià daten de l'època del repoblament. Monjo aporta diversos exemples d'elements particulars dins de la literatura de tradició oral de la Marina, amb un possible parentesc a la tradició popular mallorquina. Els materials són de dos nivells: per un costat hi ha els casos de textos importats de les Illes, com podria ser la tornada de la «Cançó de les panades» del cicle de Pasqua a Mallorca i Menorca, documentada residualment a la Vall de Gallinera encara a la primeria del segle XX; per un altre, hi ha els textos que contenen elements de possible vinculació amb les Illes, com ara, les fórmules de les rondalles («Pixau i cagau, que ma casa mai cau»), els noms de personatges folklòrics (*Pere-Joan, Jonaina*) o certs elements lèxics (*dormisson, eixir (la) por, mòpia, moix, agarrar xibeques*).

Un altre aspecte que tracta l'escrit és el reflex de l'alteritat representada per l'element mallorquí en la tradició popular de la Marina, un fenomen que arribà a generar una producció interessant, reflectida sobretot en certes llegendes explicatives del fet del repoblament (com ara la dels *baratats*) i en la creació de fórmules de befa per a escarnir els elements lingüístics més diferencials, com ara, l'article *es, sa* de Tàrbena.

Vicent Vidal analitza els materials folklòrics continguts dins les cròniques del Centre Excursionista de Lo Rat Penat, conegudes a través de la premsa en el període 1880-1911. La proposta era d'estudiar fins a quin punt l'excursionisme valencià tingué repercussions en

l'estudi del folklore, com, en efecte, va succeir a Catalunya, on gràcies a l'influx d'aquest moviment es pogué evolucionar tant metodològicament com conceptualment i es posaren les bases perquè nasqués una generació de folkloristes de gran repercussió. Tanmateix el context valencià era ben diferent, com apunta Vidal. L'interès que tenien els literats valencians de la Renaixença pel folklore no deixà d'estar absolutament connectat a la creació literària i fins l'aparició de l'obra de Francesc Martínez (1912) no es pot parlar d'un treball de recopilació o estudi en aquesta matèria. La naturalesa del Centre Excursionista de Lo Rat Penat ja era un indicatiu d'aquesta divergència, ja que es va crear al si de la secció d'Arqueologia, cosa que determinaria el tipus d'activitats que poguera planejar. En efecte, predominaren les eixides amb un caràcter artístic o històric, amb una finalitat de donar a conèixer i preservar el matrimoni monumental valencià. Amb tot, les cròniques aporten diverses dades de caràcter folklòric, amb un caràcter marginal, i posen d'evidència quina concepció del folklore tenien els prohoms de la Renaixença.

Les conclusions que extrau l'article apunten que hi havia un cert prejudici devers aquest tipus de materials, analitzats des del positivisme, fins i tot s'adverteix als lectors del seu caràcter científic. El folklore no era encara un objectiu de recerca, i, per tant, no hi havia una metodologia d'investigació; en tot cas poden aparèixer determinades notes de caràcter folklòric a les cròniques com a complement per a explicar elements puntuals, sobretot del paisatge. És per això que hi ha un predomini de les llegendes explicatives. És molt interessant i significativa la possible ommissió de la informació de tipus folklòric que es percep en referència a la descripció dels monuments de la ciutat de València, ja que, entre d'altres raons, podria estar condicionada per una prevenció davant el possible ús polític de la cultura popular com a eina per a la creació d'un imaginari col·lectiu. En aquest sentit, les directrius serien ben diferents de les del moviment excursionista català.

Les persones viatgen a través dels territoris per motivacions molt diverses, generalment d'índole personal o social. Una de les motivacions que empeny els científics i les estudiosos a deixar el recer del seu laboratori o despatx és la recerca de materials per a estudiar en profunditat la seua matèria, per crear col·leccions i corpus, per preservar elements materials o immaterials que corren algun tipus de risc. El folklore, com a disciplina, no és alié a aquesta necessitat. Des de les acaballes del s. XVIII la recerca sistemàtica sobre el territori de materials de literatura oral és una pràctica habitual en les societats desenvolupades. Així, en la segona dècada del s. XX, es basteix a Catalunya un projecte ambiciós i integrador: recollir el cançoner popular de tot el domini lingüístic per a la seua conservació, classificació i estudi. En aquest projecte, les Illes Balears tenen un espai important. Així, en diverses missions de recerca i a càrrec de diversos especialistes, es recollirà un gruix considerable de materials. El fet que de cadascuna de les missions es conservi una memòria o diari ens aporta –ultra les aportacions de vàlua folklòrica– un seguit d'anotacions de caràcter social i àdhuc personal que ens permet copsar quina era la tasca del folklorista, la metodologia de treball i com eren rebuts pels informants. La comunicació revisarà les missions a les Illes des d'aquesta doble perspectiva: els materials recollits i la dimensió de viatge i aventura que tenia la recerca folklòrica en aquella època. Aquest últim aspecte, que pot semblar anecdòtic, resulta altament representatiu de la percepció del que era o no folklore tant per als recol·lectors com per als informants i per tant, ens aporta valuoses dades referides al context, i en definitiva, a l'acte folklòric en si.

La XII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics se celebrarà a Sueca, a la comarca valenciana de la Ribera Baixa, els dies 11 i 12 de novembre de 2016, i portarà com a títol “Etnopoètica, terminologia i mitjans de comunicació”. Confïem, per tant, que novament el País Valencià, en aquesta nova etapa esperançadora que s'hi viu quant a la revitalització de la nostra llengua i cultura comunes, fins i tot des del camp audiovisual, torne a reunir bona cosa de companys que es dediquen a l'estudi de la literatura oral popular.

Lluís-Xavier Flores i Abat & Joan-Lluís Monjo i Mascaró

Grup d'Estudis Etnopoètics i associació de recerca etnogràfica “Grup Alacant”

NOTES DE LA TRANSCRIPCIÓ

S'intenta de reproduir amb el màxim de fidelitat els testimonis orals transcrits, sense allunyar-nos massa de les convencions ortogràfiques vigents. Som conscients que les opcions seran arbitràries i potser discutibles. Passarem seguidament a exposar quins criteris s'han seguit en la reproducció dels texts orals:

1. S'han transcrit sense cap indicació marginal ni amb cursiva les formes no normatives que es presenten de manera generalitzada.
2. No s'han representat amb cursiva les formes lèxiques castellanitzants, si són usals en el parlar espontani dels nostres informants.
3. Pel que fa a les vocals, es representen seguint les normes ortogràfiques vigents la pronunciació [a] dels grups inicials *en-*, *es-*, *eix-*; i més localment, de les partícules *es*, *el*, *em*, *et*, *el*, *en* (com és habitual en els parlars valencians de la Marina Alta i Tàrbena).
4. Es reproduceix l'oscil·lació de la realització de la *-d-* intervocàlica. La seqüència final *-ada*, reduïda generalment en el nivell oral en [á], es transcriu com a *-â*.
5. No reproduïm la pèrdua de la *-t* del grups finals *-nt*, *-lt*, ni la de la *-r* final per fonètica sintàctica o precedint els pronoms clítics.
6. No es restableix l'omissió de la *v* intervocàlica dels imperfets, ni la de la *-r-* intervocàlica del verb *anar* dins de la formació perifràstica del perfet (*vàrem* [vàem]), ni la *-i-* intervocàlica en l'imperfet del verb *fer*: *feia* [fea].
7. No es reproduceix l'omissió de la pronunciació de la *i* davant del fonema palatal fricatiu sord del parlar de Tàrbena: *a(i)xò*, *mate(i)x*.
8. Representem amb un punt volat l'afèresi dialectal de la *a* inicial: *·nava* < *anava*.
9. Accentuem segons les normes vigents algunes formes que en el parlar col·loquial són àtones o es pronuncien amb la vocal tancada: *però*, *quilòmetro*, *què*.
10. Entre claudàtors [ ] s'indiquen algunes paraules restablides en la transcripció, sobreenteses en el context, confoses per lapsus.
11. L'article redactat en benasqués segueix la proposta ortogràfica proposada pels redactors de la revista filològica *De lingua aragonensi* de la Societat de Lingüística Aragonesa.

APORTACIONS AL FOLKLORE ANDORRÀ DELS EXCURSIONISTES DE FINALS DEL SEGLE XIX I PRINCIPIS DEL XX: ELS «RECORDS D'UN TURISTA» DEL ROSSELLONÈS PERE VIDAL¹

Carme Oriol Carazo
Universitat Rovira I Virgili

El Principat d'Andorra va ser un territori visitat pels excursionistes de finals del segle XIX i principis del XX. Ho sabem gràcies al testimoni que ens han deixat les memòries dels seus viatges publicades en els butlletins de les associacions excursionistes. En aquestes memòries, els excursionistes descrivien amb detall el viatge que havien fet. Les seves descripcions incloïen dades geogràfiques, històriques, socials, polítiques, vivències personals, i reflexions sobre aspectes que els eren desconeguts i que els resultaven sorprenents i curiosos. Així mateix, aquestes descripcions també incloïen explicacions sobre el patrimoni material (bordes, esglésies, molins, etc.) i sobre el patrimoni immaterial (llegendes, proverbis, costums, balls, etc.), ja que l'objectiu dels excursionistes era retratar de la manera més fidel possible el territori que visitaven posant l'accent en el conjunt de característiques que definia aquest territori.

Les cròniques d'aquestes excursions ens aporten, per tant, coneixement sobre el folklore, en general, i la literatura popular, en particular, que els excursionistes van recollir sobre el terreny i que després van divulgar en els butlletins de les associacions. En aquest context, l'objectiu del present treball és donar notícia dels articles que contenen informació referida a la literatura popular andorrana publicats al *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* i al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* i, en segon lloc, estudiar el primer d'aquests articles: «Andorra (recorts d'un turista)», publicat per l'erudit rossellonès Pere Vidal l'any 1888.

1. Articles sobre literatura popular andorrana en els butlletins excursionistes.

En el període corresponent a les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX, s'han pogut localitzar cinc articles publicats en els butlletins de les associacions excursionistes de Barcelona que descriuen Andorra des de l'òptica del viatger que visita el país.

---

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P. Així mateix, forma part del treball realitzat pel Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), reconegut i consolidat per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 755).

El primer dels articles és el de l'historiador i bibliògraf de la Catalunya del Nord, Pere Vidal, nascut a Sant Pau de Fenollet el 1848 i mort a Perpinyà el 1929. Pere Vidal va exercir de bibliotecari a Perpinyà i és autor de diversos llibres d'història del Rosselló i del *Cançoner catala de Rossello y de Cerdanya* (1885-88). El 1888, Pere Vidal, soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana a Perpinyà va publicar l'article «Andorra (recorts d'un turista)» a la Secció d'Excursions del *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* (1888). L'article va ser redactat originàriament en francès i va ser traduït al català per Artur Osona (Garolera 1992: 54).²

El segon article és el de l'excursionista i escriptor Artur Osona (Barcelona, 1840-1901).³ Es titula «De Berga a Bescaran y a Andorra» i va ser publicat al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1898. L'article, però, no inclou dades referides a la literatura popular andorrana. Artur Osona va ser un bon coneixedor d'Andorra i un enamorat del país. L'any 1897 el Consell General de les Valls el va nomenar fill adoptiu d'Andorra. A part de l'article al qual ens acabem de referir, l'any 1894 va publicar *República d'Andorra: guia itinerària dividida en 42 itineraris y ressenya geogràfica-històrica de las valls* que formava part de la *Guia itineraria de les regions del Llusanés, Pyreneus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra* (1894).⁴

Els articles tercer i quart van ser publicats pel folklorista i crític musical Salvador Armet i Ricart, comte (consort) de Carlet i del Castellar (Barcelona, 1860-1928). Els articles als quals ens referim, que va signar com Comte de Carlet, són «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra», publicat per parts en tres números consecutius del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1905, i «Folk-lore andorrà» publicat també al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* l'any 1907.

El cinquè i darrer article és «Excursió a Andorra i a la Cerdanya francesa» publicat per parts en dos números consecutius del *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* per l'enginyer industrial i excursionista Pere Rius Matas l'any 1916. L'article és el text d'una conferència impartida per l'autor en el Centre Excursionista de Catalunya els dies 14 i 21 de maig de 1915. En el seu treball, l'autor inclou dades procedents de dues fonts bibliogràfiques (Rius 1916: 12). La primera és la *Guia itineraria de les regions del Llusanés, Pyreneus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra*, publicada el 1894 per Artur Osona, que al seu torn inclou dades procedents dels estudis de Josep M. de Riu i Fillart de la Seu d'Urgell i de Pere Vidal de Perpinyà.⁵ La segona és

---

2 Al peu de l'article figura la següent indicació: «Trad. del francès per A. O.».

3 Sobre la figura d'Artur Osona, vegeu Barberà (1996: 13-15) i Laínez (2013).

4 L'obra va conèixer diverses reedicions corregides i augmentades.

5 Tot i que l'autor no esmenta el nom d'aquests estudis, el més probable és que es tracti, en el primer cas, de la *Historia de la República de Andorra*, publicada el 1891 i, en el segon, de «Andorra (recorts d'un turista)», publicat al *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* el 1888.

l'article de «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra» publicat pel Comte de Carlet al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* el 1905.

2. «Andorra. Records d'un turista»

L'article de Pere Vidal, d'una extensió de 27 pàgines, explica de forma detallada les característiques del país en el seu conjunt, tant des del punt de vista de la geografia, com de la història, l'organització política, les formes de vida, els costums, etc. La prosa de l'article és amena i, en la descripció del territori i dels seus habitants, combina el discurs informatiu amb el literari. Així per exemple, en la descripció general d'Andorra que fa a l'inici de l'article, Vidal diu:

Andorra es un país en extrem desigual i accidentat. Per tots cantons lo voltan altas montanyas, quina altitud varia entre 2000 y 2900 metres. Son interior lo forma una massa de montanyas onduladas á manera de mar inflada per la tempesta (Vidal 1888: 189).

Més endavant, descriu el camí que porta de Meritxell a Encamp de la següent manera:

De Meritxell se baixa á Encamp per un camí dolentíssim y estret, d'una pendent espantosa; un pas en fals del matxo vos estimbaria al fons del Valira, quals ayguas córren bramant ab fúria á través d'enormes rocas graníticas que li disputan lo pas (Vidal 1888: 197).

I, en relació al paisatge que troba en sortir d'Encamp en direcció a les Escaldes, diu:

A la dreta, algunas bonicas praderas, serpejadas de petits filets d'aygua; á l'esquerra s'ofereix un espectacle singular, enormes penyals de quartz ab betas de pegmatita y d'eurita. Se diria que un gegant ha vingut á destrossar la montanya á cops de mall (Vidal 1888: 197).

Baixem á las Escaldas per una especie d'escala ombrejada per verdas alzinas (1126 m. d'alt.). Aquest recó d'Andorra es molt petit, mes jo l' considero un dels més gemats de las Valls; sembla un niu de verdor (Vidal 1888: 198).

Entre la descripció dels llocs que va visitant, Vidal incorpora elements d'interès per als estudis de folklore, ja que acostuma a acompanyar cadascuna de les peces que recull (costums, creences, parèmies, llegendes, etc.) de reflexions i comentaris personals. Així, quan explica que arriba al port de Fontargent pel poble de Cabanes, dóna la dada de l'altitud del Puig que el domina, 2.526 metres, i a continuació descriu la següent creença referida a Lluís el Pietós:

Allí es, a dir dels andorrans, hont Lluís lo Piadós clavá una argolla ó grossa anella de ferro, destinada á marcar la divisoria entre Andorra y lo Savartés, una de les possessions dels Comtes de Foix (Vidal 1888: 192).

I, a continuació, afegeix:

No crech que Lluís lo Piadós hagués estat may á Andorra, mes després de tot, la opinió dels andorrans es sostenible, mentres que la dels historiadors espanyols que han reconegut en l'esmentada argolla restos dels Trofeus de Pompeyo, es absolutament ridícula (Vidal 1888: 192).⁶

El pas per l'indret de Meritxell porta l'autor a fer una reflexió sobre la religiositat dels andorrans, que està intrínsecament lligada a l'amor a la Pàtria:

Una capella arrebossada, de lluhenta teulada, fa un contrast sorprenent ab las casotas vehinas; es l'ermita més freqüentada d'Andorra, la Mare de Deu de Meritxell. «Deu guarde los turons d'Andorra, Deu los guarde y Nostra Senyora de Meritxell». Aquesta exclamació és la més hermosa que pot sortir de la boca d'un andorrà. Las montanyas d'Andorra, Deu y la Verge, ¡Patria y Religión! Tot l'esperit andorrà s'enclou en estas paraulas, L'andorrà es, en efecte, molt adicte á son país, es patriota en tota l'extensió de la paraula (Vidal 1888: 196).

I, a continuació, Vidal explica la tradició sobre l'origen de la capella de Meritxell:

L'origen de la capella de Meritxell es desconegut; véuse aquí, no obstant, lo que n' contan los andorrans. Un jorn del mes de Janer los habitants dels Cortals de Meritxell vejéren un esbarzer florit, com si hagués sigut en plé mes de Juny; s'hi atansáren y vejéren en un forat una imatge de la Verge portant al bras son fillet, l'infant Jesús. Enterat lo senyor Rector de Canillo, aná a buscar la imatge seguit de gran nombre d'andorrans y la portáren á la iglesia parroquial. Mes durant la nit la Verge se n' entorná al lloch dont havia aparegut. Aixó era una advertencia, que no debia passar desapercibuda; mes l' endemá nevá y, cosa verament extraordinaria, á uns cinquanta metres tot al voltant del esbarzer, la neu deixá lliure un gran espay de terreno. Llavors los andorrans, comprenent que la Verge no volía deixar aquell lloch, l' hi edificáren una capella, lo notable santuari de Meritxell (Vidal 1888: 197).

Sobre aquesta tradició, Vidal escriu en nota: «Aquesta piadosa llegenda també s' troba á Err, en la Cerdanya francesa». Vidal també fa notar que la Mare de Déu de Meritxell ha estat reconeguda patrona d'Andorra per acord del Consell General de les Valls de 24 de novembre de 1873 i que l'aplec se celebra el 8 de setembre.

Les creences relacionades amb el suposat pas de Carlemany per Andorra, o com hem vist anteriorment, del seu fill Lluís el Pietós, estan presents en l'imaginari dels andorrans. Així, en la descripció de l'itinerari entre Andorra la Vella i Ordino, tot resseguint la Vall del riu d'Ordino o Valira del Nord, en el camí conegut com Camí Grella, Vidal explica tres tradicions. Diu:

---

6 Sobre els Trofeus de Pompeu, Amela (2001: 185) diu: «Al finalizar la guerra sertoriana (72 aC.), Pompeyo Magno levantó en los Pirineos unos magníficos trofeos conmemorando tanto su reciente victoria en la Península Ibérica como la implantación de su poder e influencia en Occidente, a la vez que señalaba los nuevos límites fronterizos entre Hispania y la Galia».

En lo Pont Plá passém á la vora esquerra (1135 m. d'alt), hont se veu una grossa pedra, buydada, segons la tradició, per un cop d'espasa de Carlemany ó un de sos pars, pera posar hi la cibada destinada á la montura. Una mica més amunt, entre lo Pont Plá y lo Pont de Sant Antoni, s'ensenya una pedra, hont lo calsat del rey dels Franchs hi deixá marcada sa petjada. La montanya de la vorera esquerra, envers Anyós, es coneguda ab lo nom de Serra de la Nor ó del Honor: en ella Carlemagne va derrotar als moros (Vidal 1888: 202).

Vidal sintetitza la presència d'aquestes tradicions andorranes amb la següent afirmació: «Com se veu, las tradicions pseudo-carlovingias no faltan en Andorra».

Més amunt d'Ordino, Vidal esmenta la presència d'una antiga torre que es remunta a l'època musulmana i que es coneix amb el nom de la Meca. Això el porta a relacionar-la amb una altra torre que hi ha a la parròquia de Sant Julià: la Seca. I a fer el següent comentari:

Se sol dir, parlant d'un home que ha viatjat molt: *Ha seguit la Seca y la Meca y la Vall d'Andorra*. Aquest aforisme ha passat á las poblacions de la Cerdanya y del Rosselló, reforstat ab la idea de ganseria, que s'atribueix á aquell á qui s'aplica (Vidal 1888: 203).

El Comte de Carlet (1905), que recull també aquesta unitat fraseològica,⁷ dóna la mateixa explicació sobre el seu origen i li atribueix un sentit irònic. Diu:

De la situació d'aquests castells La Seca i la Meca, deu provenir la dita vulgar aplicat a qui molt ha corregut: «Ha seguit La Seca, La Meca y la Vall d'Andorra; més tenint en compte les minúscules proporcions d'aquest país, y la curta distancia que hi ha desde la Seca a la Meca, aquesta dita no devia aplicar-se en son origen sinó en sentit irònic, sentit que avuy ha perdut, perquè sembla indicar que la persona que ha seguit La Seca i la Meca ha corregut mitg món o poch menos, si bé es veritat que aquests dos enrunats castells ocupen l'entrada i la sortida —o poch menos— de la vall, d'on se dedueix que pera anar de l'un a l'altre se té d'atravesar tot el territori, es a dir, *tot un Estat*, per insignificant que aquest sia» (Comte de Carlet 1905: 257).

Pere Vidal, en el seu article, dedica també un espai a descriure el caràcter dels andorrans i sintetitza una de les seves característiques, la discreció, amb una dita que se'ls atribueix: Fer l'andorrà. Diu:

---

⁷ A l'entrada «Seca», el *Diccionari Aguiló* (1915-34, vol. 7) inclou una nota d'Eduard Toda que recull la mateixa explicació sobre l'origen de la unitat fraseològica. A la mateixa entrada, el *Diccionari Català-Valencià-Balear* (Alcover/Moll, 1930) cita com a exemple el text medieval de Jaume Roig, que és una mica més extens que la unitat fraseològica que comentem: «Lo món cercant / e traspassant / per Ceca y Meca, / la Vila seca / e vall d'Andorra (Spill 6136)» i remet a la nota de Toda del *Diccionari Aguiló*. Finalment, la *Gran Enciclopèdia Catalana* (Carbonell 1969-80), a l'entrada «Seca», recull una explicació semblant sobre l'origen de la unitat fraseològica andorrana. Pel que fa a la localització d'aquestes referències, he d'agrair a Alexandre Bataller Català el seu ajut.

L'andorrà es hospitalari y caritatiu, segons sos medis; però l'atormenta un viu amor al guany y es molt maliciós, per més que s' diga. Qualitats y defectes son aquestos que s' troban en tots los pobles de montanya; mes dúas cosas distingéixen al andorrà d'altres montanyesos, y quasi s' pot dir del resto dels homes: sa discreció y sa antipatía per las innovacions. Es menester haver viscut ab los andorrans per a poder formarse una idea de llur extremada discreció, que per altra part, es proverbial en las poblacions vehinas, hont parlant d'un home que guarde reserva y fassa veure que ignora lo que mellor sap, se sol dir: *Fa l'andorrà* (Vidal 1888: 204).

Vidal es pregunta de què pot venir tanta discreció i prudència, és a dir, quina deu ser la causa d'aquesta manera de ser dels andorrans. I ell mateix en dóna la seva visió:

Evidentment l'estat de doble vassallatge en que vegeta l'andorrà. Aquest té dos amos, als que deu respectar y onrar en igual grau, y dos amos d'humor, caràcter, hàbits y costums molt diferents: un bisbe espanyol y un prefecte de la República francesa! Mai s'es vist una situació semblant.

«Qué m' dihéu del Il·lustríssim Bisbe, senyor Canillo?»

«Ay miri, com vol... sap... heu! Heu!... m' sembla que farà bon dia avuy.»

Trobeu després al senyor Ordino:

«¿Y bé, qué m' diu de aquest senyor delegat francès?»

«Vaja, vaja, molt bé, gracias á Deu, y vosté?... La boyra baixa y penso que plourá... heu! heu! ay! ay! qué poca aygua porta la Valira!».

Resposta cap; l'andorrà s'esquiva y pren la tangent. ¡Potser s' comprometria!... (Vidal 1888: 205-206).

En aquesta part de l'article, dedicada a parlar del caràcter discret i conservador dels andorrans, Vidal utilitza, en diverses ocasions, el relat autobiogràfic per tal d'explicar experiències viscudes que li serveixen per exemplificar aquestes característiques que tant el sobten dels andorrans. En aquesta part de l'article, l'autor contraposa la seva mentalitat oberta a la dels andorrans, que veu conservadora i tancada a tota innovació i progrés i, al mateix temps, manifesta la seva convicció que cal que els andorrans canviïn de mentalitat per tal d'aconseguir un major benestar i un país més pròsper. Vegem alguns exemples d'aquests relats que els folkloristes denominen «relats d'experiències personals».

Per exemplificar el caràcter discret dels andorrans, Vidal diu:

Una vegada vaig arribar á Andorra la Vella, després d'haver fet estada en tres pobles importants del país, y encara ningú m'havia preguntat ma nacionalitat; de mos projectes, de mon itinerari, de ma professió, ¡ni un mot en lloch! Vos faig una posta que no donaréu un pas en la Cerdanya sens que vos veyau abrumat á preguntas, fetas, en veritat sia dit, ab més ó menos ganseria, sobre qui sou y tot lo que se n' segueix (Vidal 1888: 204).

Per exemplificar l'oposició dels andorrans a fer carreteres i millorar així les vies de comunicació del país, Vidal s'expressa en els següents termes:

Un dia que visitava á una persona que té interessos importants en Andorra, «Sobre tot –me digué al retirarme– no deixéu de dir al senyor Veguer y al senyor Delegat que no párlen pas de fer carreteras! Tothom vindria al nostre país y aixó sería la ruina d'Andorra!!» (Vidal 1888: 206).

Per exemplificar el rebuig a la innovació per part de la gent més gran, Vidal explica:

Un dels vells discorria aixis devant meu: «Nosaltres no havém après la sabiduría y la política en los llibres; no sabém més que lo que 'ls nostres pares nos han ensenyat; l' instrucció y l' progrés que tant acabéu de alabar, no ténen res que fer en la nostra Andorra; si'ls hi obrim las portas, estém perduts (Vidal 1888: 206).

Per exemplificar que la llengua d'Andorra és el català i que no és una llengua barrejada amb paraules occitanes (ell en diu *patués*) de l'Arièja, diu:

Un dia qu'anava de Soldeu á Andorra la Vella ab un tragner de Sant Juliá, vaig observar que responia *oube* per dir *sí* y *nani* per dir *no*. Deya *acó* per *aixó*. Li vaig fer preguntas sobre l'ús d'aquestas paraulas forasteras al catalá, y m' va dir que molt sovint anava á passar l'hivern al Languedoc (Vidal 1888: 207).

En l'article de Vidal també trobem una referència a una etimologia popular en l'apartat dedicat a la Història d'Andorra. L'autor posa en qüestió que el país degui la seva independència i constitució a Carlemany o a Lluís el Piadós com afirmen alguns historiadors d'Andorra de l'època, ja que no s'ha pogut demostrar que cap dels dos hagués estat en els Pirineus Orientals. Per això, diu que la *Vall de Carol* no té res a veure amb Carlemany (<CAROLUS), ja que el nom antic d'aquesta vall és *Querol* o "*Cheirol*" (*'rocós'*).

3. Conclusions

Els butlletins de les associacions excursionistes de Barcelona recullen cròniques d'excursions referides a Andorra redactades per excursionistes que recorren el territori i se senten atrets pel país. Aquests articles expliquen amb detall les característiques dels llocs que visiten des del punt de vista geogràfic, històric, polític, social i humà. En aquest context, els autors dels articles (uns amb major intensitat que els altres) inclouen referències al folklore i a la literatura popular d'alguns d'aquests llocs. Aquestes referències apareixen integrades en el text per complementar altres aspectes referits al paisatge o a les persones.

L'article «Andorra. Recorts d'un turista», el primer referit a Andorra dels que he trobat publicats en els butlletins de l'Associació d'Excursions Catalana i del Centre

Excursionista de Catalunya, inclou material divers de literatura popular que abasta els següents gèneres: llegenda, parèmia, relat d'experiència personal i etimologia popular. L'article, escrit en una prosa tècnica, però alhora literària, inclou comentaris personals de l'autor que ajuden a entendre el significat i l'ús d'aquestes mostres de literatura popular, tant de les que l'autor recull de la tradició andorrana com de les que ell mateix incorpora en el relat, fruit de la seva relació amb la gent d'Andorra.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, M. (1915-34): *Diccionari Aguiló*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALCOVER, A. M. & MOLL, F. de B. (1930): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma, Moll.
- AMELA, L. (2001): «Los Trofeos de Pompeyo», *Habis* 32 (2001): p. 185-202.
- BARBERÀ, J. (1996): *Excursionistes recordats*, Barcelona, PAM.
- COMTE DE CARLET (1905): «Del Segre a l'Ariege a través d'Andorra», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 15, núm. 127 (agost 1905), p. 225-241; núm. 128 (setembre 1905), p. 257-284; núm. 129 (octubre, 1905), p. 300-317.
- (1907): «Folk-lore andorrà», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 17, núm. 148 (maig 1907), p. 143-156.
- GAROLERA, N. (1992): «La narrativa excursionista catalana en el darrer quart del segle XIX», *Muntanya. Centre excursionista de Catalunya. Club Alpí Català 780* (abril 1992), p. 47-54.
- CARBONELL, J. (dir.) (1969-80): *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- LAÍNEZ, J. C. (2013): «Artur Osona, excursionista català», *El Periòdic.ad* (09.01.2013), <<http://www.elperiodic.ad/noticia/28606/artur-osona-excursionista-catala>> [data de consulta 08.11.2015].
- OSONA, A. (1894). *República d'Andorra: guia itinerària dividida en 42 itineraris y ressenya geogràfic-històrica de las valls*. Dins Artur OSONA, *Guia itinerària de les regions del Llusanés, Pyrineus, Cerdanya, Serras de Cadí y Andorra*, Barcelona, Est. de F. Altés y Alabart.
- (1898): «De Berga a Bescaran y a Andorra», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 8, núm. 44 (setembre 1898), p. 227-236.
- DE RIU I FILLART, J. M. (1891): *Historia de la República de Andorra*, la Seu d'Urgell, Impr. de José María de Riu.
- RIUS MATAS, P. (1916): «Excursió a Andorra i a la Cerdanya francesa», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* 26, núm. 252 (gener 1916), p. 5-28; núm. 253 (febrer 1916), p. 41-55.
- VIDAL, P. (1888): «Secció d'Excursions: Andorra (recorts d'un turista)», *Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana* 11, núm. 118-120 (juliol-setembre 1888), p. 188-215.
- (1885-88): *Cansoner catala de Rossello y de Cerdanya*, Perpinyà, Imprimerie-Librairie A. Julia, 5 vols (vol. I: *Corrandes*; vol. II: *Cançons de pandero*; vol. III: *Balls y balladas y contrapas Llarch*; vol. IV: *Cançons populars*; vol. V: *Relació de la vida del pastor*).

EN AUTOBÚS, EN MULA I A PEU. PRIMERA CAMPANYA DE RECERCA DE PALMIRA
JAQUETTI PER L'ALT URGELL (9 DE JULIOL A 3 DE SETEMBRE DE 1925)

Josefina Roma Riu
Universitat de Barcelona

La meva aproximació a la primera campanya de recerca per a l'Obra del Cançoner, que van emprendre Palmira Jaquetti amb Maria Carbó, té dues vessants. Per una part, es tracta d'un itinerari seguit per ambdues investigadores, amb uns mitjans de transport prou desiguals i, a vegades, amb moltes dificultats. He volgut remarcar, quan ha estat possible, la classe de transport en cada dia de la missió.

Per altra banda, vull anar desgranant les reflexions que m'ha suggerit aquesta primera campanya, tot seguint les pròpies memòries escrites per Palmira Jaquetti en aquest viatge, que jo qualificaria d'èpic. No debades el detall del transport emprat en cada moment, ens el pot situar en la seva justa vàlua. Perquè Palmira Jaquetti i Maria Carbó van anar més enllà de l'enunciat i títol de la campanya «per l'Alt Urgell». Van ser a Andorra, al Pallars Jussà, la Conca de Tremp i l'Aran, per a després passar a França, ja fora de les seves obligacions del treball de camp, i retornar a Barcelona més fàcilment.

En la combinació d'equips per a la recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, hi ha poques dones, però sens dubte és Palmira Jaquetti la que destaca, per sobre de tots els investigadors, per la gran col·lecció de cançons que aplega (20.000) i sobretot per les acurades descripcions dels cantaires i de tot el procés de la recerca, així com del seu aprenentatge sobre el terreny de la metodologia que calia emprar. Tant és així, que malgrat que l'Obra disposava els equips de recerca de dues persones: una que recollia i transcrivia les melodies i l'altra, que s'ocupava de les lletres, Palmira Jaquetti transcriu les melodies i escriu les memòries, de manera que l'acompanyant només recull les lletres, i passaria força desapercebut, si no fos per les al·lusions que Palmira en fa a les memòries. Palmira Jaquetti, en el curs de les seves campanyes, va fer parella amb Maria Carbó, amb el seu marit, Enric d'Aoust, i amb Mercè Porta.

Un dels trets que destaquen en el seu treball de camp és la precarietat dels mitjans de transport de què es disposava per a atansar-se a poblets gairebé incomunicats, i no obstant això, aquesta condició negativa no va tirar endarrere Palmira ni les seves acompanyants. Equipades amb cartes de presentació que els destinataris a vegades no sabien llegir, es van atrevir a arribar on calia, en mula o a peu, en trajectes d'hores de durada. El seu treball de camp cal comparar-lo amb el de les primeres antropòlogues de la seva època, a nivell internacional, com Margaret Mead, Ruth Benedict o bé Hortense Powdermaker.

La meua reflexió vol examinar els itineraris i les seves condicions per a aplegar una de les col·leccions que avui ens admiren per la seva dimensió i perfecció, en uns temps en què el treball de la dona era considerat per molts una provocació, i no cal dir per a la gent que anaven a investigar.

Palmira Jaquetti va fer parella de recerca primerament amb Maria Carbó i Soler, en 1925 i 1926. El 1927 ja va comptar amb el seu marit, Enric d'Aoust, i van anar junts fins que aquest la va deixar quan era a l'hospital, recuperant-se d'una operació. El 1931 la tornem a trobar amb Maria Carbó. En 1933 i 1934, l'acompanya Mercè Porta i Pino, i finalment, la seva darrera missió, de 1940, la fa sola.

Palmira Jaquetti ja era coneguda per la organització de l'Obra del Cançoner, per haver col·laborat en el concurs de col·leccions de cançons que en una primera estratègia d'aplec de materials va endegar l'Obra, el 1922, amb un aplec de cançons de Vilaplana i Solsona, en què havia guanyat un accèssit de 75 pessetes. Però, és a partir de 1925 que s'involucra activament en el treball de camp en les missions de recerca. Les seves campanyes abasten de 1925 a 1940, amb l'Obra ja desapareguda i substituïda en part per l'Instituto Español de Musicología del CSIC. El 1925, la campanya fou a l'Alt Urgell. La de 1926, al Pallars i la Conca de Tremp. El 1927, al Pallars. Una segona de 1927, a Torroella de Montgrí. El 1928, al Pallars. El 1929 va a Torroella, Verges, Pals i l'Escala, i aqueix any també va a la Ribagorça. El 1930 fa una campanya a Verges. El 1931 torna a la Ribagorça. El 1933 treballa a Tregurà, Setcases i Camprodon. El 1934 va a Molló, Prats de Molló i Pardines i el 1940, en missió voluntària, va a Setcases, Manyanet, Anglès i l'Aran. És a dir, que treballa en diverses àrees ben diferenciades: per una part, el Pirineu i el Prepirineu, en la part més occidental de Catalunya, Andorra i la zona de transició amb Aragó, així com Camprodon i rodalies, i l'Aran, on resoldrà fer estada; i per una altra, la Costa Brava, que constitueix un altre centre de treball.

En la primera missió que Palmira Jaquetti i Maria Carbó van participar en les campanyes de recerca de l'Obra del Cançoner, fou la de l'any 1925, del 9 de juliol al 3 de setembre, a l'Alt Urgell i a Andorra. En el dietari de l'Obra, queda anotat, el dia 6 de juliol de 1925, que

El mestre Francesc Pujol, (que dirigia l'Obra), que visità l'oficina i encomana que siguin enllestides per demà tres còpies d'una mostra de contracte de l'Obra amb els missioners de recerca, perquè diu que demà vindran per firmar-les Na Palmira Jaquetti o N'Assumpta Pasqual, de l'Institut de Cultura, que aniran a fer una missió de recerca a la Seu d'Urgell i comarca (Massot 1995: 104).

El dia 7 torna el Mestre Pujol advertint que:

A la missió de la Seu hi anirà en comptes de Na Assumpta Pasqual, Na Maria Carbó i Soler, també de l'Institut i que aquesta i sa companya no vindran avui, sinó demà. El dia 8, essent-hi presents el Mestre Pujol i el tresorer Tomàs Millet, compareixen a la oficina Na Palmira Jaquetti i Na Maria Carbó, les quals firmen la contracta, se'n queden una còpia i reben cabals i instruccions per a la tasca que van a emprendre (Massot 1995: 104).

El dia 9 ja es detalla la marxa cap a l'Alt Urgell: «al primer tren marxem cap a realitzar la missió de recerca a la Seu i comarca» (Massot 1995: 104). El dia 3 d'agost, el dietari ens detalla els problemes econòmics de la missió: «Es rebuda carta de les noies Palmira Jaquetti i Maria Carbó, missioneres a la Seu, donant compte ràpid de la tasca i advertint que acabant els diners, els caldrà rebre'n aviat» (Massot 1995: 104). I el dia 4 d'agost se soluciona el problema, com a mínim des de Barcelona, ja que trigaran uns dies a arribar els diners, per mitjà d'un intermediari: «per giro postal son trameses a Ventura Rebés, 500 ptes, perquè les entregui a Palmira Jaquetti» (Massot 1995: 122).

He triat reflexionar sobre aquesta primera campanya perquè en ella podem copsar la metodologia i els objectius que l'Obra del Cançoner es proposava, i que cada investigador va adaptar segons els seus coneixements, la seva implicació en el projecte i els pobles per on hagué de treballar. Aquesta campanya discorre per la Seu d'Urgell, i l'Alt Urgell, així com per Andorra.

Sabem molt poc de Maria Carbó Soler, que pertanyia, com hem vist, a l'Institut de Cultura de la Dona. Sí que sabem que va exiliar-se a Mèxic, a causa de la Guerra Civil, on avui en dia viu una filla seva. També sabem que pocs mesos després d'aquesta primera campanya de Palmira Jaquetti i Maria Carbó, totes dues van donar una conferència ressenya, el dia 3 de gener de 1926, celebrada amb caràcter d'intimitat en l'Institut de Cultura de la Dona, sobre aquesta primera missió de recerca, a la Seu d'Urgell i encontorns, durant l'estiu de 1925. La conferència la van donar totes dues, i «diuen que aquestes noies explicaren diferents facècies d'aquella expedició i donaren belles mostres de les cançons recollides» (Massot 1995: 106).

En el diari de camp (o memòria) d'aquella missió escrit per Palmira Jaquetti (que, de fet, reunia les dues condicions de música i literata, que es demanava per separat als dos membres d'una «missió») es fan poques al·lusions a Maria Carbó, que era l'encarregada de recollir les lletres de les cançons i fer-ne les fitxes dels informants. Només en una ocasió que van haver-se de separar, i passar la nit en dos pobles diferents, Palmira Jaquetti conta el patiment que van sentir totes dues, pensant que l'altra potser tenia

problemes. Era als Fenollets, i mentre Palmira s'hi va quedar perquè estava molt cansada (no hem d'oblidar els problemes de traumatologia que finament la van dur al quiròfan), la Maria va marxar, quan ja era fosc. En la memòria diu: «és una cosa nova, i jo he resat moltes avemaries a la Moreneta perquè la pobra Maria caminava pels rocs i arribaria a les fosques tota sola» (Massot 1996: 126). L'endemà, dia 11 d'agost, ens diu: «Maria m'esperava amb certa angúnia. Jo en tenia per ella. Temia que baixés i jo volia estalviar-li el camí, sortosament s'ha esperat» (Massot, J. *Materials*. vol. VI. pàg.127). Mentrestant, Palmira va recollir quaranta cançons. En el darrer dia, Palmira escriu de Maria, que «ha esta bona, hem anat sempre d'acord amb tot, ens hem partit penes i alegries. Ens hem avesat a seguir pobles, a descolgar la cançó, a excavar-la. Calen instruments molt subtils i m'he vist plenament ajudada» (Massot 1996: 127).

Deia que no és per casualitat que m'he fixat en aquesta primera campanya, i és que la família paterna de Palmira, procedia de la Seu d'Urgell, i el seu avi, d'origen italià, havia arribat allí per treballar en una foneria de campanes. El seu pare, que ja nasqué a la Seu, va ser obrer de la construcció, abans de marxar a Barcelona, on va néixer Palmira, i on ell, que tenia grans inquietuds intel·lectuals i artístiques, va cantar en el cor del Liceu. Les qualitats musicals i vocals de Palmira tenen aquests antecedents. També ella compondrà cançons: *Trenta cançons nadalenques per a cant i piano* (1952), *Selección de canciones navideñas, originales y populares* (1954), també alguns goigs, i com hem vist, les cantava.

A la Seu d'Urgell, doncs, enceta el seu treball de camp, i ho fa guiada per tres circumstàncies favorables. En primer lloc, va a retrobar els parents i amics del seu pare, que li introduiran uns quants cantaires. Així, el primer dia d'estada a la Seu visitaran:

Alguna coneixença particular de casa meva. El meu pare era fill d'ací i la nostra família és recordada encara per la gent de mitja edat. Aquesta circumstància ha estat d'un efecte meravellós. Les cares s'han aclarit i els somriures de benevolença han coronat les nostres recents amistats. Ja tota la vila s'ha adonat de la nostra presència i el que és més curiós, tothom sap que jo soc la neta d'aquells bons pagesos que vivien al carrer dels Canonges... Això ens dóna una certa popularitat i la clau per entrar més depressa al cor de la gent, un xic esquerpa, de moment (Massot 1996: 102-103).

En segon lloc, tant a la Seu com en la comarca i Andorra, es troba amb els antics informants de Mn. Higini Anglès, dels quals a vegades arriba a extreure'n més cançons, ja fos perquè els cantaires van recordar-ne algunes quan Mn. Higini Anglès ja havia marxat, o perquè en sabien més de les que li van cantar. En altres casos, li tornen a cantar les mateixes, i llavors, no les recull, la qual cosa vol dir que coneixia bé el treball de Mn.

Higini Anglès. Hi ha vegades en què es neguen a cantar-li, tal com havien fet amb Mn. Higini Anglès. La dona Biscàrria d'Andorra, que havia cantat per a Mn. Anglès, diu que «havia cantat a Mn. Anglès, ens ha cantat amb molta traça encara, malgrat els anys, coses que aleshores no li recordaren» (Massot 1996: 115). A les Escaldes, també troben Conxita, que havia cantat a Mn. Anglès i «recorda que no les hi va pas cantar totes» (Massot 1996: 115). Palmira diu que «li sap molt de greu de trobar tot això explorat, així que procuraran enllestir i anar als pobles més extrems i inexplorats» (Massot 1996: 115).

El 27 de juliol, a les Escaldes, una dona jove va cantar «El coix d'Alins» que no recordà per Mn. Higini. En canvi, Esperança, «una dona tossuda, vella, cellajunta, ens ha exhaurit raons i arguments i declarat que tampoc volgué cantar per aquell senyor capellà» (Massot 1996: 116).

En tercer lloc, en ser una ciutat, la Seu, amb seu episcopal, disposava d'un asil o residència d'ancians, i aquest era un camp que ja havien escorcollat amb èxit, altres investigadors a Barcelona, com Sebastià Farnés, per exemple, i altres membres de l'Obra del Cançoner. Els vellets, vinguts de tota la comarca, mancats de distraccions i al·licients, veien en les investigadores, una font de distracció i prestigi davant dels altres asilats, ja que els permetia millorar l'apreciació que d'ells tenien. Fins i tot, se'ls queixaven quan elles no hi anaven algun dia, perquè feien recerca en altres llocs. El pagament, que fora de l'asil consistia en diners en metàl·lic, en el cas de l'asil, el van fer amb peces de roba, que van esbrinar que els podien fer il·lusió o els mancaven, i que elles mateixes van comprar i triar per a cada persona. També els pagaren amb fotografies fetes per un fotògraf professional de la Seu, i les descripcions de la preparació de cada cantaire, de com es mudava per a l'ocasió, i de l'alegria que tenien en rebre les fotografies, són molt interessants per a conèixer el valor de la fotografia en àmbits rurals i en aquell moment. Anys més tard (1927), quan Palmira es va casar amb Enric d'Aoust, serà aquest qui farà les fotografies amb la seva pròpia càmera. Malauradament, a Montserrat, segons testimoni de Mn. Josep Massot, són totes barrejades i és difícil destriar-les. Ací he de fer menció que l'Obra del Cançoner pagava els informants, cosa que derivava en raons i enveges, i fins i tot distorsionava la relació que els possibles cantaires tenien amb els investigadors i amb l'altra gent del poble. En aquest sentit, l'Obra finançada per Rafel Patxot volia prendre el tarannà científic que tenien per exemple els atles lingüístics, ja que els informants perdien hores de la seva feina per a contestar les llargues qüestions que els plantejaven els investigadors. Però Palmira Jaquetti no va destorbar mai el treball dels cantaires, sinó que aprofitava els

moments de descans, a casa o en altres llocs. En canvi, Rossend Serra i Pagès, que va fer la seva recerca, i també va recollir cançons i danses al Ripollès amb un equip de col·laboradors, no acostumava a pagar per la informació, cosa que va deixar al seu equip en inferioritat de condicions quan es va endegar la recerca de l'Obra del Cançoner, i se'n lamentava amb els seus col·laboradors, perquè això faria que ja no els donessin cap informació i se n'anessin a donar-la a l'Obra del Cançoner.

Descripcions dels seus viatges

En les memòries es dona compte detallat de totes les etapes i les seves dificultats. Una d'elles i no petita era el transport de l'equipatge, sobretot quan anaven d'un poble a un altre, a peu. Van prendre l'estratègia d'anar-lo deixant pels llocs on havien estat hostatjades, i que després passaven a replegar-lo en encetar un altre itinerari.

Poso uns exemples dels diferents mitjans de transport. Així, a peu, Palmira ens conta que el dia 30 de juliol havien dormit a les Escaldes, però com que els quedava per fer cantar l'Estanyeta d'Engordany, van començar «d'anar cap amunt, tot havent-se proveït de llet, gerds, pa i pernil» (Massot 1996: 117).

D'Ordino a Escaldes, parla de «la davallada, a trenc d'alba, pels prats gemats de claror delicada, arremorats dels rius, [que] fa oblidar un xic els pesombres i malestrugances. Atenyíem les Escaldes a temps per l'auto de les 8» (Massot 1996: 119). I a St. Julià, ens diu: «Mig camí de caminar, des de l'alba, no dol si al cap del dia s'hi troba profit» (Massot 1996: 119).

També agafaven cotxes de línia i alguna vegada, algun de particular. El 29 de juliol, per exemple, ens diu: «Havíem decidit anar a la Massana, però plovia i la por d'emprendre la pujada ens ha empès a l'auto de les Escaldes, per no mullar-nos. Hem tornat a les Escaldes a peu» (Massot 1996: 116).

La rebuda que la població feia a Palmira i Maria, essent les primeres dones que participaven en la recerca, es preparava bàsicament en cartes de recomanació per als senyors rectors i alcaldes, que a vegades no sabien de lletra. Així, tan bon punt arriben a la Seu, el mateix dia, perquè no perdien ni un moment en descansar, donada la feinada que els esperava, ja visiten les persones a qui anaven presentades. Hi va haver gent que s'ho prenia amb interès, com l'agutzil de la Seu. Els rectors, sovint cooperaven i les majordones també les presentaven a qui creien que podrien saber cançons. Així al dietari de l'Obra trobem que el dia 7 d'octubre de 1925, «es rebuda lletra de Mn. Pere

Pujol i Tubau, de la Seu, agraint la que regraciant els seus serveis a la missió de Palmira Jaquetti i Maria Carbó, d'enguany li fora tramesa» (Massot 1995: 112). A la Seu, també troben suport del seu organista, Mn. Marfany. No obstant, la reticència davant de dues noies joves, «desvaguades», com deia la gent, que no estaven a casa seva fent de mestresses, era rebuda amb suspicàcia i fins i tot, algun rector, com el de Sant Serni, al Pallars Jussà, les va tractar força malament. En el dietari de 1926, després de la campanya que Palmira Jaquetti i Maria Carbó van fer pel Pallars i la Conca de Tremp, queda reflectit que «tingueren la sorpresa d'ésser desconsideradament rebudes i tractades pel Sr. Rector. El mateix alcalde se n'adonà i mirà d'excusar la desafinada d'aquella autoritat eclesiàstica local» (Massot 1995: 135), i la Fundació Rabell i Cibils denuncià el fet al bisbe d'Urgell dient que en el fons de l'incident hi ha una qüestió fonamental de doctrina. Els sectors més conservadors i aferrats als costums del passat no devien veure amb bons ulls les anades pels pobles i les preguntes als homes de dues investigadores joves. Era una provocació per a la seva moral, malgrat la religiositat que en tot moment manifestava Palmira Jaquetti, no faltant a la primera missa els dies de festa i portant cartes de presentació de l'Obra del Cançoner, formada per mossens de la categoria de Mn. Higini Anglès i Mn. Puntí, explicant la seva tasca.

A Ordino, la filla d'una velleta que els va cantar alguna cosa «va renyar la seva mare perquè amb falòrnies del cant, el seu home s'havia entretingut, i ella tampoc no treballava. L'hem pagada i hem fugit» (Massot 1996: 118).

A Organyà, el dilluns 3 d'agost es troben amb la dificultat afegida que moltes vegades, hi ha homes que no canten perquè les seves dones no els ho permeten:

A la tarda, ens hem hagut de formalitzar amb una dona que pretenia que ens burlàvem del marit. Al vespre, ell s'ha encongit davant seu i en tons variats ha repetit la seva ignorància, però no fa sinó acompanyar-nos a casa d'un amic i ja s'ha sentit valent i ha cantat una cançó molt bonica (Massot 1996: 120).

També diu: «Ens han pres per “artistes” i com que aquest nom gloriós ni el mereixem en el sentit noble ni en el pejoratiu, ens hem arrecerat en la “carrera”, paraula que ha desfet el mal encís» (Massot 1996: 120).

A Fígols, una dona d'un grup d'amigues opinava, que mesos després, a Barcelona, encara es riurien d'elles. I Palmira, escrivia en les memòries, que mentre ella escrivia això, eren elles les que se'n reien.

Pel que fa als cantaires, els informants no eren només dones, encara que predominen. Però això és degut sobretot a què els homes treballen fora de casa, perquè quan en tenen ocasió, també els recullen cançons. A l'asil de la Seu, troben tant homes (sis) com dones; però als pobles més petits, les dones són les que s'avenen a cantar. Els homes senten vergonya de fer aquesta concessió a les investigadores, amb l'excepció d'un seminarista que els va cantar tot el que sabia, i a la Seu, un amic del seu pare que cantà tretze cançons seguides. El grup d'edat més investigat són les dones velletes; però les dones, en general, si no estan treballant al camp sinó per casa, poden ser abordades més fàcilment.

Les cançons que volien recollir eren sobretot de treball, que no en van trobar, o bé no eren pròpies del treball, en concret, sinó manllevades. També recollien balades, cançons de bressol i danses, que fins i tot Palmira ballava per a incentivar les possibles informants. Malgrat la quantitat de danses que van aplegar, en aquesta primera campanya, no anaven preparades per a transcriure'n la coreografia. En aquest aspecte hi havia els especialistes dels esbarts, però elles no en donen ni tan sols descripcions. Recullen goigs, rebutgen cançons de romanços, i quan aquestes són les cançons que majoritàriament volen cantar les cantaires, es lamenta: «sempre romanç. No és ella sola. És pertot que el romanç s'arrela a la terra de la legítima cançó i la'n traguè. Les tonades del romanç sovint són carrinclones» (Massot 1996: 111).

No recullen o no en volen, de jotes, malgrat que les troben per molts pobles. Es resistien a admetre que es cantessin jotes a Catalunya i a Andorra. Així a Ordino, la primera velleta, mig cega, que els canta, no sap sinó jotes, gairebé res més. Una de les seves troballes va ser una cançó d'un heroï que va matar un ós, a Esterri, cantada en primera persona. És a dir, que hi havia en el Pallars Sobirà –com encara jo vaig trobar al Sobrarbe (Aragó), molts anys després– el costum que els homes componguessin cançons sobre fets èpics, protagonitzats per ells mateixos, contraposats als romanços, ja històrics, ja coetanis, que cantaven les dones.

Palmira Jaquetti també rebutjava les cançons que els semblaven grolleres, o amb acompanyament de renecs, com a Castelliutat (Massot 1996: 105). És a dir, malgrat que havien passat molts anys des que Pau Bertran i Bros ja recollia alguna cançó «picant» per bé de les *ipsisima verba*, i el deure de recollir el que realment deia la gent, Palmira Jaquetti i Maria Carbó no consideren com a cançons dignes de ser inventariables aquelles que l'univers moral del moment i classe social rebutjaven. En això perdura en Palmira Jaquetti una visió moralista del cançoner més pròpia dels

folkloristes del s. XIX. Pot ser també una visió femenina, de classe mitjana, més conservadora.

Es fixa molt en la relació de tonada i lletra. Així a la Seu, ens diu que per als cantaires, cançó nova vol dir lletra nova: «És curiós, constatar l'instint que acobla tonades i ritmes. Hi ha tonades que serveixen per a més d'una cançó» (Massot 1996: 112).

Una característica de les transcripcions musicals d'aquesta primera campanya es pot descriure com d'inexperiència. Malgrat ser transcripcions fidels i ben fetes, es veuen els dubtes de Palmira, en els diferents intents fins al resultat final. De fet, ella mateixa conta les dificultats dels cantaires per a repetir un fragment determinat, ja que si no el cantaven tot, no enfilaven la mateixa tonalitat ni fins el mateix ritme. Pel que fa al ritme, empra la tècnica de no expressar el compàs en la transcripció, si no és que fos ben definit pel cantaire, de manera que respecta l'estil de cantar i no imposa el seu propi criteri tot pensant que el cantaire ho fa malament, cosa que molts investigadors acostumaven a fer, esborrant així les peculiaritats locals.

Sota la influència de Mn. Higini Anglès, que cercava l'ascendent gregorià de les cançons populars, i de Mn. Francesc Baldelló, col·laborador també de l'Obra, cerquen trobar-ne indicis; però Palmira Jaquetti ens diu, en veure els resultats negatius:

Les de tipus gregorià són força lluny del principi. És clar que l'aplicació de compàs a aqueixes cançons resulta força arbitrària, però no és precisament el ritme la cosa indefinida, sinó sovint, la tonada. De deu estrofes, no n'hi ha cap d'igual... enyorem molt un aparell fonogràfic en tals avinenteses. És com si la cançó fos de goma. Hi ha naturalment el límit d'elasticitat, diguem tonalitat, que la cançó no ultrapassa, però dintre les possibles variacions, es recorren totes, i encara he observat que en les gregorianes, els homes conserven més el ritme que la tonalitat [...] del primitiu tipus gregorià probable, cada individu en fa una cosa pròpia. Són les cançons que més revelen el subjecte, ni que sigui, d'origen, un cant col·lectiu (Massot 1996: 112).

A la Seu, troben però, dues cançons de tipus gregorià de la mà de la muller del fotògraf, d'Àger, de les quals Palmira Jaquetti no poden escatir si la personalitat de la cantaire és la que li confereix les característiques o bé la seva procedència social.

De fet, com veiem, la reflexió que fa Palmira Jaquetti, pel que fa a la creació personal, sobre un possible passat col·lectiu, és molt interessant per a seguir les tendències locals d'empremta individual sobre el patrimoni musical.

El treball de camp de Palmira i Maria també es fixa en la personalitat dins de la cultura, que en aquells moments regien les recerques de les antropòlogues Margaret Mead i Ruth Benedict, als Estats Units. Així, entre altres exemples, el dia 19 d'agost escolten commogudes el testimoni d'una dona de Trepmp: «Quan ploro em recordo que no ho he de fer, que Déu no ho vol, i no ploro més. Em poso a cantar» (Massot 1996: 134).

Les cançons que cercaven no eren tant balades, com semblava en una primera ullada a l'Obra del Cançoner, sinó cançons de treball, que no van trobar, «malgrat haver-les cercat molt». Considerava que la cançó de treball «eixida de l'ànima del poble, tornen a ella, en cantar-les, com una pluja fecundant» (Massot 1996: 151). Ací, la influència del mestre Felip Pedrell és ben present en la recerca i en el seu concepte de la cançó popular. Palmira considera les cançons de treball com les «genuïnament nascudes del poble». Diu que «cal estar en perfecta concentració i fora del moment de la feina, i posseir tot el que és essència de l'ofici, per a compendiar-ho en el cant» (Massot 1996: 151). El ritme del treball imposa la lletra, però les que va trobar eren sovint adaptades d'altres cançons, tot modificant-les per al seu ús; com algunes de tonedors, cantades per tota la colla en moure les tisores: «El ritme es modifica segons les necessitats, la lletra, té una qualitat nova i per això la poden fer servir en altres treballs i ocasions» (Massot 1996: 151). I això ho refereix també a les cançons de bressol, de filar, de plegar olives, i les de pastor.

En les seves conclusions, també fa esment de les teories que suposaven el poble anònim com a autor de les cançons, en generació espontània. Ella n'és contrària, ja que pensa que darrere d'una creació cançonística hi ha sempre l'artista sorgit del poble, però ja situat a fora d'ell. Hem de veure en aquesta afirmació, una superació de la teoria del folklore del s. XIX i començaments del XX, que veia la cultura popular com anònima, col·lectiva i immemorial, i es posiciona des del primer moment del treball de camp a favor de la creació individual, no pas col·lectiva; encara que l'individu estigui condicionat com a membre del col·lectiu.

Pel que fa la discussió en els àmbits de recerca de la cultura sobre la preeminència de la difusió o de la creació paral·lela, no considera que la cançó s'hagi produït simultàniament en diversos llocs, com a bolets, diu, sinó que són variants d'un mateix tipus. Fa una excepció en les cançons de treball, que considera la més alta expressió de l'ànima «racial» (expressió aquesta que en la seva època significava més aviat la *cultura* que no pas la *genètica*), que pren la lletra com motiu d'expressió del que hi ha

d'ètnic, d'etern, en l'acceptació de la terra» (Massot 1996: 152). Considera també que hi ha cançons de sàtira, amoroses, de lluita contra el cacic on intervé més el numen popular, tot insinuant el que seria la teoria de la cultura popular o de les classes subalternes de Lombardi Satriani. Acaba dient, però, «que la cançó venerada pel poble, que n'ha fet carn de la seva carn, no és filla seva, sinó adoptada i confosa en ella, de tant com sabia interpretar les seves essències» (Massot 1996: 152). Aquest darrer pensament dóna més importància al moviment centrífug de la cultura, partint de l'elit, per acabar en els llocs més allunyats i incomunicats de la cultura popular, una constant en el pensament de molts estudiosos de l'època.

També es fa ressò de la teoria que és el poble qui conserva el millor de l'esperit ètnic. Així diu que «la cançó, eixida d'unes primeres mans, creada, ha trobat en el poble l'artífex que l'ha mantinguda sempre en estat de gràcia, com una deu viva» (Massot 1996: 152). Aquesta teoria revela la influència dels folkloristes del s. XIX i començaments del XX, els quals van veure que era en el poble on es guardaven tots els valors d'èpoques passades. El poble n'era el dipositari. I, mentre a les ciutats es perdia sota influències més universals, la cultura local conservava l'esplendor d'èpoques glorioses passades. També és deutora aquesta expressió de l'altra teoria esmentada abans, que suposa que la creació cultural prové de l'elit i que es difon com les ones concèntriques a l'aigua en tirar-hi una pedra, fins arribar als llocs més incomunicats i llunyans.

Per tal d'acabar aquest breu tast d'un treball de camp fruitós però molt durament treballat, hem de considerar aquesta primera campanya com un aprenentatge del que seran les seves continuades campanyes, i com una realització molt rica en matisos, en teories, en experiències, i en passos. Viatges amb cotxe, amb tren, amb matxos, però sobretot a peu, que fan el treball de Palmira Jaquetti i Maria Carbó un model i un tresor inexhaurible.

L'itinerari detallat va començar el 9/VII Barcelona-Calaf (amb tren), Calaf-Ponts (amb autòmibus), Organyà-la Seu. [10/VII] la Seu (treball en l'Asil de Pobrets). [Dg. 26/VII] Andorra. [Dl. 27/VII] les Escaldes. [Dt. 28/VII] Santa Coloma. [Dc. 29/VII] (en autobús) Encamp, les Bons, la Mosquera i Encamp; Encamp-les Escaldes (a peu). [Dj. 30/VII] les Escaldes (a peu)-la Maçana. [Dv. 31/VII] Ordino (a peu). [Ds. 1/VIII] (a peu) a les Escaldes per agafar l'auto. Sant Julià (a peu)-la Seu. [Dg. 2/VIII] la Seu-l'Aós (a peu)-Castellciutat. [Dl. 3/VIII] Organyà (4-5). [Dc. 5/VIII] Fígols (a peu). [Dj.

6/VIII] Sallent-Organyà. [Dv.7/VIII] Organyà-Fígols? [Ds. 8/VIII] el Pujal (a peu). [Dl. 10/VIII] Montanisell (a 2 h. d'Organyà, a peu)-la font de la Bordonera, i d'allà (amb matxos, 4 h.) als Fenollets (a peu, 1 h.). [Dt. 11/VIII] els Fenollets, masia. [12/VIII] Montanisell (a peu)-Bóixols (amb matxo, 3 h.). [Dj.13/VIII] Abella (a peu)-Isona (a peu, 3 h.). [Dv. 14/VIII] Isona-St. Romà (3/4 h)-Isona. [Dg. 16/VIII] [Dl. 17/VIII] Sant Romà-Figuerola. [Dt. 18/VIII] Suterranya (auto de línia)-Vilamitjana (a peu, sota la pluja arriben a la Central)-Central de Sant Antoni (amb cotxe)-Tremp. [Dc. 19/VIII] Vilamitjana (amb cotxe)-Tremp. [Dj. 20/VIII] volen anar a l'Alt Pallars i a l'Aran. Palau (a peu?)-Esterri. [Dt. 25/VIII] València d'Àneu (a peu)-Son (a peu). [Dc. 26/VIII] Esterri (a peu?)-camí d'Isavarre (a peu). [Dj. 27/VIII] Borén (a un quart d'hora a peu; elogi de les falles)-Sorpe (a peu). [Dv. 28/VIII] retorn a València (Son-Isavarre-Borén-pobles de la Conca-Organyà-Castellciutat-Ordino-Encamp; negatius). [Ds. 29/VIII] A la Vall d'Aran (amb auto)-Salardú-Bagergue (a peu). [Dg. 30/VIII] Unya-Salardú (tornada)-Gessa. [Dl. 31/VIII] Gessa-Arties-Escunyau-Viella. [Dt. 1/IX] (amb auto de línia) a Bossost-Les-Canejan (sembla que no hi van). [Dc. 2/IX] Les (amb auto)-Merinyac (França)-Tolosa; (amb tren) Narbona-Cervera de la Marendà-Portbou. En total, quaranta-vuit pobles visitats i estudiats, en cinquanta-quatre dies.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- MASSOT, J. (1995): *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'Arxiu*, Barcelona, PAM.
- (1996): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum VI*, Barcelona, PAM.
- PEDRELL, F. (1891): *Por nuestra música*, Barcelona, Imprenta de Henrich y Ca.
- SUBIRATS, M. A. et al. (2002): *Projecte de recerca de les campanyes de Palmira Jaquetti*, Generalitat de Catalunya (inèdit).

GAVATXOS AL CANÇONER POPULAR: L'EXPRESSION D'UNA ALTERITAT
Salvador Rebés
Grup d'Estudis Etnopoètics

El drama dels refugiats sirians i d'altres països en conflicte està posant en relleu, un cop més, les fortes diferències que separen una banda i l'altra de la Mediterrània. Una allau d'*alteritat* demana asil humanitari a les portes de Grècia, d'Itàlia o de Ceuta i Melilla, enmig de la inoperància que acostuma a gastar la Unió Europea. I és que, malgrat els avenços de la globalització tecnològica i mercantil, la divisió entre *nosaltres i els altres* continua sent una realitat punyent, més vasta i cruenta encara d'allò que caldria esperar a aquestes alçades.¹ Per això resulta tan difícil d'admetre l'opinió del filòsof alemany nascut a Seül Byung-Chul Han (2012: 12-14):

El siglo pasado era una época inmunológica, mediada por la clara división entre el adentro y el afuera, el amigo y el enemigo o entre lo propio y lo extraño. [...] Hoy en día, la sociedad incurre de manera progresiva en una constelación que se sustrae por completo del esquema de organización y resistencia inmunológicas. Se caracteriza por la desaparición de la otredad y la extrañeza.

Ben al contrari, el segle XXI no pot gloriar-se d'haver fet cap progrés significatiu. Qui hagi tingut la fortuna de visitar el Museu Memorial de l'Exili, a la Jonquera, haurà llegit la reflexió següent, al primer plafó del recorregut:

La sortida del propi país per motius polítics, ètnics o religiosos és una constant en la història de la humanitat. Mai, però, no arribà a prendre una dimensió tan important com en el segle xx, fins al punt que l'exili port ser considerat com un tret definitori de la nostra contemporaneïtat. [...] Ja entrats en el segle XXI, l'exili de milers de persones és una realitat quotidiana. Catalunya no ha estat una excepció en aquesta tendència general, com ho prova el fet que patí, arran de la guerra civil del 1936-39, un exili massiu sense precedents en la seva història.

Val a dir que molts exiliats de la Guerra provenien de les regions pobres d'Espanya. Anteriorment, entre mitjans del segle XVI i finals del XVII, Catalunya havia conegut un moviment migratori de gent de Gascunya i del Llenguadoc, ja fossin refugiats de les guerres confessionals o bé persones que aspiraven a una vida millor, lluny de la misèria que els feia patir la Corona de França. Sis dècades d'estudis historiogràfics han demostrat sobradament els beneficis rebuts d'aquella immigració. Malgrat això, es va generalitzar pertot arreu el malnom ètnic, «gavatx», aplicable a qualsevol francès

---

1 Deia això el 13 de novembre de 2016, tres hores abans dels atemptats de París. Mesos després, la crisi dels refugiats continua *in crescendo* al temps que pugen els partidaris de les respostes xenòfobes, sobretot a l'Est de la UE i als lands alemanys on progressa l'Afd (Alternativa per Alemanya).

(Gutiérrez 1977). Mirant ara d'ordenar la incidència del pejoratiu dins el cançoner de transmissió oral, he agrupat, per una banda, els cants bèl·lics i per una altra, les cançons situades en un context de pau, que és on trobarem l'empremta de la immigració.²

1. *Cançons de contingut bèl·lic: l'enemic exterior*

Els primers testimonis d'interès es remunten a la Guerra Gran (1793-1795). Considerant la victòria segura, els catalans s'alçaren plens d'entusiasme contra el perill revolucionari, disposats a salvar «nostre Deu, Lley, Patria, Rey, Personas, Bens, Familias, y Casas» (Ossorio 1913: 177). Un cant triomfalista intitulat *Levantamiento contra los franceses* prometia l'aniquilació total de l'enemic, «de gabaits á Fransa / no'n havem de deixar» (Milà 1882: 141, núm. 173), extrem que no figura a la seva font impresa, que és el plec de canya i cordill *Cansó de un micalet á tots los cathalans animantlos á que prenguian las armas contra la França* (Marco 1967: 41-42). I aquí se'ls desafiava en un to mordaç:

Gavaigs porchs, com no veníu,
Ara que ve l' istíu
A buscá las patacas,
Els catalans vo' las daran
Ab las armas á las mans (Milà 1882: 141, núm. 172).

Més moderat i poètic és el romanç *La presa de Roses*, sobre uns fets esdevinguts entre novembre de 1794 i febrer de 1795. A diferència dels cants anteriors, *La presa de Roses* ha tingut una vida llarga i variada, tradicional. La versió de Jacint Verdaguer, procedent del Vallespir, comença:

Ai noies del Rosselló, bé plorareu de tristesa,
vos han presos els galants i els han fets anar a la guerra.
*No hi ha lliri sense flor ni rosa sense poncella
ni nina sense galants ni barco sense bandera.*
Tan sols no els coneixereu de tanta fam que pateixen,
un porronet de vi de quatre en quatre se'l beuen,
un pa de munició de tres en tres se'l parteixen.
A Roses vàrem anar a trobar el tinent de guerra
per veure si el vol rendir o deixar la fortalesa (GRFO i Rebés 2002: 22).

---

2 Vegeu-ne, per exemple, Capdevila (2014), amb referències folklòriques.

Fixeu-vos-hi bé: es tracta del punt de vista dels nostres adversaris. Ninetes i galants són catalans rossellonesos, i el senyal del seu d'amor oneja al Portal Nou de Perpinyà:

Partírem del Rosselló per anar á llunyas terras,
Per anar á l' Ampurdá, que n' es terra molt alegra. [...]
Allá en el Portal-nou a-hi ha bandera vermella,
Bandera de foch y sanch, qu' es l' amor d' una donzella (Milà 1882: 81, núm. 88[A]).

Resulta admirable, per tant, que la cançó s'afermés al Principat, circumstància provada no tan sols per raons de geografia folklòrica sinó també a través de variants, com ara «Ninetes de Puigcerdà...» (Milà 1882: 81, núm. 88E), o bé aquesta altra, aplegada l'any 1929 a la Vall Fosca per Palmira Jaquetti i Enric d'Aoust, que titllava de «gavatxos» els atacants de Roses, tot i haver mantingut el «Perpinyà» inicial:

Les xiques de Perpinyà totes ploren de tristesa
perquè sons galans se'n van, se'n són anats a la guerra.
Si voleu saber on són, a Roses són que en peleien,
en peleien un castell, que els gavatxos l'en bombegen (*Materials* 2001: 279).

Cal tenir en compte que la repetició del setge, l'hivern de 1808, va desplaçar el tema cap a la Guerra napoleònica (1808-1814), tan fecunda en cançons (Ruiz 2014; Simon 1987). Fins i tot, alguna versió substituirà Roses per Girona:

Girona està sitiada, setiada pels francesos,
ningú sap qui gonyarà: els espanyols o els francesos.
Ai, noies del Roselló [*sic*], bé plorareu de tristesa,
que us han pres vostres galants i els han fet anar a la guerra (GRFO i Girbau 2004: 58).

Arran dels fracassos del general Duhesme, l'impressor Fermí Nicolau va treure unes *Coplas antiguas catalanas en honor del glorios Sant Narcís, fill, bisbe, Martyr, y generalissim de Gerona per la sua proteccio constanment esperimentada singularment en lo any 1684: novament corregida y aumentada ab las visibles senyals de la sua proteccio a favor de esta sua ciutat, y patria en los dias 20 de Juny, y 16 de agost del present any 1808*. Marià Aguiló les considerava d'«una escases extraordinaria» perquè els francesos cremaren tots els exemplars «de esta y de otras canciones», ocupada la ciutat (Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya [OCPC], ms. A-14-XVIII). D'aquí venia el text oral recollit al Pallars Jussà per Mn. Vicenç Bosch, de qui el prengueren Aureli Capmany (1980: núm. XV) i Joan Amades:³

---

3 Amades l'atribueix falsament a una tal Carme Serra, de Girona (1951: 623-624).

Digues, gavaig traïdor,
què és lo que pretenies
quan ab tant gran rigor
a Geroná⁴baties? (Bosch 1897: 26-27).

Segons la retòrica militar, l'enemic és i serà sempre «traïdor», «porc» i «covard». Els valents som nosaltres:

El Segarra de Sant Boy
tan valent com atrevit
ha anat a prendre als gabaigs
un remat a Montjuich (OCPC, A-27-III/IV, doc. 105).

És clar que moltes cançons maleïen els invasors a través del gentilici ordinari:

Malaït sigue'l francés
i la guerra del any vuit.
Per culpa d'ell, nostra terra
va tornar-se una taüt (Moreira 1934: 184).

L'afrontós «gavatx» també servia per motejar els afrancesats, entre els quals la veu popular hi posava l'exfavorit reial Manuel Godoy, per nefast i submís a Napoleó:

Godoy, que és esperit maligne,
gran falsari i enganyador,
de tot el regne d'Espanya
ell ha estat la perdició.

Torneu-nos nostre rei-príncep,
quedeu-vos el reiot vell,
gardeu-vos la seva dona
i al gabaix Godoy també (Sarri 1961-1962: 119-120).

Segons la informadora, l'afamada *Rossa* de Bulner, aquesta cançó la va treure un frare de Solsona «que n'havia dictat moltes». Mn. Sarri l'havia titulada primer *Els gavatxos* (recull manuscrit, OCPC, C-212, f. 96-98), però després, arribat el moment de publicar-la a la revista *Ilerda*, va optar per una forma més neutra, *Cançó dels franceses*.

---

4 «Girona» esmenen Capmany i Amades, per purisme.

2. *El gavatx en el marc de la quotidianitat*

Les cançons de la vida ordinària s'escapen a la possibilitat d'encabir-les en un marc històric concret, han esdevingut intemporals. Les referències als gavatxos afloren en un conjunt de textos que, tot i no ser massa elevat, sí permeten almenys una aproximació als estereotips habituals: són uns delinqüents morts de gana i uns intrusos que vénen a disputar-nos la feina i les dones.

De fet, la població immigrada no delinquia més que l'autòctona. Segons l'historiador Xavier Torres, «en el conjunt de bandolers i seguidors de parcialitat la presència dels “gascons” rarament supera –posats a establir percentatges– una quarta part dels efectius totals» (1991: 57). Veiem bandolers gavatxos a la cançó del *Becaina*, «Allí al grau de la era: / morí 'l gavaix» (Milà 1882: 126) i al *Ball d'en Serrallonga*, el personatge del gavau o gavatx, a qui caracteritza una parla còmica pretesament estrangera:

Gabaig.   E bien Monsieur Serrallonga.
Serrallonga. Qu'es que vulé vu gabau?
Gabaig.   Vinch á donar el bon jur
                      A vos er votre madam... (Milà 1862: 279).

La marginalitat femenina és present a la cançó de *La gabacha*:

Una cansoneta nova   vos en vull canta,
de la gavatxota   que ve de robá. [...]
s'en va á Barcelona,   s'en posa á serví.
Ay!, la gavatxota,   allí va morir (Milà 1882: 367, núm. 396).

Les corrandes també mostren el gavatx lladregot:

De cançons i passa-calles
prou ne solía saber...
Els gabaigs me les han preses:
les han dutes a Bellver.

De cançons i de follies
bé en solía jo cantá...
Els gabaigs me les han preses:
les tenen a Puigcerdà (Serra i Vilaró 1914: 130)

Tan «gavatxos» com els francesos i els seus descendents eren els catalans que vivien a França o tocant a la ratlla fronterera. Tots pecaven d'alteritat.

La majoria dels immigrants era gent jove, fadrins temporers que s'hi instal·laven de manera definitiva al cap d'un temps, després d'haver-se casat amb una catalana. De les friccions entre bracers locals i nouvinguts, se n'ocupa la cançó *Per cridar la mandra*:

Gavatxot, mal gavatxot,
que véns a Espanya,
que no saps segar amb la falç
i portes dalla! Etc. (Amades 1951: 505)

Ja hem vist més amunt l'escarni contra els recol·lectors de patates: «Gavaigs porchs, com no veníu [...] / A buscá las patacas», etc. La feina de *serraviaire*, 'serrador de fusta grossa', s'entreveu a la moixaina que enregistren a Santa Maria d'Oló (Moianès) els etnomusicòlegs Josep Crivillé i Ramon Vilar:

Serramillarire me'n faria
per a guanyar-me bé la vida,
serramillaire no en pot ser
per a guanyar-me algun diner.

Aix!, aix!
Serra que serra,
serra que serra.
Aix!, aix!, aix!
Serra que serra el nostro gavatx! (Crivillé i Vilar 1999: 68).

El banyolí Albert Massip (2015) ha enregistrat un testimoni similar, d'una dona de Ventalló (Alt Empordà), que diu:

Serra gavatx
que mal/tant li faig;
serra bé
que l'amo ve. Etc.

La comicitat a costa de la misèria forana és l'eix central de la cançó d'*El gavatxot*. El *Costumari* de Joan Amades diu que la ballaven a Vilanova de Sau i a les Guillerries, informació que no he pogut confirmar (1951b: 66-67). És segur que l'havien ballada a més d'un indret perquè Mn. Sarri afirma que la *Rossa* de Bulner «l'havia vist a Saldes», i aquest *vist* s'escau amb la pràctica de la dansa (OCPC, C-212, f. 141). Qui feia el paper de gavatx, diu l'Amades, saltironava enmig d'una rotllana de noies:

Les ballaires de la rotllana li anaven donant les peces de roba que descriu la cançó i el personatge se les anava posant [...]. Durant el cant, el protagonista i les ballaires de la rodona feien un sotrageuig del cos tot especial que no deixava de contenir un cert erotisme. Un cop vestit el gavatzot, prenia per balladora la fadrina que li semblava i amb ella feia una dansa al so de la mateixa cançó.

Un text de la col·lecció Sala i Salarich –anterior a 1917, sense indicació de lloc– descriu així la pietat burlesca de les noies i com l'abillen de mamarratxo:

Si n'hi havia un gabatzot, que n'es vingut de França,
mal calçat y mal vestit, se n'es posat en dança.
Les noyes d'aquell veïnat n'han tingut pietança,
li n'han dat uns pantalons que eren de tela blanca.
Li n'han dat uns mitjonots que les mosques hi passen,
li n'han dat uns sabatots que tot s'ensarramancan.
Li n'han dat un giponot que no valia gayre
li n'han dat un barretot de cuixes de perayre.
Li n'han dat uns mocadors pel coll y la butxaca.

En acabat, el pobre home té la pretensió de casar-se:

Quan s'ha vist tan adornat ja parla de casarse. [...]
–Ens anirém França endins y allí viurem en xambra (Sala 1917: 190-192).

En xambra és en altres ocasions *ensemble* (junts), per exemple: «irem per aquell França enllà / que tots viurem *ensable*» (Juan 1998: 425). «Ens tornarem França enllà / cantant cançons i romanços» (*Materials* 2006: 162), diu el gavatz en una variant recollida l'any 1933 per Palmira Jaquetti i Mercè Porta a Tregurà (Ripollès), il·lusió desmentida sense miraments al text que sabia la *Rossa* de Bulner, «Quan a França van ser, / es morien *del hambre*» (OCPC, ms. C-212), esmenat després «es morien *de gana*», a l'edició d'*Ilerda* (Sarri 1961-1962: 118). Caldria afegir encara que *El gavatzot*, tal com l'acabem de veure, és el resultat d'haver acomodat a la dansa la cançó que Milà i Fontanals titulava *Ausencia del marido*:

Mon marit se n' es anat s' en es anat dins Fransa,
Que si ell no 'm ve á cercá, podeu vení á enterrarme.
Las ninetas d' Urgell n' han presa pietansa
N' han gornit un xiponet, una camisa blanca.
Una d' ellas me diu com si fos ma germana:
–Si tu vols vení ab mi dormiram tots en xambra,
Que yo tinch un llit gornit, tot cubert de rosas blancas (Milà 1882: 409, núm. 558).

Comparem-la amb la versió trobada per Marià Aguiló a la Ral (Ripollès):

Si n'era un marxant gavatx,
anava tan mal arropat, se n'és posat en dansa.
Una nina del veïnat n'hi ha presa pietança:
–Si te'n vols venir amb mi, mos anirem dintre França,
menjarem los dos, ens acotxarem ensamble
en un llit encortinat, les cortines són blanques (OCPC, A-9-XLVI, doc. 1).

Catalans i gavatxos rivalitzaven per les noies. Sabem que Aguiló havia tingut el propòsit no consumat d'agrupar «las cançons d'amor en que un gavaig sen porta la noya que altres catalans estiman» (OCPC, A-3-XXI, doc. 2). La més remarcable d'aquesta mena és *L'espina*, perfectament estudiada per Josep Romeu i Figueras (2000). Així la cantaven l'any 1933 a Torroja del Priorat, segons l'aplec de Joan i Xavier Gols:

N'hi havia un marxant que tenia una filla.
No l'ha volguda dar a ningú de la vila.
L'ha dada a un gavatx, de la gavatxeria.
No té pa per menjar, ni diners per vestir-la.
Ja la fa anar al bosc, al bosc a collir pinyes.
El bosc n'era espinós i se'n clava una espina.
Ella en llança un gran crit per la Verge Maria.
El seu galant ho sent del fondo de la vila.
Ja n'agafa un cavall i se'n va a recibir-la,
i en arribar al bosc se la troba adormida.
Amb una llança d'or ja li treia l'espina,
i amb una altra d'argent, el dolor que tenia.
Quan ella es despertà, se'n troba sense espina.
–Qui és aquest galant que tant m'ha afavorida?
–Jo sóc aquest galant que per vós moriria.
I amb una copa d'or li dóna malvasia,
i amb una altra d'argent, l'amor que li tenia (*Materials* 2010: 245).

El narrador no s'atura a disculpar la decisió paterna. Per què l'ha condemnada a la penúria, a una vida de bosquerola i sota la fèrula d'un míser gavatx? Símbol diàfan de l'infortuni, l'espina sintetitza l'amargor de la filla malcasada. Al rescat, un vilatà prou acomodat per arribar-hi a cavall, tot exhibint objectes d'or i d'argent. Igual d'expressiva resulta la doble al·lusió sexual: la llança i l'elixir d'amor. Contra l'alteritat del gavatx s'alça, doncs, el galant de la nostra condició, civilitzada i cristiana, havent sentit la súplica adreçada a la Verge Maria, i així s'hi imposa, per damunt de tot, la unió entre iguals, l'amor pertinent que repararà el malencert inicial del pare.

Un marit gavatx pot ser tan detestable com un vell xacrós. Pitjor que el més rústec dels cabrers. L'any 1926, el mestre Joan Tomàs i el seu sogre Antoni Bonell anotaren a Lladó d'Empordà, d'un cantaire de Vila-sacra, la malmaridada que ve a continuació. Són heptasil·labs d'una sola rima, gairebé sempre consonant (-ada), conforme al motlle de *La flor del llozer* («El pare m'ha casada, / a un pastoret [~ cabrerot] m'ha dada...»):

I el meu pare m'ha casada (*bis*)
i amb un gavatx m'ha donada.
Si me'n fa dormir a la palla (*bis*),
jo per això no em som casada.
Al celler me n'he baixada.
D'un corter de cansalada
molt poca jo n'he deixada.
La bóta jo n'he encetada,
molt poca jo n'he deixada.
El marit m'hi ha atrapada.
–Què fas ací, desgraciada?
–Jo amb tu em tinc per malcasada,
que un gavatx jamai m'agrada,
tenia els amors a Espanya (*Materials* 2011: 150).

Mancada de qualsevol esperança, aquesta dona es pren la llibertat d'endrapar i de beure sense mesura, en un gest transgressor que s'acosta a la berenada grotesca de *Les comares borratxes* (Milà 1882, núm. 327, *Las comadres de Granollers*).

El cançoner acull igualment alguna queixa masculina:

Muntanyes del Canigó, muntanyes altes,
i a la filla d'un tinent jo hi festejava.
De tan bonica que n'és no me l'han dada,
l'han casada amb un gavatx, malaguanyada!
Bé s'hagués trencat el coll quan va entrar a Espanya! (*Materials* 1929: 244).

Segons aquesta variant del Maresme, la dona porta les mans esquinçades per l'aigua freda de la font, un altre senyal d'existència desgraciada:

Un dia anant a la font vaig encontrar-la,
ja me li'n miro les mans, que esgarrapades. [...]
Si t'haguessis casat amb mi, que regalada,
portaries anell d'or i arracades (Caballé i Ibern 1985: 101).

Sobre el risc de casar-se amb un gavatx, diu la corrandà:

Ai, mares que teniu filles!,
no les deu a cap gavatx,
que a les primers renyines:
«Adéu, que a França me'n vaig» (Parés 1999: núm. XII-836; similar a Massó 1917: 224).

De renyines conjugals tracta justament el *motete* que algú va afegir al recull paremiològic del cordovès Francisco del Rosal. L'adjectiu «traïdor» designa en aquest cas una guerra entre sexes:

Gavach traïdor
diu que no so malalta;
io malalta estó.
Dic li yo a la Mosa
que vaja al corral,
mate la Gallina
ques mas prop dell Gall.
La pose a la olla
ab un tros de molto,
gavach traïdor (Thompson 1975: 20).

Hi ha diverses parèmies que parlen de gavatxos sense honor: «Paraula de gavatx, pet de rossí» (Farràs 1998: 31); «*Et que à vist ena Val d'Arann, un iuern o un gavatx de bó, ja à vist pró*», en aranès (Portal web ParemioRom); «Ni de gavatx ni de porc, no te'n fiïs ni viu ni mort» (Farràs 1998: 116; Parés 1999, núm. XII-84) i «Passa gavatx, passa porc» (Parés 1999, núm. XII-93). Tornant a les corrandes, aquestes de Capafonts, al Baix Camp, els prenen indirectament per paradigma de la brutícia:

Els menyos de Prades
en són gavatxons:
es mengem la merda
dels nostres bacons.

Les menyes de Prades
ne són gabatxones:
es mengem la merda
de les nostres bacones (Figueres i Veciana 2007: 15).

Torno a admetre que són documents intemporals i que no sempre es veu clar si hauríem d'aplicar-los al gavatx establert al territori, al bracer passavolant o als habitants de més enllà de la frontera. En qualsevol cas, assenyalen sempre a *l'altre*.

3. *El rector de la Vola*

Més xocant encara és que hagi estat subjecte de llegenda un immigrant de carn i ossos. Em refereixo a Mn. Pèire Lafont, rector de Sant Andreu de la Vola (Osona)⁵ entre 1579 i 1612, coincidint amb l'èxode de les Guerres de Religió. «Pere la Font, del Regne de Fransa, Bisbat de Ro[d]es, parroquia de Pons», signava al llibre de baptismes. Els fets més remarcables de la seva existència són haver ampliat el temple parroquial, el 1594, i haver constituït la confraria i el santuari de la Verge del Roser, el 1610. Res de l'altre món. Tanmateix, la tradició popular li adjudica diverses contarelles, una part de les quals és comuna al Rector de Vallfogonà.⁶ Per acabar-ho de reblar, un burleta desvagat en va fer la vida en vers, adaptada al cant. Consta que el poema cançó del Rector de la Vola circulava manuscrit perquè el copia pels volts de 1798 l'autor de la «Llibreta de cantates de Joan Pregonas de Pinos», descoberta en una masia «dita El Mas, de la parroquia de Cornet,⁷ en els confins del Pla de Bages y Llussanés» per l'erudit M. T. (1915: 60).⁸ Aquesta «Famosa historia de Mossen Peyre Rector de la Bola», de 124 versos, té una estructura d'allò més convencional. Un cop presentat el personatge (v. 1-12), s'expliquen quatre agudeses pseudobiogràfiques que podríem anomenar així:

- a) «Predicant sense calces» (v. 13-36)
- b) «Dues majordomes de vint anys per una de quaranta» (v. 37-45)
- c) «L'ofrena de Sant Andreu» (v. 46-71)
- d) «Un calendari fet de cistells» (v. 72-109)

---

5 Al terme de Sant Pere de Torelló, ara es troba força abandonat. L'arxiu parroquial el cremaren durant la Guerra Civil.

6 Com ara *El testament del ruc; El rector; la majordoma i el cabrit i Dues majordomes de vint anys per una de quaranta*. Trobareu contarelles del Rector de la Vola a Vila (1905), Geis (1935: 21-22), Mestres (2004: 120-121) i GRFO (1984: 221-226), així com a l'aplec «Llegendes de les comarques gironines» (OCPC, B-85) que, segons l'inventari de Josep Massot i Muntaner, deu ser de Josep Casassa.

7 Cornet: «Despoblat i actual masia del municipi de Sant Boi de Lluçanès (Osona), prop del terme de Sant Martí de Sobremunt» (Enciclopèdia.cat). A manca d'una alternativa millor, M. T. podria ser l'advocat de mare vigatana Manuel Torrabadella i Garrigolas (1852-1935), home d'aficions historicoarqueològiques que vivia a la plaça Urquinaona de Barcelona. Cal desmentir les afirmacions de Joan Amades segons les quals Mn. Pèire «a la darrereria del segle XVIII havia exercit el sant ministeri sense ésser ordenat». A més a més, la presumpta *versió* de Vic que publica Amades és el text de M. T. (1951: 613-615).

8 Gràcies a l'amistat de Xevi Roviró he pogut veure a Andorra un manuscrit inèdit –propietat del llibreter Costa, de Vic–, fet segurament a la mateixa comarca d'Osona, a finals del segle XVIII. Havia arribat a tenir vora 600 pàgines –algunes ja no hi són–, i entre altres coses destacables, porta la «Famosa història» en una còpia anterior al ms. de Pregonas. No ens n'ocuparem ara. Tot plegat confirma el que ja sabem per testimonis similars, i és que per aquelles dates començava a desvetllar-se una atenció nova envers la cultura popular, prèvia als reculls romàntics.

Tres dels episodis (c, d, a) ja els havia documentat l'estudiós Mn. Anton Vila i Sala, com si fossin cançons inconnexes (Vila 1905: 186 i 208). Tanquen el relat la mort del rector, a mans d'un tal Pau Poquí (v. 110-113)⁹, i una reflexió sobre la seva fama (v. 114-124). L'adjectiu definitori «gavatx» hi és de bon començament:

Diuen que n'era gavaig,
Mossen Peyre de la Bola,
diuen que n'era gavaig

O bé, a la versió dels Materials Aguiló:

Diu que era gavatx
de la Vola mossèn Pere,
diu que era gavatx
i no se li'n donava empatx (OCPC, A-18-XII, doc. 28).

Mn. Pèire predicava sense calces, no pas per impudícia, sinó per extravagància i, potser, com a vestigi d'haver estat abans un pobre immigrant. Una altre detall còmic és la seva parla estrangera:

Dient “Ara me *habasets*”,
sense calces predicava,
“y ara ja no me *habasets*”,
aleshores se amagava (v. 17-20)¹⁰

Ay, quina visió
ne va ser per tot el poble.
Ay, quina visió
veyent anques del rector! (v. 26-29).

D'acord amb un patró folklòric universal, el rector de la Vola oscil·la entre la ximpleria i l'agudeses. La murrieria la treia davant del bisbe. Aquí l'idioma li servia de pretext:

Senyor, dos vints fan quaranta,
responent cortés,
aixís comtam en francés (v. 43-45).

---

9 Escriu Vila: «No sé quin fonament pot tenir la tradició que corre per aquí (l'he sentida contar a la Vola y a Sant Pere de Torelló) de que Mossèn Peyra fou assassinat anant o tornant d'aquest darrer poble a sa parroquia, a cosa de mitg camí, a la vora de la massia dita Les Cases, prop d'una font que s'anomena la font Canalia [...]. Suposant que fos cert lo del seu assassinat, sempre resultaria que ell no va pas morir desseguida, sinó que va estar malalt alguna temporada» (1905: 211-212).

10 Referència a l'Evangeli de Sant Joan: «D'aquí a una mica ja no em veureu i, d'aquí a una altra mica, em tornareu a veure» (Jo 16:16). Alguns capellans, com el d'Hospitalet de Llobregat, predicaven en occità.

Per tal d'escarmentar els parroquians, deixa en un favar la imatge de sant Andreu, i anuncia que el sant s'ha escapat de l'església empès per la gana. Estrambòtica lliçó:

No ha pas de faltar
al altar altre vegada
no ha pas de faltar
si pa li voleu portar (v. 68-71).

Rústic ignorant, l'escolà l'enreda així:

Com no sabia comptar
els dies de la setmana
fent cada dia un cistell
el diumenge no s'errava;
pero l'escolá
un cistell li pillá un dia
pero l'escolá
un cistell li va pillar (v. 76-83).

Però ell se'n surt sense immutar-se:

que com era gavatxot
no sen dava tanta pena;
dient vos faré un predicot
que ja tinch la panxa plena (v. 101-104).

O la variant «us faré un sermonot / que us valdrà com un missot» (Vila 1905: 208).

Ja veieu que el Rector de la Vola sembla ben bé un personatge de novel·la picaresca. Que fos «gavatx» justificaria l'estranya conducta que li atribueix la fama. La seva anomenada es confirma en una cançó que no té res a veure amb la «Famosa historia». Mn. Joan Sala i Salarich, que també va ser rector de la Vola, la va prendre d'un veí del poble, Emili Caselles, entre 1933 i 1936:

'Nem a la Vola
a veure el rector,
que en té una burra (*bis*).
'Nem a la Vola
a veure el rector
que en té una burra
i un carretó (*Materials* 2008: 357).

4. La visió positiva de França

Abans d'acabar, i per tal d'evitar conclusions precipitades sobre xenofòbia i cançoner, convindria advertir que, molt sovint, els termes «França», «francès» o «París» designen un món ideal, mirall de la cortesia, d'una superioritat admirable. Són una mena de geografia poètica. Ja havia estat així al romancer carolingi, però també en altres tipus de romanços vells i de la tradició oral moderna:

Bodas hacían en Francia, / allá dentro de París. (*Cancionero de Romances*, Anvers, 1550).

De Francia partió la niña, / de Francia la bien guarnida. (Plec del segle XVI).

Caballero soy de Francia, / el que la quiere servir (*Bernal Francès*, trad. oral, segle XX), etc. etc.

La relació d'exemples catalans seria prolixa. Només cal obrir el *Romancerillo* de Milà (1882): núms. 199 (*El fill del rei*); 200 (*Presents de noces*); 209 (*La presó de Lleida*); 211 (*L'espanyolet*); 214 (*Els tres tambors*); 218 (*La dama d'Aragó*); 220 (*El testament d'Amèlia*); 224 (*La barbera*); 247 (*Gaiferos*); 529 (*L'oreneta*); 558 (*Absència del marit*); 560 (*La filla perduda*); 566 (*La vella*), etc.

En suma, l'encís de *la belle France* s'ha mantingut incòlume al cançoner, resistint les friccions de la vida real, en temps de pau o de guerra. Podríem adduir també alguna cançó com ara el *Petit garçó*, que es posa a la pell del francès que ve a Catalunya:

De la França he vingut jo amb molta alegrança
per poder beure bon vi que és molt més bo que l'aigua,
amb pitxella o amb porró dóna molta gaubança (Amades 1951: 527).

Al capdavant, catalans i gavatxos compartien la fe cristiana, una fisonomia europea indistingible i una proximitat lingüística que afavoria la integració total i absoluta. Un català fill d'immigrants ho expressava d'aquesta manera:

Mon pare es gascó
ma mare cascona (*sic*),
jo en só català
fill de Barcelona (OCPC, A-27-V, doc. 3).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMADES, J. (1951): *Folklore de Catalunya. II. Cançoner. Cançons, refranys, endevinalles*, Barcelona, Selecta.
- (1951b): *Costumari català. El curs de l'any*, vol. II, Barcelona, Salvat.
- BOSCH, V. (1897): «Cançons velles de Talarn y d'altres pobles», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya [BCEC]*, núm. 24 (gener de 1897), p. 21-28.
- CABALLÉ, I. & IBERN, P. M. (1985): *El Carnestoltes arenyenc al segle XIX*, Barcelona, Alta Fulla.
- CAPDEVILA, A. (2014): *Quan la terra promesa era al Sud. La immigració francesa al Maresme als segles XVI i XVII*, Mataró, Fundació Iluro.
- CAPMANY, A. (1980): *Cançoner popular. Cançons populars catalanes aplegades per Aureli Capmany. Presentació de Maria-Aurèlia Capmany i Jaume Vidal i Alcover. Facsímil de l'edició apareguda entre el 1901 i el 1913*, Barcelona, Ketres.
- CRIVILLÉ, J. & VILAR, R. (1999): *Música de tradició oral a Catalunya*, Barcelona, Fonoteca de Música Tradicional Catalana, Generalitat de Catalunya (CD i llibret).
- ESCOBEDO, J. (1988): *Plecs poètics catalans del segle XVII de la Biblioteca de Catalunya*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya.
- FARRÀS, E. (1998): *Ribera amunt són les boniques. Refranys i dites de l'Alt Pirineu català*, Tremp, Garsineu.
- FIGUERES, D. & VECIANA, A. (2007): *Recull de literatura oral de Capafonts*, <http://cat.bloctum.com/tombderavals/files/2007/01/capafonts.pdf> [Consulta: octubre de 2015].
- GEIS, C. (1935): *Llibre de rondalles populars*, Barcelona, Llibreria i Tipografia Catòlica.
- GRFO [GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA] (1984): *El folklore de Rupit i Pruit. II. Narracions*, ed. a cura de Jaume Ayats, Ignasi Roviró i Xavier Roviró, Vic, Eumo.
- GRFO; GIRBAU, V. (2004): *Cançons populars de la Història de Catalunya*, Sant Vicenç de Castellet, Farell.
- GRFO; REBÉS, S. (2002): *Cançons tradicionals catalanes recollides per Jacint Verdaguer i acompanyades amb enregistraments del GRFO*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat [PAM].
- GUTIÉRREZ, A. (1977): *La France et les français dans la Littérature espagnole (1598-1665). Un aspect de la xénophobie en Espagne*, Saint-Étienne, Publ. de L'Université.
- HAN, B-Ch. (2012): *La sociedad del cansancio*, Barcelona, Herder.
- JUAN, Ma. A. (1998): *Cançoner del Ripollès*, Ripoll, Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- M. T. (1915): «El Rector de la Bola», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, a. II, núm. 16 (1915), p. 59-63.
- MARCO, J. (1967): *Poesia popular política del segle XIX*, Barcelona, Ed. 62.
- M A S S I P, A. (2015), *Cançons i músiques dels avis*, <http://musicadelsavis.blogspot.com/2015/04/serra-gavatx.html> [Consulta: agost de 2015].

- Segona consulta, abril de 2016, al web renovat *Càntut. Cançons i músiques dels avis*, <http://www.cantut.cat/canconer/cerca/item/976-serra-gavatx>].
- MASSÓ, J. (1917): «Tres cançons locals del Rosselló», *BCEC*, núm. 272 (setembre de 1917), p. 224-227.
- Materials* (1929): *Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials. Volum III*, Barcelona, Fundació Concepció Rabell i Cibils, Vda. Romaguera.
- (2001): *Materials. Volum XI*, ed. Josep Massot i Muntaner, Barcelona, PAM.
- (2006): *Materials. Volum XVI*, ed. Josep Massot i Muntaner, Barcelona, PAM.
- (2008): *Materials. Volum XVIII*, ed. Josep Massot i Muntaner, Barcelona, PAM.
- (2010): *Materials. Volum XX*, ed. Josep Massot i Muntaner, Barcelona, PAM.
- (2011): *Materials. Volum XXI*, ed. Josep Massot i Muntaner, Barcelona, PAM.
- MESTRES, A. (2004): *Llegendes del Montseny*, a cura de Carme Rubio i M. Carme Bernal, Barcelona, PAM.
- MILÀ, M. (1862): «De algunas representaciones catalanas antiguas y vulgares. IV y último. Danzas», *Revista de Cataluña. Periódico quincenal*, tom II, Barcelona, Salvador Manero, p. 263-284.
- (1882): *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales*, Barcelona, Alvaro Verdaguer.
- MOREIRA, J. (1934): *Del folklore tortosí*, Tortosa, Imprenta Querol.
- OSSORIO, A. (1913): *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República francesa (1793-1795)*, Madrid, Oliva Impresor.
- PARÉS, A. (1999): *Tots els refranys catalans*, Barcelona, Edicions 62.
- PREGONAS: Vegeu M. T. (1915).
- ROMEU, J. (2000): «"L'espina": temes i motius temàtics d'una cançó i un refrany folklòrics», dins *Recerques d'etnologia i folklore*, Barcelona, PAM, p. 123-145.
- RUIZ, M. J. (2014): «La memoria del francès: romances y canciones en la tradición oral hispánica», dins *Crónica popular del Doce*, coord. M.ª Jesús Ruiz, Sevilla, Alfar, p. 255-305.
- SALA, J. (1917): «Notes folk-lòriques. El gabatxot. Els Micalets», *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, a. VI, núm. 25 (setembre de 1917), p. 190-192.
- SARRI, J. (1961-1962): «Cancionero de la "Rosa de Bulner". Tercera parte», *Ilerda*, 25-26 (1961-1962), p. 115-224.
- SERRA I VILARÓ, J. (1914): *El cançoner del Calic*, Barcelona: Tip. L'Avenç.
- SIMON, A. (1987): «Literatura popular i lluita antifrancesa. Girona 1808-1809», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29 (1987), p. 247-259.
- THOMPSON, B. B. (1975): *Francisco del Rosal. Médico de Córdoba (1560?-1610?). La razón de algunos refranes*, introd. ed. i notes de B. Bussell Thompson, London, Tamesis Books.
- TORRES, X. (1991): *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo.
- VILA, A. (1905): «Mossen Peyra, Rector de la Vola. Estudi folk-lòrich y crítich-històrich», *BCEC*, a. XV, 125 i 126 (juny i juliol de 1905), p. 182-187 i 205-215, reed. a *Lo rector de la Vola*, Barcelona, Il·lustració Catalana, Lectura Popular, núm. 279, s. d.

LES MISSIONS DE RECERCA DE L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA
A LES ILLES BALEARS: FOLKLORE I AVENTURA

Caterina Valriu Llinàs i Catalina-Maria Garí Blanch
Universitat de les Illes Balears

Les persones viatgen a través dels territoris per motivacions molt diverses, generalment d'indole personal o social. Una de les motivacions que empeny els científics i els estudiosos a deixar el recer del seu laboratori o despatx és la recerca de materials per a estudiar en profunditat la seva matèria, per a crear col·leccions i corpus, per a preservar elements materials o immaterials que corren algun tipus de risc. El folklore, com a disciplina, no és aliè a aquesta necessitat. Des de les acaballes del segle XVIII la recerca sistemàtica sobre el territori de materials de literatura oral és una pràctica habitual en les societats desenvolupades.

Per això –a la segona dècada del segle XX– es basteix a Catalunya l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya (OCPC), un projecte ambiciós i integrador que té com a objectiu recollir el cançoner popular de tot el domini lingüístic per a la seva conservació, classificació i estudi. En aquest projecte les Illes Balears tenen un paper important. Així, en diverses missions de recerca i a càrrec de diversos especialistes, es recollirà un gruix considerable de materials. El fet que pràcticament de cada una de les missions es conservi una memòria o diari ens aporta –a més dels valuosos materials recollits– un seguit d'anotacions de caràcter social i àdhuc personal que ens permet copsar quina era la tasca dels folkloristes, la metodologia de treball que posaven en pràctica i com eren rebuts pels informants i per la comunitat en general.¹

La comunicació revisarà algunes de les missions realitzades a les Illes des d'aquesta doble perspectiva: el procés de recollida i la dimensió de viatge i aventura que tenia la recerca folklòrica en aquella època. Aquest últim aspecte, que pot semblar anecdòtic, resulta altament representatiu de la percepció del què era o no folklore tant per als recol·lectors com per als informants i per tant, ens aporta valuoses dades referides al context, i en definitiva, a l'acte folklòric en si.

Les missions de recerca de l'OCPC tenien, sens dubte, un component de viatge i aventura que és implícit en el mateix concepte de treball de camp de recerca folklòrica, i més quan aquest es realitzava a les primeres dècades del segle XX en llocs on encara es

---

1 Sobre el procés de recerca, les memòries de les missions i els continguts de l'arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, vegeu Massot (1993-2011).

mantenien les formes de vida pròpies de les societats tradicionals i suposava la utilització d'un sistema complex de desplaçament (vaixell, tren, carruatge, carro, a peu, etc.), l'enfrontament a una realitat geogràfica i social poc coneguda per als investigadors (o almenys per a una part d'ells) i el contrast entre el món urbà i culte del qual provenien i el món rural objecte de la seva recerca. És per això que hem considerat que valia la pena fer atenció a aquesta combinació d'elements i extreure'n dades interessants per a comprendre millor el context dels actes folklòrics. El fet és que comptem amb un element valuosíssim: les memòries de recerca que els missioners elaboraven de manera més o menys sistemàtica i detallada. Aquestes memòries esdevenen veritables quaderns de bitàcola, cròniques de les sortides que recullen elements molt variats i interessants: les rutes i els itineraris, el desplaçament i el sistema de transport usat, la manera d'entrar en contacte amb la realitat a estudiar i qui eren els intermediaris o persones de contacte, el perfil –concret o genèric– dels informants, el procés d'arplega i el temps destinat a cada indret, la valoració sumària de la feina feta i els valors i prejudicis dels investigadors sobre els materials i els informants, la visió de conjunt que aporten de cada missió i la valoració comparativa.

A partir de l'ordenació de part d'aquests materials i la seva sistematització volem assolir l'objectiu de demostrar com el viatge –la descoberta de l'altre i del seu espai– és una peça clau per a entendre les característiques del patrimoni oral que tenim recollit i inferir –d'alguna manera– les mancances que presenta.

1. Reflexió introductòria

Encara no fa gaire temps, les cançons populars s'aprenien i es difonien oralment. Moltes eren les persones que de manera conscient, o no, vetllaven perquè tot aquest patrimoni no quedés oblidat. Sempre s'ha dit que aquest tipus de composicions s'anaven transmetent de generació en generació; no obstant això, amb el temps, moltes d'aquestes cantarelles deixaven de circular per a donar pas a altres composicions més modernes i comunes a tots els territoris de cultura similar. Sortosament, però, alguns erudits van captar aquesta pèrdua i van voler-hi posar remei. La solució més adient fou la d'emprendre missions de recerca que ajudarien a mantenir, recuperar i estotjar tot aquest conjunt de materials.

Una de les tasques que més s'ha valorat a l'hora d'estudiar el folklore a Mallorca ha estat la compilació i edició del *Cançoner Popular de Mallorca* (1966-1975), obra duta a terme per Rafel Ginard Bauçà, més coneguda com «el cançoner del pare Ginard». Aquest corpus és una recopilació de milers d'ítems folklòrics recollits arreu dels pobles

de Mallorca. Tots aquests materials van quedar plasmats en una obra que consta de quatre volums. Això no obstant, hem de mencionar que no només el pare Ginard va dur a terme tasques de recerca d'aquests materials, hi va haver altres persones que van realitzar estudis amb la intenció de garantir que aquestes creacions literàries perduessin en el temps. No ens podem oblidar del *Die Balearen*, obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria-Toscana; ni tampoc de la *Memoria sobre los cantos, bailes y tocatas populares de Mallorca* (1893) d'Antoni Noguera i Balaguer ni del *Cançoner musical de Mallorca* de Josep Massot i Planes, compilat a principis del s. XX que no fou editat fins el 1984.

En aquest cas, però, ens hem centrat en una altra tasca que es va proposar a Catalunya i que pretenia fer una recol·lecció del conjunt de materials folklòrics de tots els territoris de parla catalana; aquesta tasca és l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Com assenyala Joan Bauçà i Barceló al seu llibre *L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Sant Joan* (Bauçà 2014), l'OCPC és un recull de materials folklòrics d'arreu dels Països Catalans començat l'octubre de 1921 amb la intenció de recollir, estudiar, comparar, seleccionar i publicar la música i la lletra de les cançons populars de totes les terres de parla catalana. Aquesta tasca es va dur a terme a partir d'unes missions de recerca que van començar arreu dels territoris del Principat però també van arribar a les Illes Balears. És gràcies a la feina feta de la mà d'aquests estudiosos que avui dia podem conèixer aquest conjunt de materials que, segurament, amb el pas del temps haguessin desaparegut. Cal que aquestes peces siguin estudiades i editades per tal que es conservin de la millor manera possible.

2. Memòries de les Missions de recerca a Mallorca

Sota el títol d'«Excursions, viatges, migracions: etnopoètica i mobilitat humana» es poden tractar moltes qüestions; no obstant això, una que hi encaixa molt bé és la de l'OCPC, una tasca que, com hem mencionat, es proposava de fer una recol·lecció exhaustiva de materials folklòrics arreu dels territoris de parla catalana. Per dur endavant aquest propòsit s'hagueren de fer un gran nombre de viatges que estan molt relacionats amb l'etnopoètica i la mobilitat humana, uns viatges que per iniciativa dels mestres de l'Orfeó Català que dirigien l'OCPC –Lluís Millet i Francesc Pujol– també va arribar a les Illes Balears. Ambdós van dirigir-se a Baltasar Samper –músic mallorquí resident a Barcelona que era treballador de l'OCPC des de l'hivern de 1924– per parlar-li «de la conveniència d'efectuar per terres de Mallorca, Menorca i Eivissa una missió de recerca per compte de l'OCPC», tasca que Samper acceptà de molt bon grat i que inicià l'estiu de 1924. No fou únicament una missió sinó un gran nombre d'eixides que

s'allargaren gairebé tots els estius fins l'any 1932. Una tasca que va donar uns grans resultats tot i algunes opinions força negatives procedents de personatges significatius de Mallorca.

Parlar de tot el conjunt de viatges de l'OCPC a les Illes Balears donaria lloc a un extensíssim treball que no s'adequaria a les característiques que aquí es requereixen, és per això que el que ens proposem és, a través de la selecció d'algunes memòries directes –procedents del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional de Catalunya–, tractar els aspectes vinculats al viatge i que –més concretament– ens permetran revisar quina era la tasca que duia a terme el folklorista, la metodologia de treball utilitzada i l'actitud dels informants davant la rebuda d'aquells desconeguts que els feien preguntes sobre les cançons que sabien i que, a més, en prenien nota o, fins i tot, els enregistraven amb un aparell que els resultava estrany i sorprenent. A més, a través d'aquests dietaris podrem tenir una certa constància dels materials recollits i de la dimensió de viatge i aventura que tenia la recerca folklòrica en aquella època.

Això no obstant, farem una petita menció de totes les missions que es van dur a terme per terres de les Illes Balears:

1. La primera missió per terres de Mallorca, va ser iniciada a Palma el dia 4 d'agost de 1924 i acabada el 30 de setembre a Valldemossa. Els pobles que van visitar durant aquesta primera eixida van ser Alcúdia, Ariany, Artà, Biniagual, Biniali, Binissalem, Caimari, Capdepera, Consell, Fornalutx, Inca, Lloret de Vista Alegre, Maria de la Salut, sa Pobla, Pollença i el seu port, Sencelles, Sant Joan, Santa Margalida, Sineu, Sóller, Son Roca i Vilafranca. La missió va ser considerada tot un èxit.

2. La segona missió va iniciar-se l'estiu de 1925 a Lluçmajor i continuà pels pobles de Montuïri, Randa, Campos, Porreres, Algaida, Pina, Capdellà i Galilea. Samper i Casas i Homs van quedar molt satisfets d'aquesta missió però, al mateix temps, es van adonar de la gran tasca que encara quedava per fer.

3. L'agost de 1926 s'inicià la tercera missió amb la qual visitaren Bunyola, Orient, Sineu, Petra, Manacor, Felanitx, s'Horta, Calonge, Cas Concos, Binissalem, Inca, Campanet, Llorito, Pina, Alaró, Bunyola i Sóller.

4. La quarta missió va començar el juliol de 1927 i va recórrer els pobles de Felanitx i Alaró i després partiren cap a Menorca i, en tornar a Mallorca, passaren per Artà.

5. La cinquena missió, és una de les més importants, s'inicià a Palma, després anaren a Pòrtol, Biniamar i Lloseta, però la seva principal intenció era anar a Eivissa i Formentera; acabada la seva estància a les Pitiüses, tornaren a Mallorca i passaren, altra volta, per Palma, Binissalem, Lloseta, Costitx i Pòrtol.

6. L'estiu de 1929 no es va dur a terme cap missió de recerca, els motius són desconeguts. No obstant això, l'any vinent es repregué la tasca i s'inicià la sisena missió que recorregué ses Salines, Santanyí, s'Alqueria Blanca, es Llombards, Marratxí, «Marratxinet», sa Cabaneta, Santa Eugènia, ses Olleries i Ruberts. Aquesta fou la primera etapa d'aquesta sisena missió; la segona, passà per Binissalem, Palma, Calvià, Andratx, s'Arracó i, abans de tornar cap a Barcelona, feren encara una altra aturada a Palma per poder recollir alguna cosa més, atès que tenien la intenció d'aprofitar a fons el temps del qual disposaven.

7. El 1931 es va emprendre la setena missió que seria la darrera. Diu Massot (1999: 11):

Malalt de l'estómac i amb problemes familiars, no trobaria el moment de tornar-hi durant els anys següents i a partir del juliol de 1936, que separaria Mallorca de Barcelona durant els mil dies de la guerra civil, l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya quedaria congelada i se'n perdrien alguns materials.

La tasca, però, continuà després de 1932 encara que ja no la féu Samper sinó la seva deixeble, Dolors Porta, que féu dues recerques per Palma i els seus voltants.

Fet aquest resum per assabentar-nos de la magnitud de l'empresa que els missioners de l'Obra dugueren a terme per les Balears, passarem a oferir aquí el testimoni de la missió de recerca pels pobles de Lluçmajor i Porreres. Per quin motiu? Doncs perquè són dues eixides que podríem considerar de maneres diferents i que potser resumirien allò que es van trobar, generalment, els missioners en les seves diverses anades pels pobles de les Balears. La primera –Lluçmajor– va ser una missió relativament fàcil pel fet que van contactar amb la poetessa Maria Antònia Salvà, pou de saviesa en referència a aquests temes, que féu extensiva la tasca dels investigadors a tots els habitants de la seva possessió llucmajorera de sa Llapassa i altres personatges rellevants i coneguts del poble que hi participaren encantats. Això no obstant, hagueren de passar uns quants dies per poder recollir alguna cosa aprofitable –pel fet que no hi havia manera de fer cantar els informants– i per a demostrar que el patrimoni que conservava aquell poble era molt abundant, cosa que no creien els ajudants de la missió, és a dir, les persones

amb qui els missioners prenién un primer contacte perquè els proporcionessin informants i també transmetessin seguretat als seleccionats per a les entrevistes. Porreres és la mostra d'un poble on els ajudants tenien una magnífica disposició i on la majoria dels informants no van tardar a proporcionar alguna composició, encara que aquests no van ser dels millors, però d'alguna manera van poder recollir un bon nombre de materials útils. Val a dir, com a consideració general, que potser el temps també era un enemic considerable. Els missioners feien una previsió del temps que podien dedicar a cada indret i –si volien visitar tots els pobles que havien planejat– havien de respectar els dies assignats a cada un.

3. Missions al Pla i Migjorn de Mallorca

Per poder dur a terme aquesta part, hem consultat els volums que conformen l'obra *Materials-Memòries de missions de recerca* dutes a terme per tots els folkloristes i musicòlegs, a més de les persones que van ajudar a l'hora de construir el que seria l'OCPC. Concretament, aquesta informació l'hem poguda trobar al volum VI de *Materials-Memòries de missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, un volum en el qual han participat moltes personalitats, d'entre les quals destaquem Baltasar Samper i Marquès i Josep Maria Casas i Homs. A part d'aquesta primera font, també vam poder corroborar la informació en consultar la carpeta número 35 a partir del microfilm conservat a la Filмотeca de la Generalitat de Catalunya, del Departament de Cultura-Direcció General de Cultura Popular, Associacionisme i Acció Culturals.

Ens endinsem, doncs, en la missió de recerca pel poble de Lluçmajor que començà el 19 d'agost de 1925, en el context de la segona missió de l'OCPC a les Illes Balears. Els missioners d'aquesta eixida són Baltasar Samper i Marquès i Josep M. Casas i Homs. Els dos van partir amb el tren de Santanyí en direcció a Lluçmajor «bastant empegueïts per la por de no poder resoldre la incògnita de la nostra feina» (Massot 1996: 294). Quan van arribar a Lluçmajor a l'estació es van trobar amb l'amo de l'Hotel Universo que els va oferir allotjament. En sortir fora del recinte es van estranyar que no hi hagués cap carretó per poder-se desplaçar fins l'hotel. Quan hi arribaren, s'empolainaren per tal d'anar a fer la primera visita a Maria Antònia Salvà, que els va rebre de seguida i els va transmetre una visió força negativa dels fruits que podrien obtenir amb la realització d'aquell treball: «creu que a Lluçmajor no hi ha res a fer, que la indústria i la maquinària han acabat amb les tonades de feina, i que les cobleteres han acabat amb les cançons populars» (Massot 1996: 294); no obstant això, des del primer moment es va posar totalment al servei de l'Obra i va ajudar tant com li va ser possible. Salvà els va

acompanyar a casa del batle, del rector i de dos amos d'un molí i una serreria. A més, ja s'havia posat en contacte amb tot un grup de cantadors perquè els cantessin totes les cançons que sabien. Molts d'ells els van reiterar els temors expressats per la poetessa «que amb una certa convicció trista volia fer desistir els missioners de cercar res a la vila» (Massot 1996: 295); ells, però, preferien pensar que almanco tindrien una collita regular.

Després de dinar convidats per Maria Antònia Salvà –un dinar en el qual es varen suggerir nous possibles informants–, van entrevistar Julià Garau, el pagès de la finca que «Com al matí, insistia a fer-nos comprendre que el millor eren les coses castelleses, principalment unes malaguenyes, que sabia» (Massot 1996: 295), a ell li van haver de dedicar molt de temps i tot just li van poder treure una tonada i unes cobles de segar. Poc temps després, arribà tota la família Salvà. Mitjançant la conversa que mantingueren, els missioners es van adonar que tenien a casa allò que anaven a cercar fora.

El dia següent, van llevar-se a les quatre del matí per poder anar a veure el pastor de sa Llapassa que, ben nerviós, els cantà una difícil tonada de batre. Quedaren amb ell en tornar-se veure un altre dia. La resta del matí el passaren amb Maria Antònia Salvà i la seva neboda. Ja a la tarda, la passaren a l'hotel i anaren a la recerca d'uns subjectes que els havien recomanat però, malauradament, no els pogueren trobar: l'un perquè tenia feina i l'altre, perquè havia caigut d'un ametler. El vespre anaren a prendre cafè amb el batle de la vila i, allà, conegueren un glosador professional.

L'endemà trobaren el rector de la parròquia i comentaren amb ell les dificultats de la recerca. Després d'això, varen tornar a sa Llapassa amb la intenció d'exhaurir tota la font que allà es trobava. El vespre, van parlar amb Joan Mòger, el jutge, que els proporcionà un recull de cançons que ell tenia escrites i que poc després, els missioners copiarien; eren un conjunt de tonades de batre, de segar, etc. «El col·lector, dotat de bona memòria, les ha sentides cantar i retingut, i a última hora s'ha determinat d'escriure-les, donant per resultat una esplèndida col·lecció que passa en alguns centenars el miler» (Massot 1996: 296).

Els dies següents els passaren a Montuïri i Randa, però poc temps després abandonaren les contrades per tornar a Lluçmajor, els havia arribat una carta de Francesc Salvà que els esperaven a sa Llapassa perquè hi havia un dia sencer de feina per a ells. Per a anar-hi, el capellà Don Joan Vidal els posaria un auto a la seva disposició. A les deu del matí del 27 d'agost arribaren altra volta a la possessió dels

Salvà, allà els esperava tota la família que els proporcionà un gran nombre de cançons que ells mateixos havien recollit per facilitar la tasca als recol·lectors. Tanta era la feina que tenien, que els van convidar a passar el dia i la nit a casa seva.

Al cap al tard passejàrem fins a l'ajub admirant la claretat del cel i la tranquil·litat d'aquella terra, amarada d'esperit patriarcal. Retornàrem a les cases cap a les vuit, hora de passar el rosari en comú, amos i treballadors. Després, el sopar, inaugurat amb l'oració dominical [...]. En belles cambres, rústegues de construcció, sublimades per l'aire senyorial i el moblatge venerable, en llits de gloriosa tradició dormírem placèvolament (Massot, 1996: 299).

El dia següent pogueren arrebregar més material i recollir les cançons de batre a l'era de manera directa mentre els jornalers batien. A la tarda, entrevistaren Ponç Montserrat, un antic treballador de sa Llapassa que construí una simbomba per poder cantar les tonades amb aquest instrument.

El dia 29 van voler enllestir la feina, però no van poder acabar així que van decidir de partir sense tenir-ho tot recollit «amb una intensa recança de deixar aquella llar hospitalària, familiar per tots els que s'apropen al seu escalf.» (Massot 1996: 300). Val a dir, que després d'haver partit, Maria Antònia Salvà els féu arribar tot el material que els mancava.

La primera missió de recerca duta a terme per Baltasar Samper i Josep Maria Casas i Homs que anomena el poble de Porreres començà el 31 d'agost de l'any 1925. Amb la intenció de recollir materials folklòrics als pobles de Campos i Porreres, els folkloristes agafaren el tren de ben dematí. Creien que el millor mètode per a recollir els materials que ells necessitaven era parlar cara a cara amb els informants, deien que «aqueix mètode s'ha demostrat pràcticament que és el millor» (Massot 1996: 300). En el transcurs d'aquest trajecte es trobaren amb uns quants coneguts, un d'ells el farmacèutic Parera de Palma qui s'oferí per ajudar-los i així poder engrescar més informants a participar en el projecte.

La primera estació de recerca d'aquest dia va ser al poble de Campos, on van rebre l'ajuda i l'atenció del rector de la parròquia, que des d'un primer moment semblà comprendre la seva missió. A més, l'Ajuntament posà a la seva disposició distints treballadors perquè ajudessin en tot el que poguessin. No obstant aquesta disponibilitat, de persones ben intencionades d'ajudar a la recollida de materials folklòrics, la missió no donà els fruits esperats, com bé afirmen les memòries en referència a aquest dia «altres personatges que visitàrem, poc de bo ens deixaren entreveure» (Massot 1996: 300).

A mitja tarda, els van anar a recollir per partir cap al poble de Porreres. Tot just en arribar el pare Riera, capellà de l'oratori de Sant Felip Neri, s'oferí per ajudar-los i, a més, recomanà l'ajuda de Miquel Escarrer, que era capellà i organista de la parròquia. Poc després de sopar amb un grup de persones que manifestaren interès pel tema, acordaren com durien a terme la recollida d'informació en aquell poble. D'entre aquelles persones destaquem Nilo Salas que era fabricant i propietari d'una fàbrica de sabates del poble. Ell posà a la seva disposició un grup de joves treballadores de la fàbrica que pensava que els serien útils. Al final de la vesprada, els folkloristes retornaren a Lluçmajor. «El paisatge era esplèndid amb la lluna, i, malgrat les molèsties inherents a una llarga excursió en carretó no se'ns féu pesat» (Massot 1996: 301).

El primer dia de setembre començaren a dur a terme la recollida al poble de Campos, una tasca que a partir d'una primera impressió consideraven depriment, però que amb el pas de les hores millorà. Aquesta recollida s'allargà fins l'endemà i fou força productiva pel fet que moltes persones s'oferiren a cantar: «Ens acomiadem d'una banda contents, puix ha estat un dia de bona collita, i d'altra amb la recança de no haver-ho espigolat tot» (Massot 1996: 301-302).

El dia tres de setembre començà la recerca al poble de Porreres, una tasca que inquietà els estudiosos, ja que sempre que iniciaven les missions a un poble estaven ansiosos per escoltar moltes tonades, però alhora preocupats pel possible fracàs. El matí partiren cap a Porreres. Quan hi van arribar, van visitar l'oratori on es trobaren amb el pare Riera, que ja els proporcionà dues tonades. Quan van acabar, es dirigiren a casa de Miquel Escarrer, que era l'organista de la Parròquia, «home angelical que també té alguna cosa per dir» (Massot 1996: 302). Els dos capellans van acompanyar-los a casa dels qui serien els seus informants. En primer lloc, entrevistaren la vella Bet Peret, que dictà algunes peces «quelcom amb fatic» (Massot 1996: 302).

Havent acabat aquesta recollida, van anar a dinar amb l'administrador Joan Guasp, amb qui es dirigiren a la fàbrica de Nilo Salas per poder quedar d'acord amb alguns treballadors. D'entre les persones escollides hi havia algunes noies que, segurament, els podrien proporcionar alguns exemples. Però la tarda no va ser productiva perquè les al·lotes no van acceptar l'entrada d'aquells homes a casa seva, encara que anessin acompanyats per mossèn Escarrer.

A la vesprada, després d'una llarga espera, va arribar mestre Miquel, un gran cantaire que, nerviós per la tasca que li havia manat el seu cap, només cantà tres cançons de feinejar. Afirmar Massot (1996: 302):

Desesperançats, sortirem per veure altres subjectes. Com que ja no era hora d'estar per les cases, i una noia es demostrà bona cantadora, determinàrem de tornar el diumenge vinent. Sopem amb D. Nilo i l'Administrador Sr. Guasp. Aquest ens obligà a anar a dormir a casa seva, puix de l'hostal diu que no en surten gaires clients satisfets (Massot 1996: 302).

Ens trobem a 6 de setembre, un altre dia que dedicarem a la recerca de materials a Porreres. Havent dinat van començar la tasca. Mn. Escarrer els va acompanyar a casa de Magdalena Roig que, amb dues companyes seves, els van cantar un seguit de cançons fins a l'arribada de la nit. Aquell mateix vespre havien de deixar la contrada i, mentre esperaven a casa del reverend Escarrer el vehicle que havien llogat per anar-se'n, van copiar algunes de les cançons. D'aquesta experiència els estudiosos recorden la bona voluntat que va posar en aquest projecte el reverend Escarrer, perquè si d'ell hagués depès, no hauria quedat cap cançó sense recollir al poble de Porreres. Els estudiosos van afirmar que aquell home «materialment es desfeia en obsequiositats» (Massot 1996: 304). Aquí acaba el relat que fa referència a l'experiència investigadora pel poble de Porreres.

4. A mode de conclusió

La revisió d'alguns aspectes de les missions dues a terme pels pobles de Mallorca i la coneixença global del projecte, ens menen a formular algunes conclusions que atenyen la tasca del folklorista i el procés d'arreplega. Intentarem fer una síntesi de les reflexions a que hem arribat.

1. En primer lloc, volem destacar el paper rellevant dels mediadors, de les persones que actuaven d'enllaç entre els missioners i els informants. Ells eren, en realitat, qui feien la selecció dels informants que aportarien materials a l'OCPC. Per tant, conscientment o inconscient, ja hi havia una certa «mediatització», un enfocament determinat que influïa –d'una manera o altra– en la collita obtinguda. No és el mateix entrevistar un grup de jovenetes que aprenien de modistes –posem per cas– que un grapat d'homes que bevien a la taverna, no proporcionarien el mateix material un carreter que una beata encarregada de la neteja de l'església. Per tant, de llur encert, tremp, tarannà i dedicació depenien molt els resultats. Cal tenir en compte que molts d'ells tenien una posició de «superioritat» social o d'edat respecte dels informants. Generalment eren les classes diguem-ne «dirigents» o il·lustrades de les viles

(capellans, propietaris, professionals liberals, funcionaris, etc.) els qui suggerien a gent d'estament popular que actuessin com a informants dels missioners. Això, d'una banda, facilitava la feina dels col·lectors i de l'altra, en mediatitzava els resultats. També cal tenir en compte les idees preconcebudes dels mediadors i –en ocasions– el seu pessimisme sobre si hi havia o no materials a recollir, sovint basat en percepcions o tòpics que es demostraven erronis a la pràctica.

2. També cal considerar les percepcions dels informants sobre allò que era o no «important» del seu bagatge en poesia oral. Sovint els missioners es trobaven que els informants valoraven més les cançons modernes i els materials en castellà, perquè la seva percepció estava deformada per la sensació de pertànyer a una cultura subalterna, i menyspreaven materials interessantíssims que consideraven antiquats o de poc valor, que els feien sentir incultes o ridículs. No podem oblidar, tampoc, les dificultats degudes a incidents de tota índole: malentesos, empegueïments dels informants que sovint se sentien neguitosos en trobar-se en una situació desconeguda per a ells i certament artificiosa, manca de temps, dificultats d'interrelació, condicions ambientals inadequades, etc. També l'aspecte del sexe de recol·lectors i informants, i els plantejaments de conducta que se'n derivaven tenien incidència en el procés d'arplega. Així, sovint les al·lotes joves podien ser reticents a rebre a casa seva els folkloristes, a parlar amb ells, etc., pel fet de ser homes. Aquestes barreres a vegades eren molt difícils de superar, malgrat la bona voluntat dels mediadors i el capteniment dels recol·lectors.

3. No podem oblidar que els missioners aportaven al procés de recerca no tant sols la seva feina i entusiasme, sinó també els seus apriorismes i prejudicis culturals. Així, intrínsecament alguns gèneres de poesia popular eren considerats més interessants i valuosos i altres deixats en un segon terme. Cal tenir present l'especial predilecció de Baltasar Samper per les cançons de treballada, un tema al qual dedicà alguns escrits de caire assagístic.²

4. Cal posar de relleu la preferència dels investigadors per la recol·lecció directa, cara a cara amb els informadors i –sempre que fos possible– en el seu context habitual. Així, són remarcables les recollides de materials «a peu d'era», mentre els pagesos batien i cantaven. Aquesta preferència no neix de consideracions teòriques prèvies sinó de l'experiència adquirida en la feina. Tanmateix, no menyspreaven l'ajut dels

---

2 Ens referim als articles «Les cançons de treball agrícoles a Mallorca» (1936), «Els cants de treball de l'illa de Mallorca» (1948) i «Els cants de treball a Mallorca» (1952) reproduïts a Samper, 1994.

mediadors –els quals a vegades recollien materials directament, els escrivien i els passaven als missioners– ni la inclusió en les seves carpetes de reculls –sovint fets per erudits locals– que generosament els deixaven copiar, tasca que solien fer en les poques estones de descans que tenien. En aquests materials també hi ha un procés de selecció important, un sedàs que deixava passar uns materials i en rebutjava d'altres basant-se en criteris no científics.

5. Igualment hem de constatar un cert sentiment d'impotència davant la impossibilitat de recollir «tots» els materials. En folklore «recollir-ho tot» és impossible, just una quimera. Els missioners de l'OPC eren ben conscients que la manca de temps i el fet de només eren dues persones impedia una recollida més detallada i exhaustiva.

6. Finalment, cal fer esment de la dimensió de «viatge i aventura» i recordar les incomoditats del desplaçaments amb tota mena de mitjans de transport, la falta d'instal·lacions adequades on pernoctar, els problemes que a vegades es trobaven amb l'alimentació, etc. Però les memòries de les missions ens deixen també pinzellades de fascinació davant un paisatge singular, l'emoció per una albada o una posta de sol, la sorpresa per un paratge singular, l'admiració per la saviesa de l'arquitectura popular i, en definitiva, per la descoberta d'un territori i una gent, amb llums i ombres.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BAUÇÀ I BARCELÓ, J. (2014): L'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a Sant Joan. Monografies Santjoaneres, Sant Joan, Produccions Estelroig.
- MASSOT I MUNTANER, J. (1996): Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials VI, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (PAM).
- (1999): L'Obra del Cançoner popular de Catalunya i les Illes Balears. Discurs d'investidura de Doctor Honoris Causa per la Universitat de les Illes Balears.
- (2000): De la guerra i de l'exili: Mallorca, Montserrat, França, Mèxic (1936-1975), Barcelona, PAM.
- (2011): Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Materials, Vols. 4-21, Barcelona, PAM.
- SAMPER, B. (1994): Estudis sobre la cançó popular, PAM-UIB.

1. Introducció

Associar l'àmbit de les excursions, els viatges i les migracions a les Valls d'Andorra em fa transportar cap als relats que m'arribaven dels besavis, els quals, com a tractants d'animals a la Safor, pujaven fins al petit país dels Pirineus per comprar cavalleries. Entre els valencians, el concepte de viatge ve associat, de temps antics, a la Vall d'Andorra: «Córrer la seca, la Meca i la vall d'Andorra» evoca els llargs desplaçaments, a partir d'una unitat fraseològica d'interpretacions diverses que ja trobem a l'*Espill* de Jaume Roig.¹

Aquest país pirinenc de frontera ha estat predestinat, pel seu enclavament geogràfic, a ser terra de viatgers i de traginers, que havien de traslladar persones i mercaderies per camins difícils. És el cas de Cisco de Sans (conegut pel seu hostel, encara obert, al cor d'Andorra la Vella), un dels més importants traginers andorrans, de primeries del segle XX, que es va especialitzar en el transport de persones en un temps on encara els únics camins per a arribar a Andorra eren els camins de cavalleria (vegeu Arajol 2013). El Xato i el Pardo eren els noms dels seus matxos, el primer del quals era el preferit del bisbe d'Urgell. El butlletí del club turístic del Canigó de 1913 deia literalment «Els turistes que desitgin viatjar a Andorra, a cavall, i assegurar-se un bon guia deuen escriure a Joan Arajó, dit Cisco de Sans, traginer (*muletier*) a Andorra la Vella...». Aquests sofrits animals són les «bísties» que mossén Alcover i el Dr. Schädel empen la seua excursió filològica a la Vall d'Andorra, en cavalcades de «quatre o cinc hores». Acompanyats sempre d'un traginer o guia expert que «devers les quatre i mitja [...] ens espera davant la fonda amb les bísties ensellades» (Alcover 1998: 73).

---

1 Per tal de demostrar que la monja ha corregut món, Roig (Roig 2006, II: 4172-4196) amplia la dita «córrer la Seca i la Meca i la Vall d'Andorra», que designen castells, amb els tònims de Vila-seca i Santa Creu (no identificats amb precisió), la Volta d'en Torra i el Pont Trencant (noms de prostíbuls públics). Segons el *Diccionari Aguiló* i el DCVB, la Seca i la Meca són els noms de dos castells. El primer és el castell d'Ars, anomenat la Seca i que es troba a la comarca de l'Alt Urgell. El segon és un castell andorrà, situat prop d'Ordino. La GEC matisa que la Seca és un «indret, més més o menys imaginari, que hom ha volgut identificar amb el castell de Pui d'Olivesa, proper a Sant Julià de Lòria (...) i la Meca és, igualment, un lloc imaginari, que hom situa a Ordino». Amades parla de dos topònims urbans de Barcelona: La Seca o fàbrica de moneda i el Palau Meca. Tot i que altres interpretacions apunten que, més aviat, hauríem de parlar d'un mer joc de paraules rimat.

Emmarcada la importància de l'animal en els desplaçaments, en aquest treball vull reflexionar sobre el paper de l'ase –com a mitjà de transport i com a protagonista malaguanyat i involuntari– en un parell de relats que han viatjat pel temps i l'espai i resulten, per tant, ben coneguts als nostres dies. Parlem, no cal dir, de l'«ase» (*Equus africanus asinus*), amb les distintes denominacions i variants, és a dir, del «ruc», del «burro» o «burreta» (un nom que deriva del característic color rogenc fosc amb la incipient borra o pelussera; vegeu al respecte Llorente 1960), però també de l'«haca» o «haqueta», de la «mula» i del «matxo».

2. L'ase i els viatges

Amb la publicació de *Tristes tropiques*, el 1955, Claude Lévi-Strauss proclamà la fi del viatge. Per a l'antropòleg francès, ja no existien al món llocs no transitats ni eren possibles trobades amb l'Altre. Sense l'imponderable de la descoberta d'una o altra forma d'alteritat, no existeix el viatge: cal trobar el destí i cal trobar-se amb l'altre. M. Bakhtin, en tractar el cronotopos del camí, entén que tot camí aporta, a més de temes i esquemes narratius, pautes interpretatives (Bajtín 1989: 237-409). Per al teòric rus, la idea de la vida humana entesa com un camí o viatge és present en un text fundador del gènere narratiu, *L'Ase d'ord'Apuleu*, que planteja el camí de la vida com un aprenentatge, com un pelegrinatge en un camí de perfecció.

Una aplicació del *model cognitiu idealitzat*, derivat de la teoria cognitiva de la metàfora de Lakoff i Johnson (establert per Sabine Geck, 2004) determina uns requisits obligatoris del viatge: un viatger, un lloc de partida, un lloc de destí, moviment, el factor temps i el component de l'excepció front a l'habitual. En aquest esquema, el «mitjà de transport» forma part del «guió». I, com veurem, l'ase és «mitjà» però, narrativament, és també l'heroi protagonista.

Hem d'imaginar el món antic com un món superpoblat d'ases. L'ase suplia el treball humà, perquè és un animal amb moltes virtuts. Més resistent que la resta d'equins, al calor i a la sequera, més sobri i frugal en l'alimentació, més auster, pacient i sofrit, més resistent a la malaltia, més dòcil, obedient, més humil, laboriós i quiet, més longeu, més barat, sense necessitat d'albardes ni de farratges. Superior en energia, temperament, intel·ligència i tenacitat als seus competidors, fou emprat, al llarg dels segles, com a animal de càrrega, de tir i de llaurança.

En la fabulística antiga hi ha un gran nombre de relats amb l'ase com a protagonista, fins al punt que esdevé un dels personatges clau del gènere, amb diversos atributs. Incapaç i limitat per la naturalesa, conscient de l'explotació que pateix i de les

condicions de vida que vol canviar, de vegades defén opcions democratitzants i igualitàries i, molt especialment, triomfa davant els poderosos gràcies a la seua saviesa pràctica, sagacitat i perspicàcia.

En concret, Apuleu, el protagonista de la *Metamorfosi* és convertit en ase. Un animal que, pel seu grau d'explotació, havia de semblar el més abjecte i vil de la naturalesa. S'insulta i desqualifica l'ase per la mateixa raó que s'insulta els sotmesos. Recordem el principi que «el burro fou l'esclau del pobre en la mateixa mesura que l'esclau fou el burro del ric» (vegeu Cascajero 1999: 116). De la seua desqualificació social deriva el procés d'adjectivació negativa de l'ase, que esdevindrà símbol de la ignorància des del *Somni d'una nit d'estiu* de Shakespeare fins els xiquets convertits en ases de Pinotxo. Però també és l'animal associat a la intel·ligència, com l'ase Benjamí conscient de la manipulació, però incapaç d'actuar, a la *Rebel·lió en la granja* d'Orwell.

Els relats bíblics ofereixen una mostra constant de relats de viatges, desplaçaments i migracions, començant pel *Gènesi* i *L'Èxode*, on l'ase n'és protagonista. Al relat de *Barlaam i Josafat* trobem l'endeví mesopotàmic Barlaam, que viatja damunt una burreta per maleir els israelites que abandonen el regne i és interceptat per un àngel que fa aturar l'animal. Aquesta lucidesa de la burreta, molt divulgada iconogràficament, té continuïtat fins a esdevenir l'humil cavalcadura de Crist en la seua entrada a Jerusalem. A l'edat mitjana l'animal fou identificat amb els ordes monàstics fins al punt que els monjos foren definits com a «ases de Sant Benet», en atenció a l'obediència i fortalesa de l'animal (vegeu Poza, 2011)². De manera anàloga, trobarem la burreta associada, en l'imaginari popular, a les predicacions de sant Vicent Ferrer (com ha estudiat Joan Borja 2014). No ens ha de resultar estrany, doncs, associar l'ase com l'acompanyant abnegat i indispensable pels camins, més encara si són difícils o costeruts.

Louis Stevenson encetà el camí de la popularització del burro com a animal per a viatjar per terres muntanyenques –del qual en tindríem mostres fins els nostres dies en viatgers que emulen la ruta d'Stevenson–, en aquell entranyable relat viatger per les terres de les Cevenes de 1875, a lloms de la inoblidable burreta Modestine, petita, resistent i pacífica:

Now, a horse is a fine lady among animals, flighty, timid, delicate in eating, of tender health; he is too valuable and too restive to be left alone, so that you are chained to your

---

2 La *Festum Asinorum* o *Asinaria Festa* era una festa medieval que tenia lloc el 4 de gener, amb la commemoració de la Fugida a Egipte. Es celebrava principalment a França i tenia connexió amb la Festa del Bojos. Es festejava la història del burro que duia la Sagrada Família a Egipte després del naixement de Jesús.

brute as to a fellow galley-slave; a dangerous road puts him out of his wits; in short, he's an uncertain and exacting ally, and adds thirty-fold to the troubles of the voyager. What I required was something cheap and small and hardy, and of a stolid and peaceful temper; and all these requisites pointed to a donkey (Stevenson 1897: 15).

Dels múltiples relats etnopoètics protagonitzats per ases que podríem aportar, ens centrarem en dos, tot i que n'hauria d'altres que també contenen la idea de viatge: «El pare, el fill i l'ase» (ATU 1215) i «L'ase penjat» (ATU 1210).

3. «El pare, el fill i l'ase»

El conte que, possiblement, haja traspassat més fronteres i cultures i haja perdurat en el temps és, sens dubte, l'ATU 1215 (*The Miller, His Son, and the Donkey*), conegut també com *Asinus Vulgus* (vegeu Goedeke 1864). Aquest relat és conegudíssim, tant a través de la tradició isòpica com de la predicació, amb versions i recreacions múltiples i diverses. El seu èxit rau en la senzillesa del seu argument, fàcilment memoritzable, i al seu missatge adaptable a les diverses cultures i situacions. Emprat per expressar, en paraules d'Amades (1974), que «hom no pot fer cas del què diran».

Els contes folklòrics d'animals, segons Aurelio Espinosa (2009), són en bona part d'origen clàssic i provenen directament de fonts isòpiques, difoses a l'edat mitjana per predicadors i mestres que les empen per a l'ensenyament del llatí. Aprofiten per a satiritzar els defectes i vicis de la societat, per la qual cosa poden ser vàlids en totes les èpoques. Foren difosos sota la forma de faules. Totes aquestes versions d'origen llatí medieval tindrien el seu origen en fonts orientals molt més antigues.

Al món hispànic es coneix el relat per la cèlebre versió continguda al llibre del *Conde Lucanor*. Sobre la funció exemplaritzant del text, Maria Jesús Lacarra (2015) assenyala que tota la història és una estratagema del pare per a adoctrinar el seu fill, per tal que aprenga a actuar de manera recta i autònoma, sense deixar-se influenciar per la inconstant opinió aliena.

El 28 d'agost de 2015, Rafa Benítez, entrenador aleshores del Real Madrid, va sorprendre els assistents a una roda de premsa en emprar aquest exemple per a respondre a la pregunta sobre la posició del jugador gal·lès Gareth Bale com a mitjapunta, tot fent al·lusió a les crítiques que pot rebre un entrenador sobre en quina

Si los meto en una posición a cada uno de arriba se dice que se les está encorsetando y si tienen libertad que es un desbarajuste. ¿Conocéis la historia del señor que iba con su hijo y un burro al lado? Yo os la cuento. Iba un señor caminando con su hijo llevando un burro, pasa uno se cruza y le dicen que hacen caminando si tienen un burro, el padre que lo escucha se sube y

el hijo va andando. Otro pasa y dice qué vergüenza ese padre caminando y el hijo en el burro, lo oye el padre y dice es verdad, sube al hijo y otro lo critica. Pasa otro y dice, ¡pobre burro! con los dos subidos. En definitiva, da igual donde ponga uno u otro, el que quiere generar debates los crea y el que tiene opinión deportiva, la acepto pero yo gestiono un grupo para que gane durante la temporada (Morales, 2015).

posició del camp cal alinear a cada jugador:

En els dies següents a la difusió d'aquestes paraules, a la premsa general i esportiva es debatia la pertinença d'aquest exemple, que Rafael Benítez ja havia emprat, amb equivalent eficàcia comunicativa, en rodes de premsa diferents a Liverpool i Nàpols, quan fou l'entrenador dels equips de futbol principals de les respectives ciutats: «*Defender al club con cultura, madridismo 2.0. El cuento de 'El padre, el hijo y el burro' de El Conde de Lucanor de hace unas fechas con el que se defendió, fue estupendo*» (Rubio 2015). El periodista madrileny i madridista Juanma Rodríguez, a partir d'aquest

El cuento está claro como el agua clara, diáfano, no hace falta explicar más, y aún así hay en el siglo XXI más de un burro y más de dos que no han comprendido qué narices quería decir mi tocayo en el siglo XIV... Si, por poner un ejemplo, en la Edad Media se hubiera editado un periódico llamado e«As de Juglaría», el titular sería el siguiente:«Los derechos de un burro». ¡Y ya ni les cuento si el padre y el hijo fueran socios del Real Madrid! ¡El acabóse!... (Rodríguez, 2015).

Fins i tot, les xarxes socials bullien, des del dia mateix de les declaracions, amb debats que s'aproximaven a la teoria literària, com aquesta opinió apareguda dins l'edició digital del diari esportiu *Marca* del dia 28 d'agost de 2015:

Esto no es una fábula, ya está bien de tanta patada al diccionario. Esto es una parábola o mejor un cuento con moraleja. En las fábulas hablan los animales y en este cuento sólo hablan personas. ¡Qué atrevida es la ignorancia! (johnny2d2)

http://www.marca.com/2015/08/28/futbol/equipos/real_madrid/1440762976.html

En la major part de versions conegudes dins l'àmbit lingüístic català (Coll 1989a; Diéguez 1999; Guardiola-Beltran 2005; Limorti-Quintana 1988) el relat es conta, tal com acabem de comprovar en la versió narrada per Rafa Benítez, sense localitzacions concretes, si exceptuem la versió de la Matarranya que fa protagonistes de l'acció Sant Josep i la Mare de Déu en el seu camí a Betlem (Quintana, 1995a). N'és una altra excepció la versió eivissenca «Es conte de s'ase», recollida per Joan Castelló (1999), la qual es diferencia de la resta perquè el viatge s'emmarca en uns espais concrets de l'illa. S'hi narra un viatge d'un dia, d'anada i

tornada, des del pla de Corona fins a Vila, la ciutat d'Eivissa, amb l'objectiu de vendre un ase vell. Les persones que es troben pel camí apareixen situades en espais definits i localitzats toponímicament: «s'estret d'Alcalà», «sa font de n'Armat» i «es pont de sa Forca». A Vila, aconseguiran vendre l'ase i una somera que els han regalat pel camí («Moia, traïdora, malcreguda, putifeina...») que pujava al terrat de les cases i «es menjava ses xereques») «a un marxando mallorquí que comprava ases per portar-los cap a Alger». Amb la qual cosa l'ase travessarà la Mediterrània en un darrer i inesperat viatge. Siga com siga, el desplaçament esdevé necessari per a vehicular la història, basada en els ensenyaments que se'n deriven de la descoberta dels altres.

4. «L'ase penjat»

Mentre que el catàleg ATU 1210 amplia l'espectre del relat a la vaca pujada al terrat per pasturar, que trobem en països centreeuropeus (*The Cow –Other Domestic Animal-is Taken to the Roof to Graze*) el catàleg Aa-Th, 120 (*Ass Hoisted up to Tower*) ho concreta en la variant de «L'ase penjat» que Oriol i Pujol (2003) el redueix a «El lletsó del campanar» i Rafael Beltran (2007) en «Ja el llep, ja el llep!». En síntesi, l'argument habitual pot quedar sintetitzat en un relat breu, com mostra aquesta versió de Sanchis Guarner, recollida a la Font de la Figuera i referida a la població veïna de Moixent:

En Muixent varen penjar un burro al campanar, lligat del coll amb una corda, per a que es menjara uns llicsons que havien eixit, i quan ofegant-se treia la llengua, tos els muixentins aplaudien, creguent-se que se'n llepava de gust (Sanchis 1982, V: 165-166).

Aquest relat forma part dels dicteris atribuïts als pobles veïns, considerats bertranades (narracions protagonitzades «per una col·lectivitat de beneïts que desconeix les lleis més elementals de la realitat», segons la definició de Carme Oriol 2002: 62). Acostuma a ser contat en el context d'una tirallonga d'històries diverses, és a dir, en un conjunt de bertranades. En algun cas el trobem encabint dins un viatge iniciàtic que fa algú per descobrir la irracionalitat dels pobles veïns. És el cas de la «Cuca Maula» o de la versió d'Enric Valor, «Joan Antoni i els torpalls», protagonitzada per un castallut «que un diumenge de matí, tot dient renecs, se'n va anar per un camí cap a sol ixent, a veure si trobava o no trobava pel món gent tan ximple com la seua dona» (Valor, 1976). Aquesta pelegrinació cap a la descoberta, oberta i desconeguda, de l'altre és un autèntic viatge iniciàtic i de coneixement que conclou amb una reflexió sobre una alteritat que serveix per a afirmar-se en allò propi: «començà a pensar i repassar tot el

seu llarg viatge per diferents pobles i comarques, convençut ja que per l'ample món hi havia també molta gent tan ximple i endarrerida o molt més encara que la seua estimada muller» (Valor, 1976).

L'historiador saforenc Josep Camarena ens aproxima a la versió que es conta referida a la població d'Oliva que, com veurem, pot ser narrada dins una sèrie de contes faceciosos o bertranades:

Aquesta última es conta de molts pobles, entre els quals està Oliva, per tal de mofar-se d'ells. Se sol narrar de la següent manera: un matí, apareix un llicsó en la part més alta del campanar i mig poble es reuneix a discutir quina solució hi ha per a llevar-lo d'allí. Uns diuen açò, els altres diuen allò, fins que a algú se li acudeix que puge un burro al campanar i que se'l menge. Total que fan pujar el burro lligat amb una corda al coll, amb la qual cosa s'ofega i trau la llengua, i és aleshores quan la gent, en vore'l amb la llengua tan llarga a punt de tocar el llicsó, comença a dir: «Ja el llep! Ja el llep...!» De totes maneres, n'hi ha una altra versió més cruel: en compte de lligar un burro pel coll, posen caixons buits de taronja un damunt de l'altre fins que arriben al llicsó. «Xe, aneu als magatzems i ampreu-ne», comencen a dir. I van duent-ne i fent-ne muntons. Però en un moment determinat, per molts caixons que han buscat, veuen que encara falten uns metres per arribar al llicsó. I aleshores, mentre la gent està pensant d'on trauran més caixons, apareix el mestre del poble, mira allò, li expliquen de què va i els diu: «Que burros que sou! Tan senzill que és solucionar això! L'únic que heu de fer és llevar sis caixons de baix i posar-los dalt!» (Mora, 1988: 195-196).

No resulta infreqüent trobar aquests dos relats units en una mateixa sèrie de «bertranades». A la població occitana de Quilhan, la variant local de les anomenades «quillanades» inclou plegats «*Le que volia arribar al cèl*» i «*L'ase que volia montar al cloquièr*» (Fourié 1976). I a Rebollo, una població de Segòvia, es narra justament la història del llicsó dalt la torre del campanar de l'església i el burro que hi ha d'accedir pujant damunt una «*pila de cestos*» («*¿y si quitamos el cesto de abajo y lo ponemos arriba?*»), Casado 2003).

Tant en el temps com en l'espai, aquest relat és conegut fent part d'un seguit de dicteris que fan burla de l'estupidesa humana. El 1598 s'edita, en alemany, l'obra *Schildbürgerbuch* (*El llibre dels ciutadans de Schilda*). La ciutat de Schilda es trobaria situada a Misnopotàmia, als confins de l'Utopia. L'obra és un recull de contes burlescos protagonitzats pels ignorants habitants de Schilda, que s'integra dins el gènere de la *narrenliteratur* (literatura de bojos) (vegeu Giunco 1995). En el terreny de la literatura juvenil, ha estat molt divulgada l'obra *Bei uns in Schilda* d'Otfried Preussler, que en la traducció catalana se situa en l'imaginari poble dels babaus Vilaximpleta (Preussler 1987).

Hem assenyalat damunt un mapa de Google Maps (vegeu fig. 1) la distribució geogràfica de més d'un centenar de variants del relat. Hi visualitzem que el conte s'escampa per diversos indrets de la Península Ibèrica i que viatja a banda i banda dels Pirineus, amb un esquema narratiu semblant.

Figura 1. Localitzacions de les variants de «L'ase penjat» (ATU 1210)

D'Andorra en coneixem dues versions: la recollida per Carme Oriol (1997) i que té com a víctimes els habitants de Bescaran, a l'altra banda de la frontera, i la vinculada al santuari de Sant Antoni de la Grella (vegeu Valls & Carol 2010). Aquest relat es fa present, de forma expressa, en situacions de disputes entre poblacions veïnes: Saidí i Fraga, Ginestar i Benissanet, Tivenys i Xerta, el Mas de Barberans i la Sénia, Catarroja i Massanassa, Oliva i Gandia, Rojals i Guardamar, etc.

En molts casos, alguns dels pobles són subjecte d'una sèrie major de bertranades: els anomenats «contes de l'Estall» del despoblat poble de l'Estall a la Ribagorça, les ja referides «*quillanades*» (Fourié 1976) de Quilhan (població situada en el camí de la transhumància andorrana del segle XX), les de Trausse, el país dels naïfs (Vartier 1992) o les de Saint-Dode, vila també habitada per simples d'esperit:

L'âne est aussi le héros involontaire et malheureux de l'embellissement du clocher décidé à Quillan comme à Sainte Dode: hissé per un noeud coulant pour débarasser le toit des chardons, il mourra étranglé sans que personne s'en aperçoive (Sicard, 1991: 450).

L'herba que menja el ruc és quasi sempre un llicsò, amb les diverses denominacions, des del «lletaim» del campanar d'Aramunt (Coll, 1989b), el «*letachín*» aragonés (vegeu el conte ambientat al campanar de Loarre a Andolz, 1992) fins al «*cerrajón*» murcià o la «*mielga*» castellana, tot i que en alguna ocasió pot ser una figuera (com a Ascó), una flor (com a Santa Maria a Barcelona), una «*mata de alfalfa*» com a Naval (Osca), o fins i tot uns naps com esdevé a Folgueroles (que coneixem gràcies a una cançó recollida per Jacint Verdaguer; vegeu Roviró, 2010).

Així mateix, el llicsò pot designar metonímicament els gentilicis dels habitants: «lletsoners» als de Sant Pere de Vilamajor (Gomis 1983: 193), «lletissons» als de Sant Esteve d'En Bas o Vilallonga del Ter, o «cardigasos» als de Gia (a l'Alta Ribagorça), perquè l'herba que creixia al capdamunt del campanar era un cardigàs (Coll 1996). O, a partir de «*mielga*», el nom castellà de l'herba, es fa designar «*mielgos*» als de la Forfoleda, «*mielgueros*» als de Sandoval de la Reina o Calzadilla de los Hermanillos, «*melgos*» als de Grisañña, «*melgueros*» als de Samaniego i als de La Roda o «*los de la mielga*» a aquestos, als de Brunete, Alcázar del Rey i Colmenar Viejo.

Uns altres gentilicis fan referència a l'episodi de la mort estúpida del ruc: «penja-ases» (a Castellans i Vilassar), «mata-rucs» als solsonencs (la dita tòpica especifica unes funcions a cada localitat: «A Solsona van matar el ruc, a Cardona el van salar i a la Coromina se'l van menjar»), «roba-rucs» (a Ascó) o penja-marrans (a Navata) on el protagonista de la facècia és un corder. O simplement «gelats» als de l'Alcora, no tant perquè el burret estava gelat quan el van abaixar, com interpreten a les Useres (Sanchis 1982, II: 138-139), sinó perquè designa el color de l'animal, tal com fan a Mallorca.³

L'estupidesa, en algunes ocasions, no és atribuïda a una col·lectivitat sinó a un individu. Trobem aquest cas en el «*cateto que llegó a Jaén con su pollino*» i va veure una mata en el balcó de la catedral que podia ser bona per al seu animal o en el relat que es conta a Andorra, concretament a la Massana, en el qual un home que «vivía en una casa de pagesos pobres» portà el ruc a l'església de Sant Antoni de la Grella per pregar que no es morira i, en agraïment, el va voler pujar a l'altar i ho va fer amb una corda, fins morir escanyat (Valls & Carol 2010).

---

³ L'adjectiu «pardo» designa, tant a Castella com a Portugal, el color de l'ase i, per extensió, els habitants d'una població assenyalats com a tals (vegeu Riesco 2003: 95). Així esdevé a La Calzada de Valdunciel a Salamanca i a Zalamea la Real (Huelva), dits «pardos»; «pardinhos» a Badamalos (Setúbal, Portugal) o «parducos» a Castanedo (Ribamontán, Cantàbria).

Com és natural, els relats presenten variants. Quan el ruc, com diuen a banda i banda del Pirineu, és «escanyat», als ulls dels beneïts que contemplen l'escena de l'evident mort del ruc, l'animal es considera que és a punt de menjar-se l'herba i que pot estar fent unes altres accions en relació al seu accés (impossible) al llicsó. Simplement pot estar content: «Ja és força content el burro» diuen els habitants de Pià (a la Catalunya Nord) o els de Casar de Càceres («*¡Mira cómo se alegra y se le abre la boca al ver la hierba!*»). A la població italiana de Campli (Teramo), els habitants reaccionen de la mateixa manera en veure l'ase a dalt la torre («*Vedete, è contenta, ride, l'erba gli piace*», Giunco 1995). I, amb la llengua a fora com al Mas de Barberans («Mira si està content de menjar-se el llicsó que ja trau la llengua i tot», Lleixà 1994: 92; Quintana 1995b). Veure l'herba: com fan a Bescaran («Ja la veu!» Oriol 1997: 49) o Villabrágina («*¡Ya la ha visto! ¡Mira como se ríe!*»). Riure: com a Énguera («*Como se ride, ya se come el alizón*»), a Saidí («Ja se n'enriu»), a Boast («*Espia, que se n'arrid*») o Rebollo («*Mirad como se ríe el burro de que ve las mielgas*»). Llepar: «ja el llepa» diuen a Guardamar (Monjo 2006), a Xàbia (Salvà 1988: 226), a Oliva i a la versió de «Joan Antoni i els torpalls». «Es llepava de gust» diu el burro de Xàtiva o «Se relame de gusto» (Beas del Segura, a Malpartida de Plasencia). Fins i tot, sembla que vulga mossegar («Estireu, estireu, que ja *mussega*» diuen a Rojals sobre els de Guardamar)(Monjo 2005: 129). O, més encara que traure la llengua, se n'ix a fora «el garganyol» com ocorre a Énguera (Batistet 1907) o Quilhan («*tirava un lenga de tres palms tant la corda i sarrava le garganhól*» (Fourié 1976: 8).

Dins d'aquest context de fets imaginaris, ens trobem amb alguna valuosa documentació històrica sobre ases que són pujats dalt d'un campanar. És el cas de l'arquitecte Francesc Baldomar, que a més de les torres de Quart de València s'encarregà de l'ampliació de la Seu de València (vegeu Vidal Corella 1971: 42-45). El 1461, durant aquestes obres –segons consta a la documentació d'un protocol notarial publicat per Sanchis Sivera (1909)– el seu burro fou pujat al campanar pels seus obrers i quasi feu voltejar les campanes, fins que fou baixat aparatósament amb unes cordes. No seria el cas d'en Móra, un suposat traginer barceloní, protagonista de la dita «L'ase d'en Móra que de tot s'enamora», que vincula la història del ruc a Santa Maria del Mar, anomenada també, en alguna ocasió, «Santa Maria dels Ases» (Busquets 1987: 20-21).

Per aportar veracitat i interpretació històrica al relat, en ocasions s'hi aporta una marca en el territori –el recurs que ja coneixem en altres fets llegendaris–, que és el clot que deixà la caiguda de l'ase: un sot (a Castellldans), la bassa Pedrera (a la Granada del Penedès) o la bassa de la Culada (a Saidí):

I quan ja arribave ja dalt del tot se trenque la soga, i, a la caiguda, van caure tan fort que van fer una bassa. I ere una bassa que dien la Bassa de la Culada. Eixa bassa donave l'aigua a Saidí, la fàbrica d'oli del Piular i abeuraven les mules a la bassa (González 1996: 178).

Si aquestes històries han provocat la burla i el menyspreu durant anys i han fet que la població de Villanueva de los Asnos (d'on es diu «*En Villanueva los Asnos / suben un burro a la torre, / y el burro se desespera / porque la soga no corre*») canviara el seu topònim oficial pel de Villanueva del Río Ubierna, a hores d'ara ens trobem amb el fenomen recent de la reivindicació social positiva del fet, com un senyal d'identitat reivindicable, fins al punt de celebrar-lo dins un context festiu, amb l'acompanyament d'uns elements escenogràfics i d'una posada en escena que recreen als ulls dels participants un fet llegendari. És el cas de la pujada al campanar de l'ase Innocenci a Vilassar de Mar durant la nit de sant Joan, o la pujada del ruc de la Granada durant les Festes del Most o a l'església de Santa Maria de l'Alba a Tàrrrega durant el carnaval. O, molt especialment, durant les més conegudes festes carnavalesques de Solsona, on pengen el ruc del campanar el dissabte de Carnaval mentre la gent canta «Solsona bona gent, si no haguessin mort el ruc...». El fet també s'esdevé a Àlaba, a Samaniego, on pengen un ase de polièster acompanyat d'uns forts brams d'ase per megafonia, i a Perín, al Camp de Cartagena, on la penjada del ruc és un senyal de d'identitat per als periners dins les festes de l'agost, els quals assumeixen la realitat històrica d'un episodi que mai no va existir (vegeu Sánchez i Sánchez 2009). «*Lo recuperamos hace quince años, pero debe tener muchos más...*» explica convençut el president de les festes (González 2011).

Tot i que aquestes festes siguen d'implantació recent, en alguns casos les ressenyes periodístiques parlen de «tradicció» i, com va ocórrer fa uns anys en relació a la pujada del ruc a Solsona, amb la sorprenent notícia publicada pel diari *El Mundo* («Carnavales de todos los colores», 9-2-2005) que donà per certa la idea que la pujada pren com a base un fet real («*Es lo que queda de una práctica antigua en la que izaban un burro de verdad hasta la torre para que se comiera las malas hierbas*»).

Hi ha plataformes, visibles a internet, que reivindiquen la independència dels anomenats «Països Lletisons» (Vilallonga de Ter, Abella, la Roca, Tregurà i Llebró) units pel tret distintiu des ser coneguts pel malnom de «lletisons», evocador de l'episodi subratllador d'una ignorància primigènia. A les Planes d'Hostoles se celebren les anomenades «lletissonades» i a Sant Esteve d'en Bas es balla durant la Festa Major, des de 1979, el «Ball del Burro Savi».

Més enllà dels Pirineus, els rucs són integrats dins àmbits festius locals. A la petita població occitana de le Bauç ix un ase viu en la processó de Sant Blai des de després de la Segona Guerra Mundial com un signe d'afirmació local (Batignes 2013), tot i que el vol de l'ase és una tradició antiga que, en la població italiana d'Empoli es remunta al segle XIV. A Cardana se celebra d'antic la llegenda amb la pujada d'un ninot d'ase al campanar. A Trausse, l'ase pujat dal del campanar figura a les etiquetes de vi de la cooperativa local (Vartier 1992). I «el burro de Pia» a la Catalunya Nord i l'«*aso de Boast*» estan integrats en el patrimoni local, fins al punt de considerar la llegenda com un fet històric.

Per donar sentit a aquests fenòmens, repetits en el temps i en l'espai, l'antropòleg basc José Ignacio Homobono explica que mitjançant la constitució d'una memòria col·lectiva, siga històrica o no, s'assegura la reproducció de la identitat d'una col·lectivitat: «*La adhesión que suscita una definición identitaria no depende de su verdad o falsedad objetivas, sino de su capacidad para conformar la realidad colectiva*» (Homobono 1990: 43).

4. A tall de conclusió

Després d'aquesta aproximació al món dels ases que viatgen, protagonistes de relats orals i vehicle tant d'ensenyaments com de dicteris, som en condicions d'extraure'n unes primeres conclusions. D'entrada, hem atestat en moltes localitats i contrades la vigència i actualització d'aquestes històries de rucs perquè la seua narració o la seua simple evocació assenyalen una col·lectivitat. En ocasions, hem detectat que el record del conte s'esvaeix, o es vol oblidar, com vaig tenir ocasió de comprovar el setembre del 2015, a Andratx, a Mallorca, on l'antic capellà de la parròquia em confessava que el record del conte del lletsó del campanar i l'ase (Alcover 1936) era actualment molt difús, una afirmació que contrasta amb les múltiples ocasions en què hem pogut llegir la rondalla, en la versió d'Alcover, reproduïda en diverses publicacions locals.

En relació al primer relat hem comprovat que el viatge és necessari per a oferir un desplaçament que provoqe la possibilitat d'entrar en contacte amb l'Altre. El triangle *viatge-vida-camí* té el fil conductor de la recepció d'ensenyaments, expressats en la relació del pare i del fill de front a la resta d'elements socials. Per la seua banda, la segona fórmula narrativa és un conte faceciós o bertranada, en el qual les bèsties tenen com a funció mostrar la ignorància dels altres. L'ase, en aquesta ocasió, és l'heroi involuntari i víctima de l'estupidesa col·lectiva. Que les generacions actuals, hereues del grup social víctima de la burla facen una apropiació del dictat tòpic, per transformar-lo en llegenda primer i en fet històric després, té a veure amb la necessitat d'una col·lectivitat de transmutar el mite en història i afermar-se com a grup.

Comptat i debatut, en un temps en què els ases han perdut la seua presència i funcionalitat primigènia al món occidental, les seues històries i els seus desplaçaments ficcionals són font d'ensenyament perdurable i, fins i tot, encara avui, símbol de grups i comunitats diverses.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AARNE, A.; THOMPSON, S. (1961): *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Hèlsinki, The Finnish Academy of Science and Letters.
- ALCOVER, A. M. (1936): «Es lletsó d'es campanar d'Andratx», dins *Rondaies mallorquines d'en Jordi des Recó*, vol. XIV, Palma, Moll.
- (1988): *Dietari de l'excursió filològica*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- AMADES, J. (1974): «Arri, ase, i deixa seguir», *Folklore de Catalunya: Rondallística (Rondalles-Tradicions-Llegendes)*, Barcelona, Selecta, p. 1134.
- ANDOLZ, R. (1992): *El humor altoaragonés*, Zaragoza, Mira Editores.
- ARAJOL, C. (2013): «El Cisco de Sans. Vida i anècdotes d'un traginer andorrà», *Ex libris Casa Bauró*, 16, p. 21-27.
- BAJTÍN, M. (1989): *Teoría y estética de la novela*, Madrid, Taurus
- BATIGNES, R. (2013): «Légendes des collines du Lauragais», *Les cahiers de l'histoire de Revel*, 18, p. 143.
- BATISTET (1907): «Alizonau», *El Enguerino*, 5-10-1907.
- BELTRAN, R. (2007): *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BORJA, J. (2014): «Sant Vicent Ferrer en l'imaginari popular valencià: una aproximació etnopètica al cicle narratiu dels miracles vicentins», *Mirabilia*, 19 (2014/2), p. 295-350.
- BUSQUETS, E. (1987): *Els animals segons el poble*, Barcelona, Millà.
- CASADO, S. (2003): «Adivinanzas, cuentos y naipes en las matanzas», *Lazos*, 41, p. 2-3.
- CASCAJERO, J. (1999): «A la sombra del asno. Asnos, burros y jumentos en la Paremiología antigua», *Paremia*, 8, p. 113-118.
- CASTELLÓ, J. (1999): «Es conte de s'ase», *Rondalles i contes d'Eivissa*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, p. 78-88.
- COLL, P. (1989a): «Arri ruc, i deixem seguir...», *Quan Judes era fadrí i sa mare festejava*, Barcelona, Empúries, p. 180-181.
- (1989b): «El campanar d'Aramunt», *Quan Judes era fadrí i sa mare festejava*, Barcelona, Empúries, p. 226-227.
- (1996): *Viatge al Pirineu fantàstic. Personatges, llegendes i històries màgiques*, Barcelona, Columna edicions.

- DIÉGUEZ, M. À. et al. (1999): «El pare, el fill i el burro», *Rondalles de la Marina*, Altea, Institut de Batxillerat d'Altea/CaixaAltea., p. 33-34.
- ESPINOSA, A. (2009): *Cuentos populares recogidos de la tradición de España*, Luís DÍAZ i Susana ASENSIO (ed.), Madrid, CSIC.
- FOURIÉ, J. (1976): «Une tradition typique de la Haute Vallée de l'Aude: Les Quillanades», *Folklore. Revue d'ethnographie méridionale*, t. XXIX, 2, p. 2-9.
- GECK, S. (2004): «El viaje en la literatura infantil y juvenil. Oh, wie schön ist Panama de Janosch», dins F. M. MARIÑO & M. OLIVA (coord.) *El viaje en la literatura occidental*, Valladolid, Universidad de Valladolid, p. 283-300.
- GIUNCO, A. (1995): *L'asino e il sale, la storia delle storie su Campli*, S. Gabriele, editoriale Eco.
- GOEDEKE, K. (1864): «Asinus vulgi», *Orient und Occident*, 1, p. 531-560.
- GOMIS, C. (1983): *Dites i tradicions populars referents a les plantes: segona edició ampliada i modificada de la Botànica popular de l'any 1891*, Barcelona, Montblanc-Martín/Centre Excursionista de Catalunya.
- GONZÁLEZ, C. (1996): *Despallerofant. Recopilación y estudio de relatos de tradición oral recogidos en la comarca del Bajo Cinca*, Igualada-Santa Maria de Montbui, Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- GONZÁLEZ, R. (2011): «Las fiestas de Perín desaparecerían si no subiéramos el burro al campanario», *La Verdad*, 13-8-11.
- GUARDIOLA, M. I & BELTRAN, V. (2005): «Sempre han de dir de tot», *Bolulla la caramulla: cultura popular i llengua d'un poble de la Marina*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, p. 229.
- HOMOBONO, J. I. (1990): «Fiesta, tradición e identidad local», *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, 55, p. 43-58.
- LACARRA, M. J. (2015): «El adoctrinamiento de los jóvenes en *El conde Lucanor*», *e-Spania*, 21-6-2015. Disponible en: <http://e-spania.revues.org/24727>. [Data de consulta: 25-9-2015]
- LEVI-STRAUSS, C. (1955): *Tristes tropiques*, Paris, Plon.
- LIMORTI, E. – QUINTANA, A. (1998): «El pare, el fill i el ruc», *El Carxe: Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, p. 96
- LLEIXÀ, C. (1994): «Com més veïns... (Estudi dels penjaments i blasmes populars que els pobles de Sant Jaume d'Enveja, Mas de Barberans i Ulldecona dediquen als pobles veïns)», *Rails*, 4, p. 82-94.
- LLORENTE, A. (1960): «Borro, borra, borrego, burro, borrico», *Miscelánea Filológica dedicada a Mons. A. Griera*, 2, p. 63-77.
- MONJO, J. L. (2005): «La tradició etnoliterària narrativa a l'Horta d'Oriola», *Revista Valenciana de Folclore*, 6, p. 81-144.

- (2006): «La imatge de Guardamar a través dels contes populars», *Revista de Festes de Sant Jaume Apòstol de Guardamar*, Guardamar, p. 132-136.
- MORA, I. (1988): *Josep Camarena i l'ocàs del món rural. Viatge a la Safor*, Gandia, Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals Alfons el Vell.
- MORALES, R. (2015): «Benítez y la fábula del burro», *Mundo Deportivo*, 28-08-2015.
- ORIOL, C. (1997): «Estacar un ruc pel coll», dins *Estudi del folklore andorrà en el seu context*, Barcelona, Alta Fulla., p. 49.
- ORIOL, C. (2002): *Introducció a l'etnopoètica*, Valls, Cossetània Edicions.
- ORIOL, C.; PUJOL, J. M. (2003): *Índex tipològic de la rondalla catalana*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- POZA, M. (2011): «La burra de Balaam», *Revista Digital de Iconografia Medieval*, v. III, 5, p. 1-9.
- PREUSSLER, O. (1987): *Nosaltres, els de Vilaximbleta*, Barcelona, Cruïlla.
- QUINTANA, A. (1995a): «Mentre el món serà món, hi haurà què dir», *Lo Molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa*, Calaceit, Instituto de Estudios Turolenses & Associació Cultural del Matarranya, p. 208-209.
- (1995b): «Lo burro i el llicsó del Mas de Barberans», dins *Lo Molinar. Literatura popular del Matarranya i Mequinensa*, Calaceit, Instituto de Estudios Turolenses & Associació Cultural del Matarranya, p. 186.
- RIESCO, P. (2003): *Calzada de Valdunciel: palabras, cosas y memorias de un pueblo de Salamanca*, Salamanca, Diputación de Salamanca.
- RODRÍGUEZ, J. (2015): «Burrología», 31-8-2015. Disponible en: <http://www.lagalerna.com/burrologia/> [Data de consulta: 25-9-2015]
- ROIG, J. (2006): *Espill*, edició, traducció i comentaris d'A. Carré, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROVIRÓ, X. (2010): «Un ase al campanar de Folgueroles», *La Falaguera*, 32, p. 19-20.
- RUBIO, T. J. (2015): «Benítez y los burros», 15-9-2015. Disponible en: <http://falso9sports.com/15/09/2015/benitez-y-los-burros/> [Consulta: 25-9-2015]
- SALVÀ, A. (1988): *De la Marina i la muntanya: Folklore*, ed. R. Alemany, Alacant, Institut Juan Gil-Albert.
- SÁNCHEZ CONESA J.; SÁNCHEZ FERRA, A. J. (2009): «La representación de una leyenda: El burro de Perín. Identidad local y reivindicación», *Cartagena Histórica*, 27, p. 30-40.
- SANCHIS GUARNER, M. (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, València, Ed. Tres i Quatre, 4 vols.
- SANCHIS SIVERA, J. (1909): *La catedral de València: guía histórica y artística*, València, F. Vives Mora.
- SICARD, M. (1991): «En ce temps-là les bêtes parlaient: les animaux dans les contes méridionaux», *Annales du Midi*, t. 103, n° 196, p. 441-460.

- STEVENSON, R. L. (1897) *Travels with a Donkey in the Cevennes*, Londres, Chatto & Windus.
- UTHER, H.-J. (2004): [ATU] *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*, 3 vol., Hèlsinki, Academia Scientiarum Fennica.
- VALLS, A.; CAROL, R. (2010): «El ruc escanyat. Un home més ruc que el seu ruc», *Llegendes d'Andorra*, Barcelona, PAM, p. 150.
- VALOR, E. (1976): «Joan Antoni i els Torpalls», dins *Obra literària completa*, II, València, Gorg, p. 223 -247.
- VARTIER, J. (1992): *Le blason populaire de France: sobriquets, dictons, facéties*, Paris, Maisonneuve et Larose.
- VIDAL CORELLA, V. (1971): *Valencia antigua y pintoresca*, València, Publicaciones del Círculo de Bellas Artes.

LA LLITERATURA ORAL BENASQUESA SEGUNTES ELS INVESTIGADORS VISITANTS¹

Lluís-Xavier Flores Abat

Societat de Lingüística Aragonesa (SLA)

L'articlo que presentem a ista trobada forme part d'un treball més amplo que próximament querim complètar dan l'estúdio i anàlisis paralels de les muestres etnopoètiques repllegades per investigadors locals u lligats familiarment dan la Vall de Benasc. En isto caso mos centrarem en comentar breument alguns dels visitants de la Vall que, dan perfils diferents, la van visitar dende el siglo XVIII hasta l'actualitat així coma en oferir els materials folclòrics que trobem en la suya dispèrsa i variada obra d'una manèra ordenada, enta fèr-los més accesibles al públic interesau.²

En definitiva, el nuestro objetiu ye la configuracion d'un corpus etnolliterari global –i posterior estúdio– en les llengües aragonesa i benasquesa a partir del vuedage de fuents escrites.

La celebracion de la IX Trobada del GEE a Andorra, al bèll mich del Pirineu, mos ha animau a presentar ista comunicacion que verse sobre una vall pirinenca, llingüísticament i etnoliteràriament prou singular coma la benasquesa.

1. La singularidad de la Vall de Benasc i la suya llengua

La Vall de Benasc se trobe a la conca altèra del riu Ésera i ye formada per diferents valls i vintiuèit llugars i llugarons, que tienen coma capital Benasc. Geogràficament tabé se porie considerar la Vall de Barbaruens, dan els llugars d'Abi, Seira i Barbaruens, coma part integrant de la vall, cosa que nusaltros hem fèto en isto treball. Llingüísticament el benasqués u *patués* ye en paraules del suyo millor coneixedor, el filólogo José Antonio Saura Rami (2013), un idioma independent (i sentiú aixit pels parlants) i represente el saguèr reducto de l'antiguo romance ribagorçano, germano del catalan i de l'aragonés.

---

1 Isto treball ye escrito en benasqués, aplicant la propuesta ortogràfica que ta ista llengua va fèr pública l'an 2006 la revista *De Lingua Aragonensi* (núm. 2) de la Societat de Lingüística Aragonesa, entidat filològica que considere el benasqués un idioma autònom, així coma les recomanacions exposades per José Antonio Saura Rami (doctor en Filologia i profesor de la Universitat de Saragosa) en l'articlo “Enta una codificacion del benasqués” (*DLA*, 4, p. 23-31). Agradeixem a José Antonio Saura Rami –màximo especialista en la llengua ribagorçana– la revision i correccion d'isto articlo, a Joan-Lluís Monjo Mascaró (SLA) els numerosos consells enta una redaccion satisfactòria, a Artur Quintana i Hèctor Moret els dats facilitats i a Emili Samper Prunera (Universitat Rovira i Virgili), Sandra Montserrat Buendia (Universitat d'Alacant) i Chesús Giménez Arbués (CFA) la disposicion de fuents bibliogràfiques que mos faltaven.

2 La intencion ye, en un futuro próximo, presentar-los de forma conjunta tal coma hem fèto en treballs precedents dedicats a altres valls altoaragoneses, en isto caso, aragonesófonas coma Bielsa (Flores 2013) i Ansó (Flores 2014).

La gent del *país* s'expresen en patués dan els vecins de la vall de Gistau (aragonesoparlants) i de la vall d'Isàbena (catalanoparlants), a pesar que perciven les suyes parles coma diferents d'ista.

2. *Breus notes sobre autors i treballs recopilatoris de lliteratura popular benasquesa*

La repllega de materials etnolliteraris de la Vall de Benasc pareixencomençar a mitat del sigllo XVIII quan el cllerigo catalan Pere Serra Postius –que no sabem si la va visitar– va deixar per escrito la lleyenda dela ramada encantada de Paderna u dels Monts Maldits, que ya deveved'estar popular a la centúria anterior, si fem caso de la constatacion d'istosaguèr topónimo en documents de la época.

De totes formes, en época contemporània, els primèrs visitants de la Vall de Benasc van estar ilustrats francesos que dende finals del sigllo XVIII, movets per l'interés en laconeixença de les montanyes de la zona, van mirar d'ascender-les, encomençant així el «pirineismo». El francés Louis Ramond de Carbonnières (1755-1827) i el suyo guia luixonés Pèire Barrau (1756-1824) van estar els primèrs que hu van fèr l'an 1787. A lo llargo d'ista centúria i la del XIX se sumaran a la visita de la vall de Benasc altres pirineistes, tanto excursionistes deportius, científics i culturals coma guies de montanya occitans (Enric Reboul, Enric Cordier, Totsants Lezat, Bernat Arrazau «Ursula», Pèire Redonnet «Nata», Pèire Sanio «Lutz», Joan Sors «Argarot»), francesos (Franz Schrader, Jean-Baptiste Coraboeuf, Albert de Franqueville), alemans (Friedrich Parrot, Johann von Charpentier), rusos (Platon de Tchihatcheff), anglesos (Henry Halkett, Harold Spender, Llewellyn Smith), catalans (Cels Gomis, Jacint Verdager), aragonesos (Joaquín Costa), etc.³ Manimenos, quanto a la mayoria d'excursionistes estrangèrs citats, per ara desconeixem –ya que ye un tema que no hem estudiau– si en les suyes memòries, cartes i obres divulgatives van deixar escrita bèlla referéncia llingüística i/u etnolliterària. Nomès en el saguèr tèrcio del sigllo XIX Cels Gomis i Joaquín Costa –de qui tornarem a parllar mès detenidament en calidat d'etnògrafos– i modernament el catalan Ricard Serra Feu i els aragonesos Ànchel Martín, Armando Otero i Miguel-Ánchel Pérez –miembros de l'equipo «Os Zerrigüeltaires»– mos interesen per la suya modesta pero valiosa contribucion a la etnopoètica benasquesa.

Pero si l'interés dels excursionistes va fèr que gascons i francesos cruçasen la frontèra en elXVIII, un sigllo dimpués, serie l'interés dels llingüistes el que impulsaríe a un altro francés, Jean-Joseph Saroïhandy, a recorrer dende 1899 tot l'Alto Aragon en busca de

---

3 Llista de nòms confeccionada a partir de la consulta d'Andolz (1997:23-41), Babia (1997:253-254), Ara Torralba (1997) i Ettinghausen (2014).

materials dialectals. Ans dimpués, en els dos primèrs tèrcios del sigllo XX, creixe la nòmina dan filòlogos i lexicògrafos catalans (Antoni Griera, Anfós Par, Antoni Badia i Margarit, Joan Coromines), occitans (Joan Seguin –Jean Seguy–), inglesos (William Dennis Elcock), alemans (Günther Haensch, Gerhard Rohlf), aragonesos (Manuel Alvar), valencians (Manuel Sanchis Guarner), en les obres dels quals hem podeu porgar molts pòcs elements etnopoètics u cap. En càmbio, no ocorre açò en les obres lexicogràfiques de tres estudiosos benasquesos: Vicente Ferraz Turmo, Vicente Ferraz Castán i Ángel Ballarín Cornel, que contienen materials etnolliteraris molt rellevants. En ista línia, cal ragonar tamé dels filòlogos i profesors José Antonio Saura (de Grist) i Carmen Castán (de Gabàs), Maria Jesús Nicolau (de Verí) i Isabel García Ballarín (de Benasc). Finalment, dende l'àmbito catalanoparlant, han anau apareixent en istos saguèrs ans treballs coma els dels lliterats i llingüistes Pep Coll (1993), Ricard Morant (1995), Antoni Babia (1997) i Artur Quintana, Hèctor Moret, Lluís Borau i Glòria Francino –que formen l'equip de *Bllat Colrat* (1997)– en els que podem localisar diferents muestres de lliteratura oral de la vall.

Un tercèr grupo el formarien els folclloristes i etnògrafos que, dan una vision de la cultura popular mès ampla i dan un mètodo científico (la mayor part d'ells), encomencen dende finals del sigllo XIX a estudiar diferents aspèctos del patrimoni etnològic, tanto material coma immaterial, entre ells, el benasqués. El pionèro va estar, sinse duda, l'aragonés Joaquín Costa, seguïu del mencionau Cels Gomis i Mestre, a qui van suceder en el sigllo XX el tabé catalan Ramon Violant i Simorra, l'aragonés Rafael Andolz, etc. Manimenos, no hem d'ixopllidar d'anyadir a ista llista al mencionau Pere Postius coma primèr folcllorista al repllegar, dos sigllos antes, un texto etnopoètic benasqués.

A la fin, calrie ragonar del grupo formau per músics i musicòlogos, entre els que podem citar als aragonesos Alberto de Larrea Palacín, Gregorio Garcés Til i Juan José de Mur Bernad, recopiladors de cançonèrs de clase i conteniu diversos.

3. La obra dels investigadors alòctons

3.1. Els etnògrafos i folclloristes

Coma afirmàvam denantes, dan la publicacion de la «Llegenda del Roc de Paderna» per part del bibliòfilo catalan **Pere Serra Postius** (Barcelona, 1671-1748) en las *Siete maravillas raras del principado de Cataluña* (1745) s'inicie la cronologia de repllegues de materials etnolliteraris benasquesos. El suyo autor, dan una obra que basculeentre el folcllorismo i la crònica de la edat moderna catalana, mos done

testimoniança en el mencionau llibre d'una narracion ocorrida «en los inaccesibles Pirineos, en una Montaña de las mas asperas, y encumbradas de Cataluña [*sic*], entre Castel Leon y puerto de Benasch» (Serra 1745:32). Apareixe sinse títol i escrita en castellano encara que ye més que probablle que la repllegase directament en benasqués –si ye que va visitar realment la vall– u hasta en catalán, ya que d'isto fèto tiene notícia «según la publica voz y antigua tradición de aquellos Lugares vezinos» (Serra 1745:32) i seguntes «me lo han asegurado personas digna de fee, que lo avian oído decir» (Serra 1745:34). Considerem, per tanto, ista lleyenda coma un texto de la tradicion oral benasquesa, la popularidat de la qual va fèr que en l'àmbito catalan, el poeta Jacint Verdaguer, la incorporase al suyo poema èpico *Canigó* (Moret 1988: 60; Quintana 1989:50-51, 1998:322; Verdaguer 1995: 160) u que, dan el títol «Les maleïdes i els encantats», fuese repllegada pel folcllorista Joan Amades (1997:5).

A finals del siglo XX, l'erudito aragonés **Joaquín Costa Martínez** (Monson, 1846-Graus, 1911), pionèro en l'estúdio de les llengües d'Aragón, aprofitarà les suyes excursions per l'Alto Aragón ta anar recopilant a partir de 1875 (Ara 1997: 32) dats de lo que ell denominarà «poesía popular» (Ara 2010: 9-10). Ya sigue en articllos de caràcter filològic (Costa 1878-1879) coma específicament etnolliteraris (Costa 1878, 1883, 1883-1884, 1888), isto antropòlogo, economista, político i abogau ribagorçano, representant del «excursionismo institucionista» (Ara 1996: 27), repllegarà, dan un respeto absoluto a les fuents orals, buena cosa de materials etnopoètics dialectals, entre ells, benasquesos, coma una burlla llingüística (cat. *xant*) sinse marca geogràfica –pero que fàcilment porien atribuir a la tradicion oral de la vall–; dos parèmies; tres cançons geogràfiques –dos castellanés– i una tirallonga geogràfica; una cançon de despedida de ronda –en castellano–; i una endivineteta –dan un caso similar a la burlla–, respectivament.

En ista época finisecular hem de situar tamé al'ingenièro d'obrescatalan **Cels Gomis i Mestre** (Reus, 1841-Barcelona, 1915), queva visitar la nuestra vall entre 1880 i 1882 (Roma 1995:197, Samper 2009:193). L'actividat laboral d'isto«folcllorista excursionista» (Samper 2013:85) el llevarà a recorrer buena part de la península, fèto íntimament lligau dan la suya actividat excursionista i de recolector de materials folclòrics. Va estar miembro de l'Associació d'Excursions Catalana dende la suya fundacion l'an 1878 i va publicar buena cosa de colaboracions en els suyos *Anuari* i *Butlletí*. Una de les suyes característiques ye la metodologia científica que va empllegar a la hora de repllegar i presentar els materials folclòrics, sempre d'una manèra fiel i respetuosa, sinse modificar ni censurar lo que els informants le hèben transmittiu. Ye

autor de *Lo llamp y'ls temporals* (1884), *Meteorologia i Agricultura Populars* (1888) –istos dos publicats conjuntament en 1998 dan el segundo títol–, *Botànica Popular* (1891), *Zoologia Popular catalana* (1910) i *La bruixa catalana* (1987), obra pòstuma. En istes quatre saguères obres així coma en els dos articllos titulats «La Vall de Venasch» (1883) i «De la Vall de Venasch á Graus» (1889) ye agon trobem materials repllegats a la Vall de Benasc (Samper 2009). En elles localisem, respectivament, dechinòu mostres (dan la marca topogràfica de «Benasc» i «Vall de Benasc», cinc refrans, i dan la indefinida de «ribera de l'Éssera» o similars, onze refrans i una canta –en catalan, aragonés ribagorçano, castellano dan ribagorçanismos i castellano–, que no considerem aquí); un recontament; dos quartetes, tres parèmies i un cuento de fatos –adaptau al catalan–; una tradicion –tantost referencial– sobre els llugars de les encantàries; onze cançons de ball –dèu en catalan i una en benasqués–, dos parèmies i quatre recontaments u cuentos de fatos –el saguèro sinse transcriure, i tots adaptats al catalan estàndar–; i tres parèmies i tres tradicions.

Encomencem la nòmima dels etnògrafos del sigllo XX dan **Ricardo del Arco y Garay** (Granada, 1888-Uesca, 1955), historiador i investigador d'una dilatada obra de temàtica diversa entre la que destaquem *Notas de Folklore Altoaragonés* (1943). Encara que va visitar la nuestra vall, a ista obra localisem un fragment d'una suposada «Pastorada d'Ancils» que amprea un articllo de Luis [M. de] Arag publicau en la revista *Aragón*, l'an 1928. No hem podeu consultar la fuent original pero mos inclinem a pensar que, per la estructura estròfica del texto, mès que d'una pastorada deu de tractar-se d'una poesia alusiva al fèto que se descriu i que tiene al molinèro de Grist coma protagonista. Manimenos, seguntes sabem, el transcriptor original de la peça la va editar nuevament dos ans mès tardi coma «Pastorada de Eriste» en *Flores de la Montaña* (Saragosa, 1930).

Tanque ista nòmima d'etnògrafos el mosén aragonés **Rafael Andolz Canela** (Jaca, 1926-Uesca, 1998), lexicògrafo, biògrafo, escritor i

un viajero incansable. No solo no se enorgullecía de haber estado en todos los pueblos de Aragón –recogiendo vocabulario, costumbres y tradiciones– sino que también había visitado casi todos los países de Europa, en muchas ocasiones con sus scouts... (Nagore 2000:16)

Andolz va estar autor d'una extensa obra, en la que –sinse haver-la consultau tota ni haver-hie investigau exhaustivament– hem trobau materials benasquesos en *La aventura del contrabando en Aragón* (1988), *El nacer en Aragón* (1991), *El humor altoaragonés* (1992), *La muerte en Aragón* (1995), *Cuentos del Pirineo para Niños y Adultos* (1995), *Más humor aragonés* (1996), *Los Aragoneses III* (2002) i *Los*

Aragoneses IV (2005). Se trate, respectivament, d'una història oral sobre el bandolèro «El Jotas» de Benasc; una història oral sobre un chiquet que no popave; la lleyenda de «La misa del mosén de Benasc»; sèt cuentos de fatos, una rima onomàstica i dos refrans; dos lleyendes i un cuento d'animals; quatre cuentos de fatos, siés cançons de quarteta, tres tirallongues, dèu refrans, una tornavoç i sètse rimes onomàstiques; nuevament una lleyenda de dipllerons ya repllegada antes –ara en version d'un altro llugar–; i una descripcion dels «foros» de Grist i Vilanòva que no arriba a estar una tradicion. Hem de sinyalar que els cuentos i històries orals son transcrits en castellano, i molts temes apareixen sinse citar el llugar i la fuent, encara que els atribuim a la tradicion oral de la Vall.

Quanto al folklorista catalan **Joan Amades Gelats** (Barcelona, 1890-1959), sabem que va inclluir en les suyes obres bèll material etnopoètico benasqués, pero desconeixem si van estar u no repllegats *in situ*.⁴

3.2. Els filòlogos

El mencionau Joaquin Costa ye el responsable directo de que **Jean-Joseph Saroïhandy** (Saint-Maurice-sur-Moselle, 1867-París, 1932) venise a Aragon a estudiar les suyes lluengues no castellanés. En les suyes misiones, editades no fa guaire en *Misión lingüística en el Alto Aragón* (2005), localisem tres cuentos, sèt histories orals, un etnotexto, dos quartetes (la una porieestar una *canta* u cançon de jota i l'altra una albada –per la citacion que i hei del “gaitero”–), dechisèt endivinetes, un calambur i un refran.

Artur Quintana Font (Barcelona, 1936), filòlogo catalan especialista en l'aragonés i el catalan d'Aragon, ye impulsor i coautor de dos obres colectives i referencials ta la etnopoètica aragonesa en lluenta catalana: *Lo Molinar* (1995) i *Bllat Colrat* (1997), juntament dan **Lluís Borau** (Barcelona, 1931) –mero transcriptor musical dels temes–, **Glòria Francino Pinasa** (Sopeira, 1956) i **Hèctor Moret Coso** (Mequinensa, 1958), autor de l'articllo “Tirallongues onomàstiques de l'Alta Ribagorça occidental” on localisem tres tirallongues, dos comarcals i una de cases, de Gabàs i la Múria. En els tres volúmens que componen la mencionada coleccion *Bllat Colrat* (centrada en el Baixo Cinca, la Llitèra i la Ribagorça) se replleguen materials, ben ellasificats i identificats geogràficament, de la Vall de Benasc, concretament de les localidats de Bisagorri, Buyelgues, Dòs, Gabàs, la Múria, Sant Feliu de Verí i Verí. No els reproducim ací

---

4 No considerem isto autor en el nuestro articllo ya que, quanto als cuentos, per exempollo, sabem que en moltes ocasions Amades va penre coma base treballs anteriors i incluso va reelaborar les fuents (Samper 2015: 132-133).

perqué son de buen localitzar. Cal dir que els materials sonors originals son consultables actualment en la seu de l'Institut de Estudios Altoaragoneses a Uesca. Traslladem, en càmbio, una cançon, una tirallonga toponímica, un tornavoç i dos refrans benasquesos que trobem en l'articllo «L'onomàstica en la literatura popular catalana a l'Aragó» (1997) de Quintana; així coma un refran i una rima onomàstica que el nuestro autor ampre a l'articllo «Antroponímia de la Franja a partir del refranyer»(1997) de **Josep Manuel Pons i Brualla**(Lleida, 19?) dan materials publicats originalment en 1990.

Un altro catalan, **Pep Coll i Martí** (Pessonada –Pallars Jussà–, 1949), ye autor de *Muntanyes maleïdes* (1993) i *Viatge al Pirineu fantàstic* (1996). En la primèra inclluye, sisquèra, –l'autor no relacione siempre el nòm i llugar de l'informant dan el texto– dèu cuentos de la tradicion oral benasquesa, mentre que en la segunda tenim dos recontaments, sèt lleyendes i una història oral, tots ells transcrits en catalan.

El valenciano **Ricard Morant i Marco** (Bellreguard, 1961), dan el treball etnollingüístico *Lengua, vida y cultura en el Valle de Benasque* (1995) –Prèmio d'Ensayo «Villa de Benasque» 1992– ye l'autor que mès cantitat de muestres etnolliteràries va repllegar a la Vall, tanto orals coma escrites: un anticuento, quatre recontaments, una fórmula de final de cuento, dos històries orals, una cançon de ball, trenta i cinc cançons u cantes de jota (quartetes octosilábiques i seguidilles) –benasqueses, castellanes i bilingües–, una cançon humorística, una festiva, siés religioses (dispierta i goços) –totes castellanes–, dos de Nadal, quatre infantils, nòu de jòcs infantils i tres d'adormir –castellanes–, cinc morisquetes, siés oracions religioses, tres jaculatòries, dotse esconjuros, dos pseudoracions, dotse endevinetes, dos enigmes, un calambur, quatre enganyifes, siesanta-dos parèmies, ueit rimes onomàstiques, siés tornavoces, dos tirallongues, tres mimologies, quatre grits públics, un chibolet i dos aforismos circunstancials.

Antoni Babia Privat (Barcelona, 1965) en *La franja de la franja* (1997) ye un catalan d'ascendència ribagorçana que defene la catalanidat de la parlla de la Vall, i mire de fèr-hue, dende diferents perspectives. Una d'elles ye a partir del coneixement de la lliteratura oral en benasqués a partir d'un vuedage exhaustiu de fuentz escrites d'autors locals i alòctons pero tabé d'algunes muestres obtenides d'entrevista dirècta dan gent del país, tal coma mos ha aseguru personalment. Hi trobem dos cuentos d'animals, dos recontaments i una fórmula de final de cuento, nòu cançons de jota u cantes, dos cançons de jòc infantil, una cançon infantil, una oracion, una jaculatòria, dos esconjuros, dos rimes onomàstiques, siesanta i siés parèmies, dèu endivinetes, un enigma, un calambur, un treballuengues i quatre aforismos.

3.3. *Els excursionistes*

En línies generals, son pòcs els excursionistes –aquells que practiquen conscientment el deport de l'excursionismo coma principal objetiu– que en el sigllo XX han fèto repllegues etnolliteràries. Tanto el mosen catalan **Ricard Serra i Feu** (Caldes de Montbui, 1936), autor d'*Els pobles del Pirineu en el refranyer geogràfic català i aranès* (2008) coma la còlla «Os Zerrigüeltaires» formada pels aragonesos **Migalánchel Martín Pardo** i **Migalánchel Pérez Gil**, autors de les cròniques internetères “Nuestras andanzas por Aragón” basades en viages fèts a la vall entre 1982 i 2009, reproducen en les suyes publicacions materials etnopoètics anteriorment publicats. El primèro reproduce siés refrans, siés rimes i dechisèt apelatius d'escarni de fuentz escrites; manimenos, elssaguèrs, junto dan Armando Otero, Chesus Casaos –u Casaus– (Saragosa, 1963) i altres, van visitar –juntos u despartits– diferents localidats de la Vall agon tabé van repllegar directament dels informants dats onomàstics i muestres etnolliteràries. En les suyes cròniques podem llegir, mayoritàriament en benasqués, quatre lleyendes –una d'elles ya publicada en 1987 per Pardo i Casaos–, una història oral, un fragment de pastorada, nòu cantes, una cançon de Nadal, un jòc de falda, una jaculatòria, un esconjuro, un tornavoç, un treballuengues, ungrit públicco, dèu rimes onomàstiques, cinc tirallongues, vint apelatius d'escarni, quince parèmies i un aforismo circunstancial.

3.4. *Els músics i musicòlogos*

L'interès per la recopilacion de la música popular altoaragonesa va arcançar en molts casos el cançonèro infantil i les cançons de ball i dansa, capítols agon la presència de temes dialectals ye *a priori* més proclliu. En isto apartau cal destacar a **Gregorio Garcés Til** (Alcalà de Gurrea, 1910-1988) i **Juan José de Mur Bernad** (Bielsa, 1930), autors de les dos compilacions lliricomusicals editades més importants de les comarques septentrionals aragoneses: el *Cancionero Popular del Alto Aragón* (1999) i el *Cancionero popular de la provincia de Huesca* (1986). El primèro incllude melodies i textos populars de Benasc i Castilló de Sòs i el segundo, de Bisagorri, Castilló de Sòs, Chia, Grist i Saúnc. Manimenos, el fèto que els dos autors siguen mosens expllique la gran cantidat de temes religiosos repllegats en els cançonèrs, en els que la presència de temes en aragonés, benasqués i catalan ye anecdòtica. Precisament en el cançonèro de Garcés localisem dos pièces dan partitura i lletra parcialment en benasqués, que se titulen «Les marradetes» del «Ball dels hòmes» de Benasc i el «Baile de mayordomos» de Castilló de Sòs, populars melodies basades en quartetes que canten els dansants d'istos dos llugars coma recurso mnemotècnico.

Altrament, tenim al musicòlog **Arcadio de Larrea y Palacín** (Etxabarri, 1907-Madrid, 1985) de mai chistavina, que va estar autor de diferents «misiones folklóricas» tal CSIC coma la fêta en 1947 a Benasc i Sarllè. Del primèr llugar replegue vintiquatre cantes (sèt de ronda i dechisiès de *picadillo* en castellano, i dos més de ronda, la una en benasqués i l'altra en una mena d'aragonés gistavino), dos cançons infantils, siès cançons de jòc infantil, dos cançons-fórmula de sorteo ta jugar (una en benasqués), tres romances i uns goços, tots en espanyol.

4. Conclusions

La repllega de muestras de lliteratura popular benasquesa s'inicie al sigllo XVIII dan Pere Serra Postius, erudito catalan que no tenive coma objectiu fèr cap de compilacion etnolliterària sistemática. No ye hasta l'aparicion de Joaquín Costa i Cels Gomis en la segunda mitat del XIX quan podem observar un interés conscient en la repllega de diferents gèneros etnolliteraris locals, encara que siempre coma aportacions parcials, sinse que istos folclloristes se centren en cap llugar de la vall. En isto sentiu, a finals del mencionau sigllo, el filòlogo Jean-Joseph Saroïhandy tabé replegue i fa servir conscientment algunes muestras etnolliteràries coma fuent d'estúdio de la parlla de la Vall.⁵ Ista línia de fèr aportacions no sistemàtiques serà general en els altres folclloristes, filòlogos, excursionistes i musicòlogos forasters del sigllo XX hasta que Ricard Morant i Marco, en 1995, i l'equipo de *BllatColrat*, en 1997, publliquen els primèrs estúdios i/o compilacions de caràcter supralocal i àmbito glllobal centrades en la nuestra disciplina⁶. Son dos aportacions que se fan dende el mundo filològico.

Precisament, considerem que l'interés que suscite la parlla benasquesa entre els estudiosos de la llengua i cultura catalanes ha favoreixeu l'aparicion de treballs coma els mencionats així coma els d'Antoni Babia i Ricard Serra –dan títols i objectius inequívocs– pero tabé les aportacions de Pep Coll, J. M. Pons, Joan Amades... que englloben la Vall de Benasc en l'ària catalanoparlant. Manimenos, els interesos dels llingüistes son divergents, ya que mentre que Babia, Serra, Quintana i l'equipo de *BllatColrat*, veden en istes muestras uns materials filològics de primèra man, Coll, per exemplo, els emplegue coma material lliterari pus no ye interesau en la forma sino en el conteniú, i per tanto els presente recreats en catalan.

---

5 Ye llástima que, a diferència d'isto i de lexicògrafos benasquesos como Ferraz Castán i Ballarín Cornel, els llingüistes alòctons posteriors que s'han ocupau del benasqués no heiguen tornau a parar cuenta del potencial d'ista disciplina coma fuent filològica hasta tèmps recients.

6 En 2011 Isabel García i Carmen Castán publicaran *La sombra del olvido. Tradición oral en el Solano* (Uesca, IEA), la primèra monografia folcllòrica de caràcter supralocal i àmbito glllobal fêta per dos persones oriundes de la Vall.

Quanto al perfil dels recopiladors estrangers, hem de reconèixer que buena part d'ells, independentment de la suya disciplina u tipologia en que els hem classifiquem, han estau, en cierta manera, viagers i excursionistes de vegada. Especial interés tienen els que han compartiu vocacions religioses como els mosens Rafel Andolz, Gregorio Garcés, Juan José de Mur i Ricard Serra Feu. Quanto a aquells que en el siglo XX practiquen conscientment l'excursionismo coma deport (Ricard Serra i Os Zerrigüeltaires) observem que les suyes aportacions de materials etnopoètics provienen, en exclusiva u en un percentage important, del vuedage de fuentz escrites, bàsicament de les obres de Ballarín Cornel.

Altrament, l'interés i la sensibilitat dels musicòlogos aragonesos en la recollida de temes llicomusicals en les llengües vernacles del país (aragonés, benasqués i catalan) ha estau molt escasa en una época, mitat del siglo XX, en que porie haver-se-ne-ie recopilau encara buena cosa d'exempllos. En iste sentiu, ye sintomático que Juan José de Mur (naixeu a Bielsa) i Arcadio de Larrea (de mai gistavina), talment aragonesoparladors actius –u per lo menos, coneixedors pasius de la llengua aragonesa–, tasadament recollien temes dialectals en les suyes obres.⁷

Finalment, quanto a la presència de temes originals benasquesos en catalan i en aragonés en autors coma Cels Gomis i Arcadio de Larrea, respectivament, cal tenir en cuenta que el contexto de la cançon popular admete l'aparicion i pràctica de peces en altres idiomes, en isto caso vecins u cercans, coma el catalan, l'aragonés u el castellano sinse que açò justifique la llengua pròpia dels que canten, en isto caso, el patués u benasqués. Per una altra man, no hem d'ixopllidar que el registro llicerari ye diferent del registro oral, ya que isto conserve voces i giros que pueden haver-se perdu en la llengua actual i inclluso formes d'altres llugars.

En definitiva, hem de considerar molt positives les aportacions etnolliceràries fetes per investigadors no benasquesos vedent les mès de quatrecentes entrades que nusaltros hem llistau en isto articllo –provenients, una part, del vuedage de la bibliografia local– i que han ajudau decisivament a configurar, juntament dan les aportades pels autors locals, un corpus de lliceratura oral benasquesa prou complleto i variaiu.

---

7 Desconexim si ista falta de materials vernacles respone a prejuices llicüistics dels autors u a factors coma, per exemplo, la empatia llicüística que se puede establir entre recopilador i informant si els dos s'expresen en la misma llengua.

5. Annexo: *Corpus de materials etnopoètics benasquesos en la obra de visitants estrangers*

NARRATIVA

Gènere	Títol (primer versò) ⁸	Llugar	Data de repllega	Fuent
Lleyenda	“El Roc de Paderna”	V Benasc = VB	s. XVIII	Serra 1745:32-35
	“Els Pastors maleïts”	VB	19??	Coll 1993:14-16
	“Els Pastors maleïts”	VB	19??	Coll 2005:25
Lleyenda	“El canut dels diaplleron”	Saünc	19??	Andolz 2002:139-149
	“El canut de diablorsins”	VB	19??	Coll 1993:96-97
Lleyenda	“El cantal d’Arnaldico”	Vilanòva	19??	Andolz 2002:31-38; Zerrigüeltaires 2008b
Lleyenda	“La misa del mosèn de Benasc”	VB?	19??	Andolz 1995:50-51
Lleyenda	“Sant Marçal de Benasc”	VB	19??	Coll 2005:21
Lleyenda	“Galindo, Galindàs”	Sòs	19??	Coll 1993:83-84
	[“El calze d’or”]	VB	19??	Coll 2005:27
Lleyenda	“Les tres germanes de Paderna”	VB?	19??	Coll 1993:85-86
		VB	19??	Coll 2005:24
Lleyenda	[“La noia cristiana i les còves de la Còsta de Falls”]	VB	19??	Coll 2005:26
Lleyenda	“El llibre del Soroll”	VB	19??	Coll 1993:200-201
Lleyenda	“La vaca al toro”	VB	19??	Coll 1993:258
Lleyenda	“Els amos de Fadas i Urmella i l’apuesta pel cavall”	VB	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Lleyenda	“La bruixa de casa Gabarret”	Bisaürri	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Lleyenda	“La Virgen de Guayent”	Lliri	1986	Casaos & Martín 1987:24
	“La Virgen de Guayent”	Lliri	1982	Zerrigüeltaires 2008b
	“Mare de Dèu de Guayente”	VB	19??	Coll 2005:21
Lleyenda	[“Els dos paletes celestials”]	VB	19??	Coll 2005:21
Anticuento	“Quers que te cuente el cuento enfadoso?”	VB	1992?	Morant 1995:83
Cuento maravilloso	“El amigo traidor”	Castilló de Sòs, Llire (?)	19?	Andolz 2002:153-161
Cuento maravilloso	“Periquet i Periqueta”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:157
Cuento d’animals	“La crabeta i els sét crabidets”	Benasc	1985	Babia 1997:240-2
	“El llop i les crabitets”	Benasc	1989	Babia 1997:242-244
Cuento d’animals	“El oso i el soméro”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:160
Cuento-novela	“Guillermo Tel”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:157-8
Recontament	“Creder que el banco s’estira”	VB	1880-2?	Gomis 1883:117
	“El banc de Chia s’estira”			Samper 2015:79
Recontament	“El lilton ye nomenau alcalde”	VB	1880-2?	Gomis 1883:117-8
				Gomis 2014:170
	“Qui agafi la poma serà l’alcalde”			Samper 2015:79-80
	“Elegir nou batlle”			Samper 2015:80-81
				Amades 1982:644

8 Som fiels als títols originals pero els regularisem ortogràficament si son textos en benasqués. Entre claudàtors hem proposau títols de temes que no en tienen. Denominacions coma *recontament*, *burla llingüística*, *tornavoç*, *morisquetes*, *tirallonga* i *gripúblico* responen a una adaptació i/u propuesta fêta per nusaltros mismos en benasqués a partir del coneixement de les suyes equivalents en catalan i aragonés.

Recontament	“Tornar a puyar la carga”	VB	1880 -2?	Gomis 1883:118
	“Pujar la costa com persones”	Gia		Samper 2015:78 - 79
Recontament	“El llatasín del campanar”	VB	1880 -2?	Gomis 1883:118
	“Los de Chia, cardigasos”	VB	19??	Andolz 1992:139
	“El perquè de dir-se cardigachos*”	VB	19??	Andolz 1996:183
	“[Cardigassos als de Gia]”	VB	18??	Gomis 2015:257- 8
	“El lletsñ del campanar”	VB		Samper 2015:77-78
	“Cardigasos de Gia”	VB	19??	Coll 1993:376-379 Serra 2008:102
	“Gia prodigiosa”	VB	19??	Coll 2005:19
Recontament	“[El fato i la muerte dels familiars]”	VB	19?	Andolz 1992:104
Recontament	“[Mi pai? Yo, fillo suyo]”	VB	19??	Andolz 1992:131
Recontament	“Tringoletas los de Run”	VB	19??	Andolz 1992:138
Recontament	“En Sos, fartafabas, en Castejón, matazapos”	VB	19??	Andolz 1992:139
Recontament	“[Les tases ta esquerrérs]”	VB	19??	Andolz 1992:171-2
Recontament	“Les campanes de Chia”	VB	19??	Andolz 1992:177-8
Recontament	“[Rapicochetas de Campo]”	Castilló	19??	Andolz 1996:143
Recontament	“[Matasapos de Benasc i fartafavas de Sos]”	VB	19??	Andolz 1996:155
Recontament	“[Barranquixos (sic) deLliri]”	VB	19??	Andolz1996:269 - 270
Recontament	“El sastre Mancurro”	Castilló	19??	Coll 1993:277- 279
Recontament	“Quin bon parell!”	Benasc	19??	Coll 1993:308 -310
Recontament	“El cassuelo de la veritat”	VB	19??	Coll 1993:379-380
Recontament	“[El camp del Praurral de Castilló]”	VB	19??	Coll 2005:27
Recontament	“[El sastre, el clluc i la guanlla]”	VB	1992?	Morant 1995:25.
Recontament	“[Un hòme de Barcelona i el chicòt de Benasc]”	VB	1992?	Morant 1995:59
			?	Babia 1997:85
Recontament	“[El chic pobre i les abarques]”	VB	1992?	Morant 1995:83
Recontament	“[Els cinc vediells que popaven]”	VB	1992?	Morant 1995:110-1
Fórmula	“Cuento, conta...se n’ha anau”	VB	1992?	Morant 1995:83
Tradicion	“[La cova de Sant Pere]”	Seira	1880-2?	Gomis 1889:92-93
Tradicion	“[La Roca i sant Pere]”	Seira	1880-2?	Gomis 1889:93
Tradicion	“[El barranc del Salt del Frare]”	Seira	1880-2?	Gomis 1889:93
Tradicion	“[Els foros de les bruixes]”	Saünc,	1880-2?	Gomis 1996:183
	(descripció dels foros)	Vilanòva	19??	Andolz 2005:8
História oral	“[Una bofetada en la facultat]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:161
História oral	“[La moceta que se le va encenre el petroleo]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:161
História oral	“[Asesinato de Pleti de Benasc]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:161
História oral	“[La muerte de Mariano i Llorenço Ara a garroti]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:161-3
História oral	“[Els germans Ara asesinen a un mocet]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:162
História oral	“[Els hòmes, els osos i la osa]	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:164
História oral	“[L’oso i la cayeda de l’hòme]”	Benasc	1899	Saroïhandy 2005:164
História oral	“[El contrabandista <i>El Jotas</i>]”	Benasc	19?	Andolz 1988:75
História oral	“[El niño que no tetaba]”	Gia	19?	Andolz 1991:59

Historia oral	“Maganyons de Ramastué”	?	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Història oral	“[La moceta que no queriba casar-se con hereu rico]”	VB	1992?	Morant 1995:33
Història oral	“[El chulet en el sagrèro]”	VB	1992?	Morant 1995:149
Història oral	“La torre de Lliri”	VB	19??	Coll 2005:28-29

TEATRO

Genero	Títol (primer vers)	Llugar	An de repllega	Fuent
Pastorada	“A tots els hòmes e dònas”	Ancils	1928?	Ricardo del Arco 1943:366-7
	“A tots els hòmes e dònas”	Ancils	1928?	Zerrigüeltaires 2008b
	“Tengo una gran confiansa llugar”(fragment)	Ancils	1928?	Morant 1995:95

POESIA MUSICADA (Cançonèro i romancèro)

Genero	Títol (primèr vers)	Llugar	An de repllega	Fuent
Cançon de Nadal	“Ista nit ye Nochebuena”	? Castilló	1992? 2008	Morant 1995:97 Zerrigüeltaires 2008b
Cançon de Nadal	“Niño divino, niño adorado + En el pesebre siente el rigor”	VB	1992?	Morant 1995:96
Cançon humorística (seguidilla)	“A la puerta del Cielo... bachilleras”	VB	1992?	Morant 1995:89
Cançon festiva	“Carderoleta, portau vi... venir”	VB	1992?	Morant 1995:104
Cançon religiosa (Dispierta)	“Despertad del sueño día”	Llire/Sòs/ VB?	1985/1992?	Morant 1995:88
Cançon religiosa (Dispierta)	“Cristianos venid madrugar”	Llire/Sòs/VB?	1985/1992?	Morant 1995:88
Cançon religiosa (Dispierta)	“Indulgencia sin cuento parte”	Llire/Sòs/VB	1985/1992?	Morant 1995:88
Cançon religiosa (Dispierta)	“El rosario por las mañanitas + Viva María que lo ha fundado”	Llire/Sòs/VB	1985/1992?	Morant 1995:88
Cançon religiosa (Dispierta)	“Zapatero que estás trabajando dormir”	Llire/Sòs/VB?	1985/1992?	Morant 1995:88-89
Cançon religiosa (Gozos de San Sebastián)	“Pues sois de mal contagiado + Tanto en virtudes fecundo”	Castilló de Sòs	1992?	Morant 1995:128
Cançon religiosa (Gozos de San Marcial)	“Pues con el timbre inmortal”	Benasc	1947	De Larrea 1947

Albada (seguidilla)	“Dicen que no me quieres quisieras”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Albada (seguidilla)	“Dicen que no me quieres tuya”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon d’adormir	“Aduérmete niño... poco”	VB	1992?	Morant 1995:65
Cançon d’adormir	“Este niño tiene sueño... San Joaquín”	VB	1992?	Morant 1995:65
Cançon d’adormir	“Este niño tiene sueño... y le haga una”	VB	1992?	Morant 1995:65
Cançon infantil	“Cardelanaso i cardatroya... de tramoya”	VB	1992?	Morant 1995:68
Cançon infantil	“Volen, volen, les volandrines somèrs”	VB	1992?	Morant 1995:76
Cançon infantil	“Pllou, pllou per casa”	VB	1992? 199?	Morant 1995:77 Babia 1997:170
Cançon infantil	“Ángeles del cielo somos...”	VB	1992?	Morant 1995:92
Cançon infantil	“San Juan y la Magdalena...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon infantil	“Que llueva, que llueva...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil	“Arrós dan llet... a tallar”	VB	1992? 1997?	Morant 1995:39 Babia 1997:62
Cançon de jòc infantil	“Una, doli... estàs”	VB	1992?	Morant 1995:74
Cançon de jòc infantil	“La primera, sin tocar... mi cinta”	VB	1992?	Morant 1995:74
Cançon de jòc infantil	“Cortina, cortana... estaba”	VB	1992?	Morant 1995:76
Cançon de jòc infantil	“Punyet, caixet, tortelliguèt... la pagarà”	VB	1992? 1997?	Morant 1995:78 Babia 1997:172-173
Cançon de jòc infantil	“El obispo de Roma... toma”	VB	1992?	Morant 1995:86
Cançon de jòc infantil	“Has visto a Cristo?...anem a matar-lo”	Gavàs	1992?	Morant 1995:91
Cançon de jòc infantil	“Hola, hola, capiter, ya s’acerca el carniser...”	Llire	1992?	Morant 1995:91
Cançon de jòc infantil	“Al corro la patata... me quedè”	VB	1992?	Morant 1995:118
Cançon de jòc infantil	“Macarrón, macarrón...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil (roclle)	“Que viva la media naranja”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil (roclle)	“En el pico Gallinero”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil (roclle)	“He nacido en la Habana”	Benasc	1947	De Larrea 1947

Cançon de jòc infantil (roclle)	“Dónde vas, negrito...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil (blincar)	“Por las montañas de Asturias...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon de jòc infantil (blincar)	“Casome mi madre...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon-fórmula de jòc infantil	“Detrás de un coche...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Cançon-fórmula de jòc infantil	“Pis pesigó”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (geogràfica)	“De Saünc son els trabucos...”	VB?	1875-7	Costa 2010c [1883]:50
Canta (onomàstica)	“Vilanòva, bocatóvas...”	VB	19?? / 2008	Andolz 1996:192; Zerrigüeltaires 2008b
Canta (despedida)	“Anciles está en un llano...”	VB?	1875-7	Costa 2010d [1883-1884]:70
Canta de (despedida)	“Te darè la despedida... acuerdes”	VB	1992?	Morant 1995:47
Canta	“Ja sé que has pastat avui...” “Ya sé que has pastat ahué...”	VB Benasc	1880-2 1899	Gomis 1883:109 Saroihandy 2005:157
Canta	“Moixó que passa per Tolba...”	VB	1880-2?	Gomis 2014:273
Canta	“Te vaig veure a la finestra...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:108
Canta	“Las dònas de Castanesa, quan...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:108-109
Canta	“Las dònas de Castanesa, p[utas]...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Allà dalt a la montanya, mal haja...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Allà dalt a la montanya, minyonetas...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Pia-me-ie con un pèlo...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Perdiueta novelleta...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109 Gomis 2014:327
Canta	“Lo pelaire no val guaire...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Las calças tinc foradadas...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta	“Te pensavas enganyar-me...”	VB	1880-2?	Gomis 1883:109
Canta (albada?)	“Gràcies a Díos que hem arribau...”	Benasc	1899	Saroihandy 2005:164
Canta	“Una cançon t’he cantato”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta	“En las riberas del Cinca...”	VB? VB?	18?? 19??	Costa 2010c [1883]:49 Andolz 1996:102
Canta	“Para muchachas de garbo, Castejón, Sos y Sesuè...”	VB? VB?	18?? 19??	Costa 2010c [1883]:49 Andolz 1996:360

Canta	“En Renanuç son llanudos”	VB?	19?	Andolz 1996:362
Canta	“Los trabucos de Saúnc”	VB?	19?	Andolz 1996:373
Canta	“De sastres i teixidors”	VB?	19?	Andolz 1996:402
Canta	“Tringoletas del Ru”	Gabàs	1988-1993	Quintana 1997:18
Canta	“Les falta molta ragon”	Saúnc	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Quan les uelles arribaven...”	Ramastué	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Para muchachas de garbo...”	Ramastué	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Molto traten de tabans...”	VB	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“De sastres i tixidors...”	Sesué	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Mocetes de Benasc, ya podets abaratar-lo...”	VB	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Solo el sol mos <i>llega</i> bueno...”	Castilló de Sòs	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“Quan arribava als congustros...”	El Ru	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Canta	“A los amos de esta casa... compañía”	VB	1992?	Morant 1995:27
Canta	“Ay! Qué ventanas tan altas... padres”	VB	1992?	Morant 1995:32
Canta	“Los cabellos de moreno... quiero”	VB	1992?	Morant 1995:33
Canta	“Debajo de tu balcón... cara”	VB	1992?	Morant 1995:35
Canta	“Toda la noche he pasado... vida”	VB	1992?	Morant 1995:36
Canta	“Las banderillas del puente... caso”	VB	1992?	Morant 1995:36
Canta	“Geta-me coca moceta... pllorar”	Benasc VB	1947 1992?	De Larrea 1947 Morant 1995:37-38 Babia 1997:153
Canta	“La rosa florece en mayo... año”	VB	1992?	Morant 1995:40
Canta	“Esta casa sí que es casa... mujeres”	VB	1992?	Morant 1995:40
Canta	“Ya sé que te has alabado... casa”	VB	1992?	Morant 1995:41
Canta	“Ya sé que te has alabado... chopo”	VB	1992?	Morant 1995:41
Canta	“A tu padre llaman cuervo... descarada”	VB	1992?	Morant 1995:41
Canta	“Cochina, más que cochina... <i>camotas</i> ”	VB	1992?	Morant 1995:42
Canta	“Joaquina coma paloma... llaganyas”	VB	1992?	Morant 1995:42 Babia 1997:184
Canta	“Encara que me donasen... ancas”	VB	1992?	Morant 1995:42 Babia 1997:62
Canta	“Debajo de tu balcón... maten”	VB	1992?	Morant 1995:42
Canta	“La moceta que quere a dos... enceneda”	VB	1992?	Morant 1995:42 Babia 1997:153

Canta	“Mocetes de Benasc... brindarlo”	VB	1992?	Morant 1995:42-43 Babia 1997:154
Canta	“Palometa, palometa... acompanyar”	VB	1992?	Morant 1995:43 Babia 1997:67
Canta	“Ya sé que hu ha dito tu mai llum”	VB	1992?	Morant 1995:43 Babia 1997:125
Canta	“Anda ve y dile a tu madre... necesito”	VB	1992?	Morant 1995:44
Canta	“Mi morena no me quere... matiguèrs”	VB	1992?	Morant 1995:45 Babia 1997:51
Canta	“Si me casoy tengo suegra... balcón”	VB	1992?	Morant 1995:46
Canta	“Quan yo anava a <i>cortejar-te</i> <i>jòus</i> ”	VB	1992?	Morant 1995:50
Canta	“Totas las Cármenes son dolças... muero”	VB	1992?	Morant 1995:60
Canta	“El vino ta ser bueno... Isabel”	VB	1992?	Morant 1995:60
Canta	“El sol ta l’hivèrt... pronto”	VB	1992?	Morant 1995:77
Canta	“La Virgense llama Juana... <i>gotico</i> ”	VB	1992?	Morant 1995:104
Canta	“Segadora, [segadora]... beber”	VB	1992?	Morant 1995:104
Canta	“Ya se van los segadores... gusanos”	VB	1992?	Morant 1995:104
Canta	“Ramón se que te llamas... <i>gotico</i> ”	VB	1992?	Morant 1995:104
Canta	“Tiens una cintureta...anyadir”	VB		Babia 1997:64
Canta	“Ahora sí que canto yo... primero”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta	“Ahora sí que canto yo... segundo”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta	“Ahora sí que canto yo... tercero”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“No te fies de mujeres... engañan”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“No te fies de los hombres...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“No te fies de las mujeres...más”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Ya sé que te has alabado...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Aunque tu madre te compare...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Si piensas volar tan alto...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Un día yo vi subir...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Después que tu cuerpo sabe...”	Benasc	1947	De Larrea 1947

Canta (picadillo)	“La Caridad es un fruto...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Dime Don Ramón Noguero...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“Todas las Dolores son...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (picadillo)	“El arriero que no canta...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Señor alcalde mayor...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Al Señor Mosén...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Con alegría y unión...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Dentro de mi pecho tengo...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Dame la mano, paloma...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda)	“Echa vino, tabernera...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (ronda - despedida)	“Te daré la despedida...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Canta (seguidilla)	“La mujer pequeñita... sale”	VB	1992?	Morant 1995:35
Canta (seguidilla)	“La mujer pequeñita... malo”	VB	1992?	Morant 1995:35
Cançon de ball (arandillo)	“Yo de pequeñita... más a arandar”	VB	1992?	Morant 1995:45-46
Cançon de dansa	“Les marradetes”	Benasc	1939-1962?	Garcés (1999:32-323, 719)
Cançon de dansa	“Baile de mayordomos”	Castilló de Sòs	1939-1962?	Garcés (1999:342-343, 724)
Romance (<i>el Conde Olinos</i>)	“Madrugaba Conde Olinos...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Romance (<i>Doña Oliva</i>)	“Estando yo pescando...”	Benasc	1947	De Larrea 1947
Romance	“El veinticinco de mayo...”	Benasc	1947	De Larrea 1947

POESIA NO MUSICADA (Generos breus)				
Gènere	Títol (primer vers)	Llugar	An de replega	Fuent
Endivineta	“Mandingòt està al fòc”	VB?	1875-7	Costa 2010e [1888]:20
Endivineta	“En un rinconet... (roscadero)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159
Endivineta	“Sin querer, la ve trobar... (una espina al peu)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159
Endivineta	“Una arqueta blanca... (òu)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159
Endivineta	“Als pèus de mi tia... (cllau)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159
Endivineta	“Marit, anem ta'l llit... (dormir)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159
Endivineta	“Una casoleta plena de uesets... (la boca, els dents i la lluenta)”		set. 1899	Saroihandy 2005:159 Morant 1995:80 Babia 1997:48

Endivineta	“Devant de Diós estigo... (llàntia)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:159
Endivineta	“Allí alto a la montanya i hai un frari motiló (el òu/els òus)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:159
Endivineta	“Una còsa que per casa codeye... (la buixeta)”		set. 1899 1992? 1997?	Saroïhandy 2005:159 Morant 1995:81 Babia 1997:99
Endivineta	“Peluda per dintre...” (la media) “Pelut per fòra... dintre”		set. 1899 1997?	Saroïhandy 2005:160 Babia 1997:146
Endivineta	“Una cosa que no ye cosa... (el porron)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:160
Endivineta	“Una coseta d’un palmo... (el abanico)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:160
Endivineta	“Quatre sinyoriques... (les devanaderes)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:160
Endivineta	“Bllanca coma la llet... (la carta)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:160
Endivineta	“Una cuba molt oscura... (la escopeta)”		set. 1899	Saroïhandy 2005:160
Endivineta	“Tròs t’ací, tròs t’allà... (el farroll)”		set. 1899/ 1997?	Saroïhandy 2005:160 Babia 1997:116
Endivineta	“Un corral plleno de vaques roses...” (el fort, els pans i la pala)		set. 1899 / 1992?	Saroïhandy 2005:160 Morant 1995:110
Endivineta	“Mai camino per tèrra...” (la esteresanya)	VB	1992?	Morant 1995:25
Endivineta	“Una cosa que molts en tenim...” (els germans)	VB	1992? / 1997?	Morant 1995:27 Babia 1997:122
Endivineta	“Una cosa que quanto...” (els foraus dels pantalons)	VB	1992?	Morant 1995:79
Endivineta	“Una còsa que els pobres geten...” (els mòcs)	VB	1992? / 1997?	Morant 1995:80 Babia 1997:146
Endivineta	“Gran i gorda la querria...” (la montura)	VB	1992? / 1997?	Morant 1995:87 Babia 1997:112
Endivineta	“Per un forco d’obertura...” (el pèu i el calcetin)	VB	1992?	Morant 1995:87
Endivineta	“Cinquanta aves...” (el rosari)	VB	1992?	Morant 1995:140
Endivineta	“Allà alto, no sé agon...” (el purgatori)	VB	1992?	Morant 1995:142
Endivineta	“Mai camino per tèrra... baixo” (l’aranya)	VB	1992?	Babia 1997:38
Endivineta	“Va vère entrar i salre...apretar”(el sastre)	VB	1992?	Babia 1997:190
Endivineta	“Una còsa, que tots...mai s’acabe” (el tèmps)	VB	1992?	Babia 1997:199
Enigma	“En que se parecen els capellans i els tavernèrs?”	VB	1992? / 1997?	Morant 1995:27 Babia 1997:59, 199
Enigma	“El tres de mayo...”	VB	1992?	Morant 1995:73

Calambur	“Dolça, blanca i amarilla... (pera)”	Benasc	set. 1899	Saroïhandy 2005:159
Calambur	“Trompa d’elefante...endevineta” (la trompeta)	VB	1992? / 1997?	Morant 1995:80 Babia 1997:204
Mimologia	“Casca-le, casca-le, mio, mio” (la guanlla)			Morant 1995:83
Mimologia	“En mi tierra hay canela... mosquiiiiits!” (falquillas)			Morant 1995:83
Mimologia	“Gononin, gononin... tenim” (campanes)			Morant 1995:143
Burlla llingüística	“Morciella / de la vediella”		1875-7	Costa 2010b [1878-1879]:78
Tornavoç	“Ta on cas? Ta Gabàs...”	Sant Feliu de Verí	19??	Andolz 1996:221
Tornavoç	“A on vas?. A Gabàs?”			Quintana 1997:21
Tornavoç	“D’aon yes, nen?. De Sesué”	Saúnc		Zerrigüeltaires 2008b
Tornavoç	“Qui yes, nene?... queixigo”			Morant 1995:59
Tornavoç	“Qui? Bufalí”			Morant 1995:82
Tornavoç	“Quan tornaràs? Quan me veràs”			Morant 1995:82
Tornavoç	“Tiengo fame!... carne”			Morant 1995:82
Tornavoç	“Agón ye la llanterna?... penge”			Morant 1995:82
Tornavoç	“Tiengo set!... vaset”			Morant 1995:82
Traballuengues	“An en deven de vender ben”	VB		Zerrigüeltaires 2008b
Traballuengues	“La chuminera Inllada... serà”			Morant 1995:82 Babia 1997:213
Traballuengues	“Tres casoletes de recodonyate... una”			Morant 1995:83
Chibolet	“Tanca el portiello... gaviello”			Morant 1995:21
Enganyifa	“No sabes una cosa?... una llosa”			Morant 1995:81
Enganyifa	“Qué ye açò?... estira i toma”			Morant 1995:81
Enganyifa	“Qué pudor se siente?... l’ha salliu”			Morant 1995:82
Enganyifa	“Qui s’ha casau? Pata... bufa”			Morant 1995:49
Oracion	“Mira alma mía... el Ave María”			Morant 1995:130
Oracion	“Santa Ana, buena muerte y poca cama”			Morant 1995:130
Oracion (<i>Responsori de Sant Antoni</i>)	“Si buscas milagros mira”			Morant 1995:133
Oracion	“En isto llit m’he getau... entrada” “En isto llit m’he getau.. cap”			Morant 1995:141 Babia 1997:58
Oracion	“Santa Bárbara bendita... agua bendita”			Morant 1995:77
Oracion	“Jesucristo está enclavado... amén, Jesús”			Morant 1995:77
Jaculatòria	“ <i>Jesús, José</i> i Maria... alma mía”			Morant 1995:142
Jaculatòria	“Àngel de la Guarda...perderia”			Morant 1995:142

Jaculatòria	“Virgen de Guayent... apatrica-me-hue”			Morant 1995:44 Babia 1997:48 Zerrigüeltaires 2008b
Pseudoracion	“Padre Nuestro que estás en el huerto...malas”			Morant 1995:86
Pseudoracion	“ <i>Dominus vobiscum</i> el culo t’he visto...”			Morant 1995:87
Esconjuro	“Singardaixa/singardalla, sall, sall... avellana”	VB VB Castilló		Morant 1995:25, Zerrigüeltaires 2008b Babia 1997:190
Esconjuro	“Cogulo, cogulo... casarme”			Morant 1995:26
Esconjuro	“Buena dona, santa Clara... el sol”			Morant 1995:27
Esconjuro	“Corte hecho, corte visto... curado”			Morant 1995:28
Esconjuro	“Buena casa, buena brasa... Amén”			Morant 1995:52-53
Esconjuro	“Saba, saba... una, dos, tres”			Morant 1995:70
Esconjuro	“Caragol, caragol... al sol”			Morant 1995:77 Babia 1997:60
Esconjuro	“Cucas,ucas... ha resucitau”	Llire		Morant 1995:92
Esconjuro	“Tómalo tú, Pedro... sánalo pues”			Morant 1995:94
Esconjuro	“Rabasa de Navidat, caga turron...”			Morant 1995:95
Esconjuro	“Cuqueta, cuqueta de Monson... del cielo”			Morant 1995:142
Esconjuro	“Bevam, que de pelo mudam”			Morant 1995:104
Morisquetes	“Iste ye el pai...”			Morant 1995:72
Morisquetes	“Barrica, barraca...de bou”			Morant 1995:72
Morisquetes	“Mis, misinito...porque no”			Morant 1995:72
Morisquetes	“Toca manetes... vinrà”			Morant 1995:72
Morisquetes	“Goleta, golon”			Morant 1995:73
Cançon de falda	“Iste ye el pai... tilçin, tilín”			Zerrigüeltaires 2008b
Tirallonga	“Mocetetas de Benasc/Benasque, / cascarrietas d’Ancils” “Mocetetas de Benasc, cascarrietas d’Ancils”	VB	18?? 19?? 2008	Costa 2010c [1883]:62 Andolz 1996:53 Zerrigüeltaires 2008b
Tirallonga	“Els de Lliri, ranquisos...”	Gabàs	1993?	Moret 1995:317
Tirallonga	“Vai anar a Santalestra...”	La Múria	1993?	Moret 1995:318-9
Tirallonga	“A Gròsia, li cai una llosa...”	Gabàs	1993?	Moret 1995:320-1
Tirallonga	“Minjafaves de Saünc...”	VB	19??	Andolz 1996:373
Tirallonga	“Anterijuan, la de devant, Pallàs”	VB	19??	Andolz 1996:437-438
Tirallonga	“Vai anar a Santa Lestra”	La Múria		Quintana 1997:18-19
Tirallonga	“Los de Graus, guardaus...”	Sòs	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Tirallonga	“A Benasc, i hei dos cases de Tracàs...”			Zerrigüeltaires 2008b

Tirallonga	“Pinarretas de Gavàs...”			Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Un hòme chiquet... D’Arasan”	VB?? Sarllè?	19?? 2008?	Andolz 1996:63 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Sarllerencos, potrencos... foc” /	VB VB Ramastué	19?? 19?? 2008	Andolz 1992:131 Andolz 1996:165 Zerrigüeltaires 2008b.
Rima	“De Benasc, benasqueso de real...”	VB	19??	Andolz 1996:101
Rima	“Benasqueso, tripa de queso... diaplle”	VB VB?	19?? ?	Andolz 1996:101 Serra 2008:102
Rima	“Los de Benàs llevan la coda a rastro... rebasto”	VB	19??	Andolz 1996:101 Serra 2008:102
Rima	“Bisaurri, bisaurranos...”	VB	19??	Andolz 1996:117
Rima	“Los de Campo, rapicocheta...”	VB	19??	Andolz 1996:143
Rima	“Del Santo Cristo venimos...”	VB	19??	Andolz 1996:143
Rima	“Gavàs, gavasins, estripapins”	VB VB	19?? 2008	Andolz 1996:221 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“El capellan de Sant Feliu... la diu” “A Sant Feliu, el capellan toca la misa i no la diu”	VB VB	19?? 1997?	Andolz 1996:379 Babia 1997:59 Serra 2008:250
Rima	“Pitarròi de San Martín... els pelen” “Pitarròi de Sant Martín... els pelen”	VB VB	19?? 2008	Andolz 1996:382 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Sesué, pomas i peras i què?”	Sòs Sòs	1996 2008	Andolz 1996:402 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Urmella, tocan la misa en una esquella”	VB VB	19?? 2008	Andolz 1996:437 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Vilanova, bocatova, tres pllats”	VB	19??	Andolz 1996:452
Rima	“Els gallos de Seira... por aquí”	VB	19??	Andolz 1996:11, 397
Rima	““Arasan, minja ratas...vino podrit” “Minjarrates sinse pan... vino podriu”			Andolz 1996:63 Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“[Els d’Urmella], tocan la caramella” “Los d’Urmella, tocan la caramella”	VB	2008	Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Rima	“Pitarròi que s’escapa de Sos”	Sòs	2008	Zerrigüeltaires 2008b
Rima	“Moixón que escape d’El Ru”	El Ru	2008	Zerrigüeltaires 1998b
Rima	“Mateu, ja que no menges, beu”	Benàs	19??	Pons 1997:248
Rima	“Ramonet s’enramoniava... Ramonet”	VB VB	1992? 1997?	Morant 1995:59 Babia 1997:133
Rima	“Mariano...sepultura”	VB	1992?	Morant 1995:59
Rima	“Guillem... mel”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64
Rima	“Catoi... pitarroí”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64

Rima	“Casalèro... somèro”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64
Rima	“Meu, se besa el peu”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64
Rima	“Jorgi, menja òrdi”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64
Rima	“Arbanyil, menja <i>perejil</i> ”	Gabàs	1992?	Morant 1995:64
Rima	“Sarllerenco...a les cobertères”	VB	2008	Zerrigüeltaires 2008bSerra 2008:103
Parèmia	“A Benasc, totssabemagon...”			Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“A l'enfornar se fan els pans”			Babia 1997:94
Parèmia	“A la fayena fèta no l'arriben estorbos”			Babia 1997:110
Parèmia	“A la taula i al llit... grit”			Morant 1995:60
Parèmia	“A puerta tancada, el diaplle se'n torne”			Babia 1997:173
Parèmia	“Al puerto i al molino, de maitino”			Babia 1997:142
Parèmia	“Abi, Seira i Barbaruens son tres llugars molt dolents” “Abi, Barbaruens i Seira, tres llugars de la miseria”			Gomis 1889:90 Serra 2008:249 Gomis 1889:90 Serra 2008:249
	“Abi, Seira i Barbaruens, tres llugars” “Abi, Seira i Barbaruens” (version llarga) “Abi, Seira i Barbaruens, els tres llugars” “Abi, Seira i Barbaruens, els tres”			Andolz 1992:132; 1996:11 Quintana 1997:23 Andolz 1996:397 Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Abrils, codonys de buens”			Morant 1995:50 Babia 1997:26
Parèmia	“Aigua de Gabàsta'l molino”			Morant 1995:77
Parèmia	“Aire de Baciver, pluja al derrer” “Aire del Baciver, aigua al derrer” “Aire de Baciver, aigua derrer”	Benasc	1875-7	Costa 2010a [1878]:44 Gomis 1998:77 Babia 1997:208
Parèmia	“Aire de Baciver, boda derrer”			Babia 1997:208
Parèmia	“Aire de Gabàs, aigua detràs”			Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Aire de pòrt, als tres dies mòrt” “Aire de puerto, als tres dies muerto”		1875-7	Costa 2010a [1878]:45 Babia 1997:208
Parèmia	“An d'avellanes prenyades” “An de nevadas anyadas”			Morant 1995:51 Morant 1995:123
Parèmia	“Avient, cllava el dient”	VB		Gomis 1998:167
Parèmia	“Barbaruens, Abi i Seira”			Andolz 1996:11
Parèmia	“Boiras ròyas per la nit, serenéra en el maitino”			Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Cal treballar, si no no se puede minjar”	Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Caldero <i>viejo</i> , bony u forau”			Morant 1995:140
Parèmia	“Caldo de gallina medicina”			Morant 1995:55

Parèmia	“Caldo de gallina resucita”			Morant 1995:55
Parèmia	“Capellans, molts de chics, pòcs de grans”			Babia 1997:59
Parèmia	“Chulla, pan i vino, i viengue camino”			Babia 1997:57
Parèmia	“Con cantares y vihuela mozuela”			Morant 1995:35
Parèmia	“Cuando el gallo canta llover”			Morant 1995:122
Parèmia	“D’agon no n’hi hei, no se’n puede sacar”			Babia 1997:204
Parèmia	“Dan tu, a pan i ceba”			Morant 1995:45
Parèmia	“De Dos, a tres, vecinal”	VB?	19?	Andolz 1996:186, 379 Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“De fòra vinran sacaran”			Morant 1995:50 Babia 1997:115
Parèmia	“(Qui) de jove minge sardina espina”			Morant 1995:128 Babia 1997:130
Parèmia	“De l’aigua mansa mos llibre Diñs guardarè jo”			Babia 1997:29
Parèmia	“De la uella i la vaca fllaca”			Morant 1995:112
Parèmia	“De Llire/Lliri a Arasan van”	VB VB Sarllè? Gia	18?? 19?? 2008 2008	Gomis 2014, 247 Andolz 1996:270 Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“De llitons i de piolls mate”			Morant 1995:134 Babia 1997:172
Parèmia	“De tanto que te quero, t’amosego”			Babia 1997:149
Parèmia	“Dels escarmentats els avisats”			Babia 1997:98
Parèmia	“Dels tuyos... escultaràs”			Babia 1997:85
Parèmia	“Diós nos llibre de la dòna... polvina” “Diós mos llibre de la neu polvina... vecina” “Ye más mala la mala vecina... polvina”			Morant 1995:39 Babia 1997:88 Morant 1995:123 Morant 1995:123
Parèmia	“Dispués de muerto... l’orinal”			Babia 1997:158
Parèmia	“Dotze ofices, tretze misèries”			Babia 1997:156
Parèmia	“Don si din no vale res”			Babia 1997:85
Parèmia	“Dònas de la Tèrra Baixa... tuara”			Babia 1997:88
Parèmia	“Dònes de la Tèrra Baixa casa”			Babia 1997:88
Parèmia	“El buen bevedor... un vaso”			Morant 1995:105
Parèmia	“El bou viello/viejo... bolomaga”			Morant 1995:25 Babia 1997:50
Parèmia	“El fato no s’acòrde del dejuno”			Babia 1997:110
Parèmia	“El hombre es fuego... diablo y sopla”			Morant 1995:38

Parèmia	“[El] llop dan pell... esquella”			Morant 1995:25 Babia1997:136
Parèmia	“El país vive de la vaca... vaca”			Morant 1995:112
Parèmia	“El que ha visto tres abrils... content”			Babia 1997:26
Parèmia	“El que no la fa, no la teme”			Babia 1997:199
Parèmia	“El que no sabe mès... dinèr”			Babia 1997:57, 85
Parèmia	“El que no tiene memòria... cames”			Babia 1997:56
Parèmia	“El que pierde i miente...siente”			Babia 1997:165
Parèmia	“El que quere la col... derredor”			Morant 1995:45 Babia 1997:66
Parèmia	“El que tiene boca...se moque”			Babia 1997:48
Parèmia	“El que tira pedretas... fiestetas”			Morant 1995:35 Babia 1997:163
Parèmia	“El que trenque, la pague”			Babia 1997:159
Parèmia	“El rascar i el minjar, tot ye començar”			Babia 1997:143
Parèmia	“El sol ta l’hivèrt... se geta pronto”			Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“El soñar con dientes... parientes”			Morant 1995:127
Parèmia	“El tizón forastero... fuego”			Morant 1995:509
Parèmia	“Els catalans, de les ròques saquen pans”			Babia 1997:62
Parèmia	“En creixent, diferent”			Morant 1995:52
Parèmia	“En hi hei que fan al papo, i al saco”			Babia 1997:160
Parèmia	“En pasar Sant Anton... som”			Morant 1995:84
Parèmia	“En temps pasats, el Solano”	Gia		Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Entre aigua i llet, un calderet”			Babia 1997:29
Parèmia	“Fill de gat, dan la coda i dan el cap”			Morant 1995:55 Babia 1997:58
Parèmia	“Gallina que canta... mont”			Morant 1995:127, Babia 1997:119
Parèmia	“Gato llaminèro, casadèro”			Babia 1997:121
Parèmia	“Gent de Benasc, gent de Barrabàs...” “Gent de Benasc gola i nada más”			Gomis 1883:114 Zerrigüeltaires 2008b Andolz 1992:124 Serra 2008:102 Andolz 1996:101
Parèmia	“La bolsa del jugador piador”			Morant 1996:69, Babia 1997:131
Parèmia	“La dona borracha cuba”			Morant 1995:102
Parèmia	“La gallina per la basacasa”			Saroihandy 2005:164
Parèmia	“La vaca qualquiera la mate... saque”			Morant 1995:134

Parèmia	“La llet sale dels muesos... uestos”			Morant 1995:56
Parèmia	“La neu va fer un jurament... calent”			Morant 1995:122
Parèmia	“Las dónas com a las ugas... penjar-las”			Babia 1997:88
Parèmia	“Les montanyes no se troben pero els hòmes sí”			Babia 1997:128
Parèmia	“Lo que no quergues ta tu, no ho quergues tals altres”			Babia 1997:211
Parèmia	“Los de Sòs, de dos en dos”	VB?	19?	Andolz 1996:410
Parèmia	“Lliton d’Erist... <i>liberquosDominé</i> ”	VB		Gomis 2014:165 Gomis 1883:115
	“Lliton d’Erist... <i>liberanos Dominé</i> ”	VB		Andolz 1996:192
	“Hòme de Grist... <i>Domine</i> ”	VB		Serra 2008:102
	“Chino d’Espès... <i>Domine</i> ”	VB		Quintana 1997:24
	“Dòna de Grist... <i>Domine</i> ”	Ancils		Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Mayo arribau, hivèrt acabau”			Morant 1995:73
Parèmia	“Menja cada dia tres vegadas... assegurada”			Morant 1995:103 Babia 1997:189
Parèmia	“Més vale callar... charrar”			Morant 1995:50
Parèmia	“Montanya cllara... segura”			Babia 1997:29
Parèmia	“Morir per morir... dejuno”			Morant 1995:131
Parèmia	“Neu de febrèro... finèro”			Morant 1995:123
Parèmia	“No hi heï mal... vienga”			Babia 1997:88
Parèmia	“No hi va pel lliton... corraleta”			Morant 1995:45 Babia 1997:62
Parèmia	“No ye per la pera... manera”			Babia 1997:165
Parèmia	“No ye la pisca al pllat... gat”			Morant 1995:45
Parèmia	“ <i>Pa</i> Sant Blas, les grulles veuràs”	Gabàs		Pons 1997:248
Parèmia	“Para el último viaje... equipaje”			Morant 1995:130
Parèmia	“Para no reñir un matrimonio... sordo”			Morant 1995:39
Parèmia	“Per agon pase una uella...entera”			Babia 1997:158
Parèmia	“Per cuca u per can... man”			Morant 1995:25 Babia 1997:53
Parèmia	“Per dir les verdats... amistats”			Babia 1997:209
Parèmia	“Per Sant Andreu... hi serà <i>leu</i> ”	VB		Gomis 1998:166
Parèmia	“Pitarròi que s’escapa de Sòs...”			Andolz 1996:410
Parèmia	“Por San Andrés... es”			Morant 1995:134
Parèmia	“Quan la primavera s’acerque...”	Benasc		Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Quien mata un cochino temprano... verano”			Morant 1995:134
Parèmia	“Quien no se ha visto...rezar”	VB		Gomis 1998:130
Parèmia	“Salut i pesetes... castanyetes”			Morant 1995:48 Babia 1997:62, 189

Parèmia	“Sastres, carpinters i farrers... embusters”			Morant 1995:101 Babia 1997:112
Parèmia	“Sea bueno o peleón... digestión”			Morant 1995:103
Parèmia	“Seira, Barbaruens i Abi, los tres llugars de la fame/fam”			Gomis 1889:90 Serra 2008:250
Parèmia	“Sembra-me quan querràs...veràs”			Morant 1995:117 Serra 2008:102
Parèmia	“Si a las doce de la noche... hiela”			Morant 1995:122
Parèmia	“Si el tres d’abril el cucut...enterrat”			Gomis 2014, 288-289
Parèmia	“Si la Candelèra plora...s’acabarà”	VB		Gomis 1998:157
Parèmia	“Si quers mentir... dir”			Babia 1997:85
Parèmia	“Si vas a Gabàs... t’espaijaràs”			Zerrigüeltaires 2008b.
Parèmia	“Ta ixo <i>viaje</i> ... alforja”			Morant 1995:130 Zerrigüeltaires 2008b
Parèmia	“Ta juliòl ya sega... mosto”			Babia 1997:131
Parèmia	“Ta juliòl, ya sega...vòl”			Babia 1997:211
Parèmia	“Tals tios i ties... mes”			Morant 1995:146
Parèmia	“Ta junyo, la segadèra... mosto”			Morant 1995:113
Parèmia	“Ta junyo, la segadèra al punyo”			Babia 1997:131
Parèmia	“Ta Sant Anton... traginèro”			Morant 1995:23
Parèmia	“Ta Sant Martí... pi” “Ta Sant Martí, la neu al pi”			Morant 1995:122 Babia 1997:167
Parèmia	“Ta Sant Maties... sombries”			Morant 1995:27 Babia 1997:194
Parèmia	“Ta Sant Mateu... peu” “Ta Sant Matèu... al nas”			Morant 1995:122 Babia 1997:151
Parèmia	“Ta tots els Santos... altos”			Morant 1995:122
Parèmia	“Ta Santo Tomàs... nas”			Morant 1995:122
Parèmia	“Tanto tiens, tanto vals”			Babia 1997:200
Parèmia	“Vilanòva, molts plats...”	VB?	19??	Andolz 1996:452
Grit públic	“Bautiço pelau... dau”	VB VB	1992? 2008	Morant 1995:58 Zerrigüeltaires 2008b
Grit públic	“Callaguari entre que pague!”	VB	1992?	Morant 1995:49
Grit públic	“Carnaval bruto, bèstia i animal”	VB	1992?	Morant 1995:85
Grit públic	“Cabodanyo, cabodanyo... anyo!”	VB	1992?	Morant 1995:98
Apelatiu	“Els de Grist, tabans” “Grist, tabans”	Saúnc Ramastué	2008	Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b
Apelatiu	“Els de Saúnc, trabucs” “Saúnc, trabucs” “Trabucs de Saúnc”	Saúnc Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:102
Apelatiu	“Els de Castilló, matasaps”	Saúnc		Zerrigüeltaires 2008b
Apelatiu	“Castilló, matasaps” “Matasapos de Castilló”	Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:102

Apelatiu	“Els de Benasc, tripaquesos”	Saúnc		Zerrigüeltaires 2008b
Apelatiu	“[Els de Sarllè], potrencos “Els de Sarllè, sarllencos, potrencos i turcos” “Sarllè, potrencos”	VB Saúnc Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b
Apelatiu	“Els d’Ancils, chicolaters” “Ancils, chicolaters” “Los d’Ancils, lllaminers”	Saúnc Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Apelatiu	“Els de Vilanòva, bocatòva i papudos” “Los bocatòvas de Vilanòva”	Saúnc		Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Apelatiu	“Els de Sesué, falandraixos”	Saúnc		Zerrigüeltaires 2008b
Apelatiu	“Erisué, albarisos” “Los albarisos d’Erisué”	Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Apelatiu	“Llire, barranquisos” “Los barranquisos de Lliri”	Ramastué		Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Apelatiu	“[Els d’Arasan], minjarratas sin pan” “Los minjarratas sin pan, d’Arasán”			Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:103
Apelatiu	“[Els de Sòs], fartafavas” “Fartafavas de Sòs”			Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:102
Apelatiu	“[Els de Sesué], paputs i zalandrais/falandraixos” “Paputs de Sesué”			Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:102
Apelatiu	“[Els de Gabàs], pinarrisos, gorrinets i pinarretas” “Los pinarrisos de Gabàs”	Bisagorri		Zerrigüeltaires 2008b Serra 2008:250
Apelatiu	“Los maganyons de Ramastré”			Serra 2008:103
Apelatiu	“Los llanudos de Renanué”			Serra 2008:103
Apelatiu	“Los estripamardans de Bisagorri”			Serra 2008:103
Apelatiu	“Jabalins de Seira”			Serra 2008:250
Apelatiu	“Los pitarròis de Sant Martí”			Serra 2008:250
Apelatiu	“Los trigoletas de Ru”			Serra 2008:250
Aforismo	“Agon vas tan desaforau”	Benasc		Zerrigüeltaires 2008b
Aforismo	“Calla, tu has de charrar... pixen”			Morant 1995:50
Aforismo	“Està mal... animal”			Morant 1995:56
Aforismo	“L’aigua, ta’ls bòus”			Morant 1995:104 Babia1997:29
Aforismo	“Mix mana a gat”			Babia 1997:121
Aforismo	“No ser la pisca al pllat per falta de gat”			Babia 1997:121
Aforismo	“Els mocets charren quan les gallines pixen”			Babia 1997:169

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AMADES, J. (1982): *Folklore de Catalunya. Rondallística*, Barcelona, Editorial Selecta.
- (1997 [1946]): *El Pirineu. Tradicions i llegendes*, Tremp, Garsineu.
- ANDOLZ, R. (1988): *La aventura del contrabando en Aragón*, Saragosa, Mira.
- (1991): *El nacer en Aragón*, Saragosa, Mira.
- (1992): *El humor altoaragonés*, Saragosa, Mira.
- (1995): *La muerte en Aragón*, Saragosa, Mira.
- (1996): *Más humor aragonés*, Saragosa, Mira
- (1997): *Los aragoneses*, I, Saragosa, Mira.
- (2002a): *Los Aragoneses*, III, Saragosa, Mira.
- (2002b [1995]): *Cuentos del Pirineo para Niños y Adultos*, 3a edicion, Uesca, Pirineo.
- (2005): *Los Altoaragoneses*, IV, Saragosa, Mira.
- ARA TORRALBA, J. C. (1996): «Del folklore a la acción política. Tres calas en el pensamiento nacional de Joaquín Costa a través de sus corresponsales (A. Machado, R. Salillas, P. Dorado)», *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 13 (1996), p. 7-208.
- (1997): «Pesquisas sobre la actividad cultural del joven Costa en Huesca», *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 14, p. 5-52.
- (2010): «Unas notas a modo de presentación», dentro de Joaquín COSTA, *Textos sobre las lenguas de Aragón*, I, Uesca, Aladrada, p. 9-13.
- ARAG, L. (ed.) (2006): «Pastorada de Grist», *Fuellas*, 171 (chinerro-febrero), Uesca, CFA, p. 23.
- BABIA, A. (1997): *La franja de la Franja*, Barcelona, Empúries.
- BORAU, L. & FRANCINO, G. (ed.) (1997): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 2. Cançoners*, Teruel, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diputació General d'Aragó.
- CASAOS, C. & MARTÍN, M. (1987): «Leyenda de la Birgen de Guayén (Repllegada a Llire, Bal de Benás)», *Orache*, 7, Saragosa, Ligallo de Fablans de l'Aragonés, p. 24.
- CASTÁN, C. (2000): «Tozudo y tronera. Aproximación a la figura de Rafael Andolz», en *Mosen. Historia de curas en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum editorial, p. 47-66.
- COLL, P. (1993): *Muntanyes maleïdes*, Barcelona, Empúries.
- (2005 [1996]): *Viatge al Pirineu fantàstic*, Barcelona, Columna.
- COSTA, J. (2010a [1878]): «Refranes meteorológicos del Alto-Aragón», dentro de José Ignacio LÓPEZ SUSÍN (ed.), *Textos sobre las lenguas de Aragón II. Artículos y otros escritos*, p. 39-46 [va vèrre la llum originalment en la revista *El Campo* (30 de septiembre y 16 de octubre de 1878), entre otras publicacions]
- (2010b [1878-1879]): *Textos sobre las lenguas de Aragón I. Los dialectos de transición en general y los celtibérico-latinos en particular*, Saragosa, Aladrada Ediciones [originalment publicau en *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza (BILE)*, II, 32 (16-6-1878) a III, 69 (31-12-1879)].
- (2010c [1883]): «Dictados tópicos (dicterios, elogios, etc.) del Alto Aragón», dentro de José Ignacio LÓPEZ SUSÍN (ed.), *Textos sobre las lenguas de Aragón II. Artículos y otros escritos*, Saragosa, Aladrada Ediciones, p. 47-65 [originalment publicau en *El Folk-lore Frexense y Bético Extremeño*, Fregenal de la Sierra, Julio-septiembre de 1883, año 1, número 2, p. 184-191]
- (2010d [1883-1884]): «Una forma típica de canción geográfica», dentro de José Ignacio LÓPEZ SUSÍN (ed.), *Textos sobre las lenguas de Aragón II. Artículos y otros escritos*, p. 67-74

- [originalment publicau en *El Folk-lore Frexense y Bético Extremeño*, Fregenal de la Sierra, 1883-1884, p. 268-271]
- (2010e [1888]): «Folklore. Refranes ribagorzanos», dins José Ignacio LÓPEZ SUSÍN (ed.), *Textos sobre las lenguas de Aragón II. Artículos y otros escritos*, p. 9-38 [una versió d'iste articlo inédito redactau entre 1875 i 1877 va ser publicau en Antonio MACHADO ÁLVAREZ (1888): *Colección de Enigmas y Adivinanzas en forma de Diccionario*, Sevilla]
- DE ARAG, L. M. (ed.) (2006): «Pastorada d'Ansils», *Fuellas*, 171 (chinero-febrero), Uesca, CFA, p. 23.
- DE LARREA PALACÍN, A. (1947): *Misión M28*, CSIC. Disponiblle en <http://musicatradicional.eu/es/home> (última consulta fêta en agosto de 2016)
- DE MUR BERNAD, Juan José (1986): *Cancionero popular de la provincia de Huesca*, ed. a cargo de Josep Crivillé i Bargalló, Barcelona, Editorial Claret.
- DEL ARCO Y GARAY, R. (1943): *Notas de folklore altoaragonés*, Madrid, CSIC. <http://bibliotecavirtual.aragon.es/bva/i18n/consulta/registro.cmd?id=3520> (última consulta fêta en agosto de 2016)
- ETTINGHAUSEN, D. (2014): «Estudi introductorio», dins Harold SPENDER & Hubert Llewellyn SMITH (2014), *Pels Alts Pirineus 1896-1897*, Tremp, Garsineu, p. XIII-CXL
- FLORES IABAT, L.-X. (2001): «El benasqués: una proposta per a la seua dignificació», *Estudios y rechiras* (sic) *arredol d'a luenga aragonesa y a suya literatura. Autas d'a II Trobada*, Uesca, 18-20 de nobiembre de 1999, ed. feita por Francho Nagore Lain, Francho Rodés Orquín y Chesús Vázquez Obrador, Uesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses & Consello d'a Fabla Aragonesa, p. 267-297.
- (2013): «[L]a literatura popular de la Valle de Bielsa. Edición crítica e clasificación de materiales etnoliterarios en aragonés», *Temas de Antropología Aragonesa*, 19 (2012-2013), Saragosa, Instituto Aragones de Antropología, p. 99-176.
- (2014): «A literatura popular d'a Val d'Ansó: Edición crítica i clasificación de materiales etnoliterarios en aragonés (II)», *Temas de Antropología Aragonesa*, 20 (2014), p. 37-170.
- GARCÉS TIL, G. (1999): *Cancionero popular del Alto Aragón*, ed. a cargo de Blas Coscollar, Uesca, IEA & Diputación General de Aragón.
- GARGALLO GIL, J. E. (2009): «Refranes meteorológicos del benasqués en su contexto romance», *De Lingua Aragonensi*, 3 (2007), Benasc-Graus, Societat de Lingüística Aragonesa, p. 41-56.
- GOMIS I MESTRE, C. (1883): «La Vall de Venasch», *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana, Anysegon: 1882*, p. 99-120.
- (1889): «De la Vall de Venasch á Graus. Notas de viatge», *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* 12, núm. 127-132 (abril-setembre, 1889), p. 89-122.
- (1996): *La bruixa catalana*, ed. a cura de Cels Gomis i Serdañons, 3a edició, Barcelona, Alta Fulla.
- (1998): *Meteorologia i agricultura populars*, ed. notablement augmentada a cura de Cels Gomis i Serdañons, Barcelona, Alta Fulla.
- (2014): *Zoologia popular catalana*, il·lustracions de David Granato i pròleg d'Emili Samper Prunera, la Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà.
- (2015): *Botànica popular catalana*, il·lustracions de David Granato i pròleg de Salvador Palomar, la Bisbal d'Empordà, Edicions Sidillà.
- LACASTA, J. & GONZÁLEZ SANZ, C. & DE LA TORRE, Á. (1995): «Arcadio de Larrea, in memoriam», *Temas de Antropología Aragonesa*, 5, Saragosa, 9-16.
- MARTÍN, Migalánchel & OTERO Armando & PÉREZ, Migalánchel (1999): «A colección de grabazions de charrazos tradicionals y narracions orals: contrebuzión ta la esdebenidera creyazión

- d'un archibo sonoro d'a esprisión oral en aragonés», *Estudios y rechiras (sic) arredol de l'aragonés e la suya literatura. Autas d'a I Trobada*, Uesca 20-22 febrero de 1997, Uesca, IEA & CFA, p. 163-185.
- MONCÓ REBOLLO, B. (1995): «Joaquín Costa y la literatura popular», *Anales de la Fundación Joaquín Costa*, 12 (1995), p. 21-34.
- MONJO IMASCARÓ, J.L. & FLORES I ABAT, L.-X. (2008): «Passat i futur dels jocs populars a la Marina (País Valencià)», *Els jocs tradicionals i les noves tecnologies*, 11é Curs de Jocs Tradicionals de la Festcat a Horta de Sant Joan (21 de juliol de 2017), Barcelona, Institut Ramon Muntaner, p. 67-78.
- MORANT MARCO, R. (1995): *Lengua, vida y cultura en el valle de Benasque*, Madrid, Ediciones Libertarias.
- MORET, H. (1994): «Un segle d'investigació lingüística a l'Aragó catalanòfon», *Miscel·lània Germà Colón*, 2, Barcelona, PAM, p. 223-239.
- (1995): «Tirallongues onomàstiques de l'Alta Ribagorça occidental», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica. Actes del XVIII Col·loqui General de la Societat Onomàstica. Girona (22/23-X-1993)*, 60 (març de 1995), p. 316-324.
- MORET, H. (ed.) (1997): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 3. Gèneres etnopoètics breus no musicats*, Teruel, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diputació General d'Aragó.
- NAGORE LAÍN, F. (2000): «Mosén Rafael Andolz», *Homenaje a Rafael Andolz. Estudios sobre la cultura popular, la tradición y la lengua en Aragón*, coord. F. Nagore, Uesca, IEA-CFA-IAA, p. 15-22.
- OS ZERRIGÜELTAIRES (2008a). «1982.1.B.Gambada pirinenca», *Nuestras andanzas por Aragón*. <http://oszerrigueltaires.wordpress.com> (última consulta fêta en agosto de 2016)
- (2008b): «2009.1.A.Benasque», *Nuestras andanzas por Aragón*, idem que l'anterior.
- PLAZABOYA, Antonio (1985): *El mundo religioso del Alto Ésera*, Uesca, IEA.
- PONS I BRUALLA, J.M. (1997) «Antroponimia de la Franja a partir del refranyer», *Cinga*, 1 (1997), p. 247-252. [també en *Actes del Dinovè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. Fraga (21/22-X-1994)*. *Butlletí LXV*, juny 1996, a cura de Josep Galan & Hèctor Moret]
- QUINTANA, A. (ed.) (1997b): *Bllat Colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 1. Narrativa i teatre*, Teruel, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs i Diputació General d'Aragó.
- QUINTANA I FONT, A. (1989): *El català a l'Aragó*, Barcelona, Curial.
- (1997a): «L'onomàstica en la literatura popular catalana a l'Aragó», dins J. GALAN i H. MORET (eds.), *Cinga*, 1 (Fraga, 1997), p. 13-56.
- (1998): «La literatura popular catalana a l'Aragó», dins *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta (Batea, del 27 al 29 d'octubre de 1995)*. *L'Aragó catalanòfon*, Calaceit, Patronat Pro-Batea, 1998, p. 321-329.
- (2007): «El mite del comte N'Arnau a la Ribagorça?», *Xandra. Estudis aragonesos de llengua i literatura*, ed. a cura d'Hèctor Moret, Teruel, Institut d'Estudis del Baix Cinca & Associació Cultural del Matarranya, p. 281-302. [Originalment publicau en Axel Schönberger i Klaus Zimmermann (eds.), *De orbis Hispani linguis litteris historia moribus. Festschrift für Dietrich Briesemeister zum 60. Geburtstag*, vol. I. Frankfurt am Main, Domus Editoria Europaeae, 1994, p. 333-351]
- ROMA, J. (1995): «Cels Gomis y su trabajo en Aragón», *Temas de Antropología Aragonesa*, 5, Saragosa, p. 191-212.

- ROMA I CASASNOVAS, F. (s.d.): *L'excursionisme a Catalunya. 1876-1939*, [www.http://www.francescroma.net/web/social.pdf](http://www.francescroma.net/web/social.pdf) (última consulta fèta en agosto de 2016)
- SAMPER PRUNERA, E. (2009): «La Vall de Benasc segons Cels Gomis: una illa entre muntanyes», dins Joan Armangué i Caterina Valriu (eds.), *Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans*, l'Alguer, Grup d'Estudis Etnopoètics & Arxiu de Tradicions de l'Alguer, 2009, p. 193-201.
- (2013): *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili.
- SAROÏHANDY, J.-J. (2005): *Misión lingüística en el Alto Aragón*, ed. Óscar Latas Alegre, Saragosa, Prensas Universitarias de Zaragoza & Xordica Editorial.
- (2015): *Les rondalles de Cels Gomis i Mestre. Edició, catalogació i estudi*, Barcelona, PAM.
- SAURA RAMI, J. A. (2013): «La lexicografia benasquesa en la obra de Vicente Ferraz Castán»; dintre de *Vicente Ferraz, Vocabulario del dialecto que se habla en la Alta Ribagorza*, Zaragoza, Aladrada ediciones, 1934 (edició facsímil), p. 13-36.
- SERRA FEU, R. (2008): *Els pobles del Pirineu en el refranyer geogràfic català i aranès*, Mollerussa, ed. autor.
- SERRA POSTIUS, P. (1745): *Siete maravillas raras del Principado de Cataluña*, Barcelona. Depositau en la Biblioteca Nacional de España (Madrid). <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000167618&page=1> (última consulta fèta en agosto de 2016)
- USÓN, C. R. (2011): «Un filòleg en busca del aragonés: El francès Jean-Joseph Saroïhandy», *Temas de Antropología Aragonesa*, 18 (2010-2011), p. 133-144.
- VERDAGUER, Jacint (1995): *Totes les rondalles*, ed. a cura d'Andreu Bosch Rodoreda, Barcelona, Proa.

Al llibre *Muntanyes maleïdes* de Josep Coll (1993) –que aporta un gran cabal de narrativa oral recollida a l'angle nord-oest del domini lingüístic– trobem un relat amb un estrany títol: “El triple real” (1993: 148-150). Dit molt resumidament, “El triple real” el protagonitza «un xicot d'Andorra que festejava amb una mossa de la Massana» i, amb els camins i mitjans de transport que hem de suposar a les Valls d'Andorra en el temps antic en què la història se situa, el festeig no deixava de ser accidentat: cada nit l'enamorat havia de fer a peu «el forat de la Grella, un congost del riu Valira», espantosament solitari, «estret i fosc», que s'allargava entremig d'unes quantes «fites diabòliques», com ara la Cadira del Diable o el Grau de la Sabata, que el maligne havia marcat amb la seua presència. Així diu que el festejador, «una nit que tornava cap a casa a les talúries, en el moment d'entrar al lloc més estret de l'engorjat, va sentir un gran pet de música al seu darrere». L'aparició era, segons reporta Josep Coll, una «misteriosa orquestra» que anava «tocant els instruments com si fessin una cercavila. Eren el “triple real”, una banda de músics que sota les ordres del dimoni tocaven de nit pels boscos».

Deixem estar ara el xicot d'Andorra, al moment que invocava sant Antoni, per si el salvava del mal pas, i preguntem-nos: per què aquest nom de «triple real» per a denominar els músics infernals?

Cap de les accepcions de *triple* no té una mínima relació lògica amb la realitat designada. Podria tractar-se d'una deturpació? Fóra possible remuntar-se, d'alguna manera, fins a un estadi anterior de la tradició i establir-ne el nom original?

De fet el *DCVB* ens ofereix una pista que sembla segura: l'entrada *trip*, que hi podria estar relacionada, i ens reenvia a *trib*, en el sentit de 'tribu', documentat a Llull, a *Les Vides de sants rosselloneses*, i a Joan Roís de Corella, sempre referint-se a 'tribus d'Israel'. Si consultem el *DECat* (s.v. *tribut*, p. 829b) trobem que el mot es documenta també a *L'Espill* de Jaume Roig, amb idèntic significat i sempre en el mateix context bíblic: «Acordaren /fos son marit,/pel ram florit,/Joseph, jueu,/vell, del trib seu».

Ara bé, al *DCVB* trobem una segona accepció per a *trib* que té ja una relació més aparent amb el contingut del «triple real», i és que *trib* també pot voler dir, figuradament: 'Soroll, avalot'. Sens dubte som ara molt més prop del «pet de música», que és com descriu Josep Coll (1993:149) l'efecte sonor de la irrupció dels músics

infernals enmig de la nit fosca i solitària, al fons del forat de la Grella. La informació del *DCVB* (s.v. *trib*, p. 517a) prové del *Diccionari Aguiló*, que documentava aquesta segona accepció a la Plana de Vic, pel que fa a la parla oral. I pel que fa a la documentació escrita, l'Alcover-Moll aporta una dada definitiva, de la *Rondalla de Rondalles*: «Armen atra brega... y hagueren vist vostés Galavardeus a capollet que no igualava un trip real...».

Posats de costat, *trip real* i *triple real* deuen ser dues variants d'una mateixa denominació, l'una per al País Valencià de mitjan segle XVIII i l'altra per a l'Andorra de darreries del segle XX, de les quals, almenys per antiguitat, la primera hauria de semblar la més genuïna. Sens dubte ens trobem pel bon camí.

Cal afegir encara, a tot això que he dit, una dada, una documentació antiga de la paraula *trib* que no trobem ni a l'Alcover-Moll ni al Coromines, allunyada del context religiós i bíblic, que s'acosta molt més al nostre interès: *trib* en el sentit de grup, seguici o comitiva probablement confusa o tumultuosa, amb matís despectiu. Parle de la *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans de sa majestat del Rei Don Felip*, de Gaspar Guerau de Montmajor (Ontinyent, 1557-Alcalá de Henares, 1600). El text deu ser poc posterior al fet en què s'inspira: el besamans que van fer els professors de la Universitat de València al rei Felip II, a darreries de gener o primeries de febrer de l'any 1586, al palau reial de València, on va acudir el claustre en ple a retre-li homenatge. Gaspar Guerau de Montmajor, catedràtic de la mateixa universitat ell també, encara que expulsat del càrrec per conducta escandalosa el 1581, va descriure així l'esdeveniment cívic (Guerau de Montmajor 1999: 111):«*Del corral brut / de les escoles / de beceroles,/ gran nuvolada / e cavalcada / de cada trip / al rei Phelipp / ne fan viatge,/ que mai pasage / de arenés viu / passar lo riu / que tant duràs*».

Evidentment, cal entendre *universitat* per «corral brut de les escoles de beceroles» i ben probablement *facultat* per «trip». En l'obra de Gaspar Guerau de Montmajor, el mot *trib* ha guanyat un valor expressiu que convé al sentit del «triple real» andorrà i al context narratiu de la *Rondalla de rondalles* (editada el 1768) del –curiosament, també– ontinyentí fra Lluís Galiana (Ontinyent, 1740-1771). El mot apareix en un passatge que narra una baralla de nit enmig del carrer, amb trabucades incloses (Galiana 1986: 210):

Amorraren una boca negra als bultos drets que no féu mala prova, perquè en l'arruixada que tirà en bolcà asta uns tres o quatre, y al bordell! En açò picà la mosca, y hagueren vist vostés galavardeus a capollet, que no igualava un trip real.

El llenguatge ric i saborós de la *Rondalla* sovint es mostra resistent a la comprensió. La «boca negra» és, sens dubte, un trabuc, que en aquest cas, en *provar-lo*, va donar tan bon resultat que, en l'«arruixada» de metralla que va fer contra les siluetes d'homes o «bultos drets», en tombà tres o quatre. Sembla que això va fer l'efecte d'una *picada de mosca* i, pel que fa a «galavardeus a capollet», cal entendre-ho com a galifardeus tan estrets i abundants com el pètals en un capoll de flor, amb un resultat de confusió i rebombori superior al que produiria un «trip real».

Fins ací arribaríem amb l'exposició de les dades documentals que ens podrien aclarir, almenys en part, la natura del «triple real», o reial, recollit de la tradició oral per Josep Coll, per a Andorra, i publicat a *Muntanyes maleïdes*. Per sort, però, la tradició viva actual no s'exhaureix amb els seus materials. L'any 1996 jo mateix en vaig trobar alguns que les completen o complementen amb una innegable coherència. Va ser per la regió de la Mariola i el Benicadell.

Així, a Beneixama, en la comarca de l'Alcoià, un jove, Francesc Sarrió Camarasa afirmava que al seu poble es feia servir l'expressió «trip real» significat *escàndol*, *gran avalot*; i això mateix m'assegurava la senyora Teresa Castelló per a Beniarrés. En aquest darrer poble, al Comtat de Cocentaina, vaig rebre molta més informació, que passe tot seguit a exposar. La mateixa senyora Teresa Castelló afirmava que:

el trip real [...] eren unes ballarines o unes dones o unes bruixes que anaven ballant mig en conill o mig nuetes [...] i feen molt d'escàndalo, i [...] Déu les va castigar a què estigueren sempre per el món, [...] tota l'eternitat hasta que el món s'acabara, [...] i encara van pel món. [...] Si es dien *el trip* serà perquè n'hi havien tres, o jo què sé quantes serien! [...] Això ho he sentit contar sempre, de xicoteta. [...] Inclús dien els agüelos de antes: «Sí, sí, [...] que jo, una nit en molta fosca, [...] jo ho vaig sentir». [...] Inclús a voltes, quan han armat una escandalera en una casa, [...] diuen: «[...] Açò pareix que siga un trip real!»

La senyora Maria Domínguez, cosina germana de l'anterior i també natural de Beniarrés, corroborava les seues afirmacions, i afegia:

[Déu] els va dir que pegarien voltes tota la vida pel món, [...] sempre ballant. [...] [Hi havia vells] que ho havien sentit. [...] No sé dir-te [...] si és «trip» o «tip», però jo em pense que és trip: ma mare dia «el trip real». [...] [Els integrants del trip real] de la una de la nit en avant eixien.

La senyora Enriqueta Navarro, de 89 anys d'edat (parlem de l'any 1996), afirmava:

[El trip real era] que anaven per ahí dalt i ballaven, a deshora de la nit, i jo no ho vaig sentir mai [...], pegant voltes [...] allà amunt [...]; però com jo m'ajocava: les huit, jo no les he sentides mai en l'hivern. [...] [Hi havia persones que] l'havien vist, però encà que me'n recorde, estan tots en l'atre món. [...] Ballant diu que anaven [...] tocant les guitarres [...] per l'atmòsfera eixa d'allà amunt.

La senyora Ana López Vilaplana, de 69 anys d'edat, va dir:

El trip real era [...] [que] antes hi havien bruixes [...] i diu que per la nit [...], però això seria de temps molt antic, diu que se n'anaven al barranc del Port [de Salem?], a mitjanit, les que eren bruixes, [...] allí; o después s'ajuntarien en algun atre puesto [...] i armaven lo que era trip real: [...] que ballaven, que cantaven, que feen... les seues coses.

La senyora Trinidad Moncho, de 89 anys d'edat, va ser l'única a oferir una gènesi del trib real:

Diu que antes [...] les persones s'havien de distraure [...] i no hi havien les coses d'ara, i feen balls en moltes cases; i diu que hi havia un ball a trencacoll: [...] molt de personal i molt divertits. [...] I en això, en una festa que estaen, un diu: «Xe, [...] parem, [...] perquè passa el combregar», que entonces duien el Nostre Senyor quan uno estava molt malaltet. Res, i no vaen fer cas i van seguir a la seua. I això es diu el trip real, i encara va pel món. El Nostre Senyor els va castigar i van castigats pel món. [...] I jo he sentit dir que algunes persones ho han sentit: [...] els hòmens que s'alcen matí. [...] S'alçaven a regar, que tenien les tandes: la u a la una de la nit, l'atre a les dos. [...] I diu que molts han sentit això.

Molt proper a Beniarrés, al poble de Planes de la Baronia, el senyor Juan Oltra, deia:

Ací, quan veus aixina un xiquet molt espavilaet i d'estos sabudets que hi han, prompte li diuen: «Eu! Eixe pareix que haiga anat en el trip real». [...] Ací hi hava un home [...] que els pares estaven en l'ermita d'ací: una família de treballaors, i molt valents; i una distància d'un quilòmetre [...] hi havia un mas que es dia el maset del Sord. I el tio Miquel aquell [...] de l'ermita del Sant Cristo de Planes [...] moltes nits en l'hivern se n'anava a vetlar al maset del Sord, perquè allí hi havien unes quantes xiques fadrines, i [...] a voltes anava algú d'ací del poble i tocaen i ballaen. I eixe home sí que diu que una nit, passant-se'n del maset del Sord a l'ermita, va sentir el trip real. [...] Diu: «Vaig sentir com un escarot de música i cançons, i va passar volant, [...] quan passava de Clarent al Portell, [...] música i cançons; però no es vea res».

El *trib real*, doncs, tal com es conserva en la tradició actualment viva, almenys en un parell de pobles del Comtat de Cocentaina, si pel nom es relaciona amb «triple real» d'Andorra, pel cantó del contingut narratiu més aviat es relaciona amb els «Balladors empedreïts», llegenda també recollida al mateix *Muntanyes maleïdes* (Coll 1993: 174-175), punt de partida d'aquest treball.

Aquests balladors s'havien aparegut als voltants de la masia del cal Perot, del poble de Montanissell, al terme de Coll de Nargó, a la comarca de l'Alt Urgell. L'aparició consistia en una música de flabiol que «sonava molt amunt, cap al cel de la banda de Setcomelles». Només se sentia la música, sense acompanyament de «cap llum ni figura estranya», de forma que «a poc a poc, el flabiol anava avançant pel cel, de ponent cap a llevant» fins que va desaparèixer.

Estranyats, els que havien observat aquell fenomen, ho van comentar a la masia, i la padrina de la casa els va informar que es tractava d'una parella de balladors i un músic que, per no haver-se aturat de ballar en una festa major quan «es va presentar a la plaça el capellà, portant el viàtic per a un malalt». El capellà els va maleir i, a conseqüència d'això, «les seues ànimes no poden descansar en pau». El seu càstig és que «tots tres donen voltes al món sense parar, de manera que de tant en tant, se senten passar de nit pel cel».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, vol 10 , Palma, Moll.
- COLL, J. (1993): *Muntanyes maleïdes*, Barcelona, Empúries.
- COROMINES, J. (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 8 vol., Barcelona, Curial.
- [DCVB] V. ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962)
- [DECat] V. COROMINES, J. (1983-1991)
- GALIANA, L. (1986): *La Rondalla de rondalles* (Estudi lingüístic i edició de Joan PELLICER), València, Ajuntament d'Ontinyent-Institut de Filologia Valenciana-Universitat de València.
- GUERAU DE MONTJAMOR, G. (1999): *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a sa majestat del rei don Felip*, València, Universitat de València.

REFLEXIONS SOBRE ELS ELEMENTS DE CULTURA POPULAR DE POSSIBLE ORIGEN MALLORQUÍ A LA MARINA (PAÍS VALENCIÀ)¹

Joan-Lluís Monjo i Mascaró

Centre d'Estudis de la Repoblació Mallorquina

Els ha agradat ferm que jo elze digués en la plàtica que elze saludava come germans meus per la fe i per la sanc, come desxendents dels mallorquins que la primeria del sigle XVII vengueren a poblar aquesta vila.

Antoni M. Alcover, *B DLC*, X, 1918.

Al segle XVII va tenir lloc un important moviment migratori des de les illes Balears cap al Regne de València, empès per l'efecte de cridada que suposà la necessitat de repoblar les terres que havien quedat despoblades després de l'expulsió dels moriscos el 1609. L'arribada d'illencs possibilità donar un primer pas cap al redreçament demogràfic d'un extens territori valencià, en què destaquen, pel que fa al grau d'intensitat, les comarques de la Marina, el Comtat i la Safor, sense oblidar, encara que en una posició més secundària, altres territoris, com ara, la Ribera, la Foia de Bunyol o la Vall d'Albaida.

Generalment hom parla de «la repoblació mallorquina», ja que Mallorca va ser l'illa que es va veure més afectada per aquest moviment, i molt especialment les viles d'Artà, Lluçmajor, Manacor, Pollença i Santa Margalida. En aquest context predominà un tipus d'emigració de tipus familiar i irreversible, amb una clara intenció d'arrelament en el territori d'acollida a través molt sovint de xarxes familiars o grupals. Aquestes pautes podrien explicar determinats fenòmens culturals i lingüístics que s'han pogut detectar posteriorment, sobretot en la zona on hi hagué un assentament més intens.

Precisament, en una de les obres historiogràfiques més primerenques en què es tracta el repoblament, el volum dedicat a les Illes Balears de la col·lecció *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia* (1888), ja es parlava d'una herència

---

1 S'han modificat els objectius d'aquesta comunicació, que inicialment havia de ser presentada també per Miquel A. Flores i havia de donar a conèixer les conclusions del projecte «Rapa moixetes» de recerca i catalogació de materials folklòrics de Santa Margalida (Mallorca) i de Tàrbena i Xaló (País Valencià) que dugué a terme l'Associació d'Estudis «Grup Alacant» entre 2006 i 2008 i que rebé una borsa d'estudis de l'IRMU el 2007.

cultural derivada d'aquest fet històric, manifestada en la llengua, en l'onomàstica i en certs aspectes etnogràfics:

Con motivo de la expulsión de los moriscos de Valencia [el virrei de Mallorca, Joan de Vilaragut, baró d'Olocau] había de atraer a su despoblada baronía de Olocau multitud de familias isleñas, reclutadas á fuerza de dádivas y promesas, merced á la escasez de los tiempos, tanto que aún existe allí pueblo que por su lenguaje, apellidos y tradiciones pasa por colonia mallorquina (Piferrer-Quadrado 1888: 479).²

La dialectologia és potser la disciplina que més prompte es va fixar en aquest fet històric. Ja en el *Diccionario* de Madoz (1987 [1845], II: 157) s'assenyalava que, pel que fa a Tàrbena, «*expulsados los moriscos en 1610, fue poblada por mallorquines, como lo convence su idioma particular, que aún conservan algo modificado*». Però el fet que inicialment es destacà exclusivament la isoglossa de la persistència de l'ús de l'article definit /s/, reduït a la primeria del segle XX a la Vall de Gallinera i a Tàrbena (actualment, només a Tàrbena), degué ajudar a estendre la falsa imatge que la influència mallorquina era tan sols un fenomen local. Així, hom parlava inicialment de la *colònia mallorquina* o del subdialecte *mallorquí* o *salat* de Tàrbena i de la Vall de Gallinera.³

Tanmateix, les investigacions de Costa (1977, 1977-1978) i posteriorment de Mas-Monjo (2000, 2002b, 2004) i Mas-Monjo-Mas (2007, 2008, 2010, 2011) en el camp de la història, han contribuït a eixamplar la visió que es tenia del fenomen de la participació de les Balears en el repoblament valencià. S'ha vist que no es tractava d'un fet tan anecdòtic, circumscrit només a un parell de localitats. Paral·lelament s'han ampliat també els camps d'investigació i s'ha encetat una possible línia per a l'estudi en què l'element balear es té en consideració per a entendre la realitat valenciana meridional.

---

2 Sorpren el grau de rigor de les dades exposades en aquest apartat, poc conegut, en què s'aporta una informació a què hom ha arribat molt posteriorment i encara de manera parcial en certs aspectes.

3 Vegeu Barnils (1912), Veny (1974, 1978). Molt significativa és la presència d'aquest subdialecte en els mapes dels dialectes catalans ja des dels primers estudis, com ara el Mapa del domini català de Pere Barnils (1919) i en el llibre de referència clàssic de Joan Veny, *Els parlars catalans* (1978). Actualment sol mantenir-se aquesta informació, sense les esmenes que ha aportat la bibliografia posterior.

Així, pel que fa a la dialectologia, les aportacions sobretot de Colomina (1985, 1986) i posteriorment de Beltran (1999, 2005, 2012), Beltran-Herrero (2012) i Giner (2013) han estat determinants a l'hora de considerar l'influx insular en el valencià meridional.⁴ Ha estat especialment important l'estudi de l'onomàstica, que s'ha fet servir com a eina auxiliar important a l'hora d'identificar la procedència dels repobladors siscentistes, i sens dubte constitueix un dels testimonis vius més evidents del repoblament.⁵

Així mateix s'han tractat diversos aspectes de tipus antropològic de possible vinculació amb el repoblament –o almenys s'han suggerit–, per exemple, les devocions populars (Obrador 1952: 172; Mas-Monjo 2002: 137-139, Monjo 2007); l'arquitectura popular, concretament l'ús de la pedra tosca (Costa 1977/78: 91); la gastronomia, especialment el tema de l'elaboració de la sobrassada (Mas-Monjo 2002: 133-135, Monjo 2004, Costa 2009); el fenomen dels *rabuts* 'xuetes' (Monjo-Mascaró 2007); certes pràctiques de la viticultura (Martín 2011: 72-73 i Martín s/d):

Un factor cultural en la creació d'aquesta població de viticultors menuts va ser la repoblació d'algunes comarques valencianes per mallorquins (el Comtat, les Marines, la Canal de Navarrés, la Vall d'Albaida, la Foia de Bunyol, el Camp de Túria principalment). Els mallorquins eren viticultors experimentats, la varietat giró (garnatxa negra comuna), va ser plantada per ells a aquestes comarques. La seva posició a la nova destinació del Regne de València com a explotadors de parcel·les menudes, era ben coneguda per aquests nous valencians, doncs (*sic*) era una experiència pareguda als llocs d'on havien sortit.

És a la Marina el territori valencià on es detecten més paral·lelismes amb les Balears, tot i que no sempre podem corroborar la certesa que efectivament tinguen l'origen en el repoblament del segle XVII i no es deguen a la filiació cultural i lingüística comuna que uneix els valencians i els balears i que, per tant, puguen tenir una arrel més antiga, o fins i tot siguen el resultat d'un contínuum determinat per l'espai. És clar que no es poden formular conclusions massa categòriques, deixant-nos dur només per impressions, i cal deixar la porta oberta a posteriors investigacions que puguen aclarir d'una manera més científica els suggeriments que suscita observar aquesta familiaritat que detecten els mallorquins qui visiten la Marina, o a l'inrevés. Vegeu, si no, aquestes observacions referides al fons toponímic i extensives a altres àmbits:

---

4 Dins aquesta mateixa línia cal tenir en compte la tesi de Joan Giner «El parlar de la Safor» (2016) en què s'analitza l'element mallorquí a la Safor. Una part de les conclusions es donaren a conèixer en el seu estudi monogràfic de la Valldigna (Giner 2011).

5 Vegeu, com ara, Costa (1977-1978), Mas-Monjo (2002a, 2003), Mas-Monjo-Mas (2007, 2011) i Monjo (2010).

Històries comunes haurien de fornir toponímies comunes [...] Ara, quan comparem els registres marinencs i mallorquins trobem molt menys topònims que llinatges comuns, com si la resistència a la innovació fóra més obstinada en uns que en altres [...] És clar que la major part del fons toponímic comú prové del Principat i no fa més que confirmar la unitat lingüística dels Països Catalans. Jo diria, tanmateix, que a la Marina i a les Illes hi ha més *pedrisses, rotes, sorts i torrents*, p. e., que en altres contrades (Rosselló 2003: 643).

Afinant més es podrien treure altres paral·lelismes entre la Marina i les Illes, que si poden ser deguts a la semblança dels paisatges físics, també és cert que han pogut ser potenciats per la immigració insular. Pensem en l'ús tradicional que tant el pagès mallorquí com el camperol de la Marina fan de certes pseudoalgues marines per a obtenir el fem; i que si Mallorca és l'«illa dels molins de vent», aquests artificis són igualment nombrosos des de Dénia fins a Calp; i que l'explotació del *marès* mallorquí és similar a la de la *tosca*: es tracta de la mateixa pedra, utilitzada tant en la catedral de Mallorca com en l'església de Xàbia (Costa 1977/78: 91, nota).

En el present escrit ens referirem a l'influx balear en un àmbit de la cultura popular: l'etnopoètica. Si més no, farem unes reflexions sobre aquest tema a partir de treballs precedents, amb algunes aportacions noves, a l'espera d'un treball més exhaustiu.⁶ Hem agrupat els materials que donarem a conèixer en dos tipus: per una banda, la producció etnopoètica que reflecteix l'alteritat, i per altra banda, la producció que té un cert parentesc amb Mallorca.

1. La producció etnopoètica que reflecteix l'alteritat

L'arribada massiva d'emigrants en un determinat territori sol generar recel per part de la comunitat receptora, sobretot si han vingut espitjats per una motivació econòmica o si hi ha diferències religioses, culturals i lingüístiques marcades. En el cas de l'emigració mallorquina, tot i que les dissemblances no eren importants i la tendència general era l'assimilació, hi ha una sèrie de factors que afavoriren la creació d'una identitat diferencial, com ara, la tendència a l'establiment en poblacions en què hi havia un predomini d'emigrants del mateix origen, el caràcter marginal d'una part d'aquests llocs d'assentament i certs comportaments d'autosegregació —almenys en les primeres generacions—, com la solidaritat de grup o l'endogàmia. Amb el pas del temps, les poblacions que han conservat més característiques lingüístiques i culturals d'origen balear solen ser també les que han mantingut més temps la memòria de l'origen insular i

---

6 Ens referim concretament a la comunicació inèdita de J. L. Monjo «La tradició rondallística de Tàrbena davant del corpus alcoverià: un estudi comparatiu», presentada al Congrés de Rondallística: Rondalles de Mallorca, Rondalles del Món, celebrat a Palma del 28 al 30 de novembre de 1996, i a les dades contingudes a Monjo (2001), Mas-Monjo (2002: 98-113, 135-137, 153-155) i Monjo-Flores (2010: 104).

són també les que solen tenir un tractament folklòric marcat a causa d'aquest tret identitari diferencial. Ens referim concretament a les poblacions de Pedreguer, Tàrbena i la Vall de Gallinera (a la Marina), i Fageca, Famorca, l'Orxa i Tollos (al Comtat).

Existeix una explicació llegendària del fet històric de la repoblació a partir d'una suposada barata dels colons illencs per porcs. Es tracta d'una història difamatòria que s'aplica concretament a Tàrbena i a l'Orxa, i que ha generat en el cas d'aquesta darrera població el gentilici burlesc de *baratats*, i l'expressió «Passa gorri, passa mallorquí». Vegeu una mostra d'explicació d'aquesta llegenda a través d'un informant de Callosa d'en Sarrià (Mas-Monjo 2002: 102-103):

[¿D'on vénen els tarbeners?] De Mallorca. Diuen que va ser una barata de cerdos. Que vaen anar uns mallorquins i vaen fer Tarbeneta [=el Poble de Dalt], que està dalt. [...] Allò és la primera Tàrbena. Va anar un tio en cerdets, de Mallorca, i allí va fer una barata; i va fer: –Mira, pues em quede ací– i es va quedar el mallorquí ixe allí. I per això els tarbeners parlen com els mallorquins: “sa, sa sa sa...” De Mallorca. ¡Tàrbena es va fer de una barata de cerdos! Ells no volen, pero va ser de una barata de cerdos. [...] El primer poble va ser allò; de la barata de cerdos vaen fer unes casetes. [...] Com era raça mallorquina, pues... I allí naven creant-se gent.

Una variant d'aquesta llegenda, que sovint sol complementar-la, justifica aquesta ascendència forana per un desterrament de presos o bandolers, desterrats a territoris aïllats. Vegeu si no aquesta explicació referida a l'Orxa d'un informant de Beniarrés (Monjo 2001: 136; Mas-Monjo 2002: 102):

Segons la versió que ha sentit jo un poc sobre la història, esta zona estava des poblâ.¿m'entens?, en el 1200, 1300 (o 900 o 800. No ho sé: les cifres, les fetxes...) van agarrar i van dir:

–Estes persones, les tirem pac allà i colonitzem allò, donant-los terra o algo a canvi de que vullguen viure de la terra o tal –llevant lo que els molestava un poc en part, que els molestava allà: que no era gent que s'adaptava. I van dir: –Estos, com si els hagueren dut a una isla –o a on siga.

I van dir:–¡Apanyeu-se-les ahí com pugueu!

I d'ahí ve la mescla d'apellidos, que p'a un poblet molt xicotet, té molt Bonet: molts apellidos que no contrasten en el resto d'esta zona.[...] Els van enviar deu famílies, quinze famílies; i d'ahí va començar lo que és l'Orxa.

Potser aquest relat té un origen antic, gestat fins i tot en dates pròximes a la repoblació, tergiversant les dades històriques, com dóna a entendre possiblement aquesta referència del *Báculo pastoral de la parroquia de Benisivá*, que redactà Mn. Josep Guillem a partir de 1762, tan sols un segle i mig després de l'inici de la repoblació:

*Quedó esta parroquia [de Benissivà], (i Valle) [de Gallinera] por la expulsión casi desierto i fue preciso buscar pobladores, por lo que inmediatamente a esta expulsión procuró el Duque de Gandia hazer traer los Mallorquines, valiéndose del Virrey de Mallorca, que embió, según disen, 150 familias de aquellos que pudo obligar en justicia a venir, o ser trahidos (la cursiva és nostra).*⁷

La memòria de la repoblació sovint ha estat un retret adreçat a les poblacions on es feia més palesa l'ascendència insular, unit a diverses connotacions estereotipades que al·ludien les idees d'endarreriment, misèria, aïllament muntanyenc, parlar estrany. Així, el gentilici *mallorquí* es feia servir popularment com a renom dels habitants d'alguns pobles (Famorca, la Vall de Gallinera), al mateix temps que altres malnoms com *garrut* (aplicat sobretot a Fageca) o *boçal* (Pedreguer). Vegem l'explicació que ens forneix Mn. Martí i Gadea de l'apel·latiu *boçal*, ben característica del seu estil (Martí 1906, 1: 29):

En eixa vila del Marquesat de Denia [Pedreguer], se pòsen ells mateixos el mòt o mal nòm de *bosals*, que equival a sencills ó planòts; pero únicament s'els pòt aplicar en general á la seua falta de cultura en lo tracte social y sobre tot al llenguatge, que conserva moltes reminiscències del mallorquí, com á que descendixen casi tots ells de Mallòrca; perque en lo demés están pròu llestos y espavilats.

En el camp de la rondallística es detecten determinades bertranades que en el cas de Tàrbena poden arribar a constituir cicles, en què a banda del tòpic acostumat de 'beneitura col·lectiva', se suma l'escarni del parlar mallorquinitzant tarbener, que s'imita de manera jocosa. Vegeu com a mostra aquesta contalla redactada a partir d'unes notes preses d'un informant de l'Alfàs del Pi, on es treu a col·lació l'estupidesa de confondre la mar amb una bassa (Monjo 2001: 150, Mas-Monjo 2002: 154):

Una volta un de l'Alfàs i un de Tàrbena varen anar a l'Albir a vore la mar. I diu el de l'Alfàs:

— ¡Mira, la mar! ¡Que bonica es veu!

I el de Tàrbena va i amolla:

— ¡Quina *sabassota* més grandota! ¡An deu estar *sa taponera* [/s'estaponera]?⁸

La imitació burlesca d'unes determinades característiques d'un parlar a través de certes frases estereotipades constitueix tot un gènere de tipus folklòric, anomenat *xant*

---

7 Seguim la transcripció de Vicens (1983: 20).

8 Amb certs paral·lelismes en la tradició catalana, com ara, en la contalla de la bassa de Calaceit (Quintana 1995: 241). Pot ser que aquest tòpic estiga emparentat amb el tipus ATU 1290.

en el volum dedicat als gèneres menors de la col·lecció *Bllat colrat!* A la Marina es documenten befes que retreuen els trets mallorquinitzants més marcats; com ara, l'article *es, sa* de Tàrbena: «Sa burra s'espixorra per sa costereta avall» (dita a Bolulla) o «Baix de la sapenyeta està la sacanterelleta» (dita a Castells)⁹, o la pèrdua de la *-r* final dels parlars de Bolulla: «El senyoretò va pel carrê Majô tocant el tambô, ¡i fa una remô!» (dita a Tàrbena) i de Pedreguer: «A Pedreguê tot ho saben fê: saben escurâ, ·granâ, i treure els gossos a cagâ» (dita a Benissa)¹⁰. Un altre recurs és l'atribució de l'ús de formes lèxiques estrafolàries, a través d'un recurs faceciós de construir una perífrasi basada en la metonímia.¹¹ Com ara, popularment a Callosa hom diu que a Tàrbena es fan servir els termes *sa tirallargues* o *sa saltamàrgens*, per a dir 'escopeta' i 'gos'.¹²

2. La producció etnopoètica que té un cert parentesc amb Mallorca

Sense ser presa de la idea romàntica d'una suposada “tradicció” portada pels colons del segle XVII i heretada secularment de pares a fills, ens trobem en el dilema de considerar com a veritable llegat cultural insular el material etnopoètic de què hi ha més paral·lelismes a les Illes que no pas al País Valencià. Les mostres són tanmateix molt escasses; n'esmentarem les que considerem més segures. Per un costat, tenim la popularíssima tornada de la *cançó de les panades*, un cant d'acapte característic del cicle de Pasqua, a Mallorca i Menorca, conegut també com a *goigs de Pasqua, cançons de captar panades* o *Deixem lo dol*,¹³ que Mn. Alcover recopilà el 1918 a Alpatró (Vall de Gallinera) ja com un text descontextualitzat, i per un altre, reproduïm una de les versions d'una cobla coneguda a la tradició tarbenera (Perea 2002, Monjo 2009: 83):

¡Deixem lo dol,
cantem amb alegria!
Anirem a donar
les Pasqües a Maria.

---

9 La imatge popular de l'article salat sol ser una prefix que precedeix agramaticalment les paraules, provocant aglutinacions (sabassota, s'estaponera, s'esdona, la sacasa, la s'escorbella). Aquesta informació estereotipada en alguna ocasió ha provocat confusions als investigadors no avesats.

10 Monjo (2001: 147), Mas-Monjo (2002: 107-108), Sanchis (1982: 50-51).

11 Observem aquest mateix recurs, com ara, en el context de la rondallística en les versions del tipus ATU 1562A, en què un personatge pedant inventa designacions destrellatades per a certs elements quotidians. Per exemple, l'equivalent de 'gat' pot ser el babà que caça les rates (Banyeres, Verdú 2001: 89-96) o lo xampa-la-rata (Montrebei, Quintana 1997: 202-203).

12 Monjo (2001: 140-141), Mas-Monjo (2002: 105-106). Devem aquesta informació a Vicent Beltran.

13 Vegeu, per exemple, Massot i Planes (1984: 339-356, 352-355).

Xiquetes, filau, filau,
que la camisa se'n riu
i si no l'apedaçau,
no ·riba al cap de l'estiu.

El caràcter fossilitzat d'aquest darrer text es fa palès per la presència del sufix verbal *-au* d'imperatiu i d'indicatiu, un arcaisme característic del balear, desconegut en el parlar tarbener actual. En altres versions hi ha en canvi la forma lèxica fossilitzada *islotes* < *al·lotes*. L'ús de l'article literari demostraria la pertinència del text a la tradició tarbenera, en què el registre literari del cançoner rebutja l'article *es, sa*; en canvi, en les cançons importades en el segle XIX de Menorca, a través del contacte que féu possible l'emigració a Algèria, es manté l'article salat i altres formes dialectals balears, volent fer evident el seu caràcter forà (Menages-Monjo 2007: 183-184, Monjo 2009: 291-293).

En la majoria de casos, però, ens trobem davant de materials en què es detecten certs elements de possible origen insular. En aquest cas es podria parlar d'una recialla, com a resultat de l'adaptació de materials procedents de les Illes a la realitat valenciana, o potser per la mallorquinització de materials folklòrics valencians amb determinades expressions locals d'origen insular.

És el cas, per exemple, de la cançoneta que acompanya el joc per a acaronar el infants, que en un redol de pobles de Marina i el Comtat presenta la fórmula «rapa moixetes/muixetes», conservant potser de manera fossilitzada la forma mallorquina *moix 'gat'*. Aquesta suposició es basa en què aqueixa variant apareix en poblacions amb una repoblació mallorquina molt intensa, com Fageca, la Vall d'Ebo, Beniaia (Vall d'Alcalà), Benirrama (Vall de Gallinera), Tàrbena, Xaló o Llíber, i contrasta amb les versions dels pobles de l'entorn –on apareixen les variants (a)*rapa manetes* o *rapa mixetes / mixineta / mixinetes / mixonetes*– i s'acosta a algunes insulars, com les d'Artà, que fan “rapa, rapa, moixeta” (Gili 1996: 26, Ginard 1981: 19). Vegeu les versions de Fageca i de Tàrbena:

Rapa moixetes,
el gatet s'ha menjat les sopetes,
no n'ha deixat cap.
¡Xap, xap, xap!

Rapa moixetes,
que són guilopetes,
el gatet s'ha menjat les sopetes
de pa i vi.
¡Pega-li! ¡Pega-li! ¡Pega-li!¹⁴

---

14 Comunicades per Isabel Sanxo i M. Lluïsa Mascaró (Mas-Monjo 2002: 136-137, Monjo 2009: 232).

Tanmateix podria posar-se en dubte que hi hagués una recialla lèxica mallorquina, si tenim present que l'arrel *moix* / *muix* referida al gat és coneguda també dins les terres valencianes. Així, el *DCVB* (s.v. *moixo*, p. 490a) atesta la forma *moixo* com a nom infantil del gat al Nord valencià. Reapareix en el valencià meridional, a Crevillent, amb la variant *muixo*.¹⁵ Per altra banda, també la paraula *muix* es fa servir per a cridar els gats en alguns punts del País Valencià (*DCVB*, s.v. *muix*, p. 640a). Per tant, no ens ha d'estranyar que espigolant versions d'aquesta cançoneta, es registren variants amb l'arrel *moix-*, *muix-* en pobles no necessàriament afectats pel repoblament mallorquí, situats a la Ribera Alta, la Costera, la Vall d'Albaida, el Baix Vinalopó i el Baix Segura (Monjo 2009: 231-232). Per tant, només ens restaria proposar que el mallorquinisme lèxic consistís en la conservació en un redol de pobles d'un terme antic valencià, hui residual, per l'efecte de l'homonímia interdialectal, o per reforç que suposà el parlar dels emigrants illencs.

Un cas similar seria el nom del joc d'amagar-se i buscar-se, que és conegut com a *jugar a conillons* a Tàrbena, la vall de Seta, i en punts de la Marina Alta (Veny 1984: 238, Colomina 1986: 672, Beltran 2005: 172), coincidint amb el mallorquí (*conillons amagats*, *conillons a amagar*, *conillons d'amagat*; cal llegir/*conións*/, /*cunións*/). Tot i que a l'actualitat, la cançoneta que acompanya el joc fa servir el nom més estès en valencià: «conillets a amagar», el folklorista Adolf Salvà recopilà al primer terç del segle XX la versió antiga tarbenera, en què apareixia el nom tradicional del joc (Salvà 1988: 60):

Qunillons [a] amagar,
q[u]e la llebra va a cassar,
de nit i de dia,
fentlifòc a l'abadia.
Tin, ton! Pega fòc al torn!¹⁶

A més, aquesta versió presenta formes originals dins del context comarcal, potser emparentades a certes versions illenques, com ara, aquestes de Capdepera i Sineu, quant a la seqüència «en sa nit i en de dia / pega foc a la caldia. / Tun, tan! Quina hora és?», «en sa nit i de dia / toquen a l'abadia» (Alzina *et al.* 2003: 103-104, Ginard 1981: 9).

Pel que fa als gèneres narratius, se'ns presenten també determinats elements que susciten la possibilitat d'un vincle amb la cultura popular, amb els mateixos interrogants. Per exemple, és interessant la mitificació d'en Miquel Monjo, un

---

15 Devem la informació a en Vicent-Josep Pérez.

16 Respectem la grafia del manuscrit original, que hem consultat per gentilesa del professor Jordi Colomina.

personatge històric perfectament documentat, nascut a Santa Margalida (Mallorca) i assentat a Tàrbena (la primera atestació documental seua és del 1621). És el protagonista de dues llegendes, cosa que li permeté passar a la posteritat dins la memòria col·lectiva. En una apareix com un milhòmens que desafia la prohibició religiosa de caçar la nit de Tots Sants i veu una aparició fantasmagòrica, suposadament en el punt que encara rememora el seu nom (*estossalet d'en Micalet Monjo*) i l'altra es presenta com l'«home de la lluna», un argument ben documentat arreu (RondCat C-751E*). En aquest és clar que no es poden considerar els arguments com a «mallorquinismes», però el fet que tinguen com a protagonista un personatge mallorquí concret, possiblement molt popular, ens fan pensar que en efecte es devien contar a Tàrbena contemporàniament a aquest.

No és estrany que les fórmules que es fan servir en els contes a voltes mantinguen fixades solucions lingüístiques arcaiques, desconegudes en la parla quotidiana; com és el cas de la frase que acompanya les versions tarbeneres del tipus ATU 124: «Pixau i cagau, que ma casa mai cau», on la rima aida a mantenir l'imperatiu en *-au*, característic actualment del balear. Per força ens recorden les frases formulístiques del mateix argument arreplegades a Mallorca: «Pixau i quigau, que la meua caseta no cau», «Brufau, pixau i cagau, que la meua caseta no cau» (Alcover 2006: p. 120-121). En altres textos els elements fossilitzats apareixen en la interpretació de determinades seqüències narratives per part dels contaires, que utilitzen formes específiques del registre de les rondalles; com ara, la paraula *dormisson* 'somniafer', considerada exclusiva de les Balears (DCVB, s, v, *dormissò*, p. 578), que documentàrem en una versió del tipus ATU 425B.¹⁷

En altres casos el lligam amb Mallorca és suggerit per la presència de determinades formes onomàstiques característiques. Com ara, *en Pere Tort*, un nom rondallístic mallorquí, present en les versions del tipus ATU 851 (Alcover 1986: 74-95) que reapareix en la tradició tarbenera com a nom tòpic que designa la figura del beneit (vegeu, com ara, l'exemple editat dins Diéguez i altres 1999: 17-22). És interessant així mateix el nom popular d'un ser fantàstic del tipus de les encantades conegut a Teulada, *la Jonaina* (<Joanaina), (Borja 2005: 35-36), que manté un nom femení típicament mallorquí; com possiblement també la forma *Pere-Joan*, present en una cançó popular de la Marina Alta, que, tot i no ser exclusiva de Mallorca, era molt característica de l'onomàstica dels repobladors mallorquins (Monjo-Mayor 2004: 25):

---

17 Es tracta de «Sa caseta de sa Tramuntana», contada per la Carme SoliveresCifre, la qual assegurava que la paraula *dormisson*, encara no era viva actualment, ella la feia servir perquè era la que deia la persona que li havia ensenyat el conte. En la versió literària d'aquest text, editada dins de la col·lecció Aladroc de l'Institut d'Estudis Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant (2015), s'ha respectat aquesta forma.

El ti Pere-Joan de Llíber
és un home molt honrat,
de tant de tocar les dones,
la cabota s'ha pelat.

La Pere-Joana anava pel poble,
la Pere-Joana, vestit de soldat,
la Pere-Joana, més erta que un orgue,
més erta que un orgue, vestit de soldat.

En l'àmbit de les creences s'observen també certes reminiscències interessants que demostren una afinitat cultural molt pregona, tot i que cada vegada més esvaïda. Com ara de les *mòpies* i de les *xibeques*, considerats com a animals imaginaris a Mallorca, relacionats amb el joc burlesc d'anar a caçar-los, amb què hom pretén enganyar les persones ingènues, ha quedat l'adjectiu *mòpia* a Xaló, amb el significat de 'beneita', atestat també a Mallorca, i l'expressió *agarrar xibeques* a Tàrbena, amb el valor de 'estar feble per la fam o el cansament, tenir al·lucinacions'¹⁸. Més suggestiva és la presència de l'expressió *eixir por* de Tàrbena o *eixir la por*, de diverses poblacions de la Marina Alta, que es fan servir per a designar un 'fet paranormal' o un 'fantasma', paral·lelament a l'expressió *sortir por* de Mallorca; vegeu, per exemple:

A Mancor un temps hi havia una casa que hi *sortia por*. Hi sentien es vespres un rebombori ferest de cadenes qui rossegaven, bigues qui cruixien, parets qui, potades i corregudes damunt es sòtil, lo mateix que si hi passàs un regiment. Aviat ningú hi volgué estar, en aquella casa, i romangué tancada (Alcover 1989: 10; el subratllat és nostre).

Cal dir que a la Marina l'expressió pot tenir diverses accepcions. En algunes localitats conserva el significat de 'fet paranormal, fantasma' (com ara, Tàrbena, Parcent, Castells, residualment a la Vall de Gallinera); en altres perviu com a fórmula per a fer por a les criatures (com ara, a Pedreguer, la Vall de Gallinera, Pego); en altres es confon amb el concepte de *bubota* –i totes les seues variants, com ara, *bu(m)berota*, *mumorota*, *marmota*– 'persona disfressada per a fer por', sovint amb la finalitat de facilitar un acte delictiu, normalment un adulteri o el contraban (com ara, a Xaló, Teulada, Altea)¹⁹.

---

18 Vegeu el *DCVB* (s.v. *mòpia*, p. 562a; s.v. *xibeca*, p. 936); Munar (2003: 43-44); Menages-Monjo (2007: 168). De Xaló devem la informació a en Josep Mas.

19 Seijo (1979: 11-24, 77-80), Capó (1994, 1, 61), Beltran (2011: 140-141), Gisbert (2008: 15-24), *ALDC*, III, p. 581. Fonts orals: M. Lluïsa Mascaró (Tàrbena), Josep Mas (Xaló), M. José Verdú (Castells), Mercedes Comes (Parcent), Àngel Seguí (Vall de Gallinera), Joan Ivars (Teulada).

Tot seguit reproduïrem explicacions en què es fa ús d'aquesta expressió; en els dos primers casos rep el significat de 'fet paranormal', vinculat a la creença en el més enllà o a l'*esperitisme* 'màgia'; en el tercer designa una 'persona disfressada per a fer por':

Pues quant en J. M. venia a emblanquinar a casa, o a empaperar, no sé què feen, pues contava que s'escala de ma casa... S'escala de ma casa ara no està igual que estava [...], antes anava recta. I es veu que antes va faltar un xic jove i es garbell estava penjat en es capdemunt de s'escala. [...] I es garbell sempre està a s'escala des capdemunt: es clau es va trencar i es garbell va començar, ¡pitipom!, ¡poom!, escales avall [riu], i es pensaven que els·*aeixia por* i vaen mudar s'escala. Jo això sempre ho ha sentit contar [...] Vaen obrar: en ves de recta la vaen fer de una atra llei (això contava aquell). Perquè es ruído des garbell, es pensaven que els·*aeixia por*: los eixia aquell xic jove que s'havia mort.²⁰

El mas de la Por, allò va ser aquella que tenia esperatisme. [...] Era una que fea de monja, ¿veus? [...] I és que antes venien moltes monges a demanar i sempre en venien dos i replegaen: una li donava un setrilet d'oli, l'atra no sé què... [...] I eixa venia a soles. Va vindre una volta a soles i es va quedar a ca ma tia. I anava una atra xica amb ella que no anava vestida de monja. I després, prompte prompte, vaen dir: “Mira, han ·nat... És esperatista.” Perquè, lo que fea: anava la guàrdia civil i li reballava cadires. I tot ·nava per dalt del cap, i tot volava. I això de seguida ho vaen llevar. La guàrdia civil ho vaen tirar; no sé pac an degué tirar ella. Però això era esperatisme.²¹

Sussuía á voltas que'l contrabando tenia que ser transportat á una casa del poble ó de les afores, y entonces, pera allunyar á la gent de la proximitat d'aquelles, y encara dels camins per ahon tenien de passar, *eixien fantasmes* d'ordinari ben guardades per els que armats de trabuchs no's donaven á vistes. Assó, naturalment, alarmava á les persones, que s'abstenien de passar durant algunes nits per el puesto perillós. Es doná'l cas (era jo xicotet) d'*eixir una por* de dia en el camí que va als Archs, per davant del cementeri; propet d' éste, damunt d'un marge, á la vòra d'aquell, apareixia una senyora molt alta, ab vestit de seda, si mal no recòrde de color vèrt, y sombrero al cap. Si les veus per mi ahuides no mentiren, encara viu el que aixina es va disfraçar per espay de dos dies (Martínez, 1987, I: 79-80, el subratllat és nostre).

Tanmateix, una vegada més hem de tenir molta cautela a l'hora de considerar aquesta accepció de la paraula *por* com a mallorquinisme. En primer lloc s'ha de tenir en compte que el *DECat*(s.v. *por*) la considera pròpia de tot el domini lingüístic, tot i que les mostres siguen més evidents a Mallorca, la Franja d'Aragó, el Pallars, el País Valencià (sobretot al sud) i el Rosselló. En alguns casos es tracta de meres pervivències en la

---

20 Explicat per en Nazari Lledó Molines (1966), Tàrbena, el 15 de febrer de 2014.

21 Explicat per la Maria Cervera Boronat (1932), Alpatró (Vall de Gallinera), el 19 de juny de 2016. Feia referència al mas de la Por, situat entre Benimarfull i Planes.

toponímia, que Coromines considera com un indicati d'un possible ús antic en aquest sentit. Per altra banda, si estudiem la forma *por*, *paor* o *home de la por* amb el valor de 'ésser fantàstic per a fer por a les criatures' (segons el DEcat, s.v. *por*; ALDC, III, s.v. *el papu*), l'extensió és encara major, ja que ateny quasi tota Catalunya, sobretot la vella, el Matarranya, a més de la Marina. Així mateix, podem retrobar la mateixa accepció de 'fantasma', 'ser fantàstic', 'fet paranormal' per a la paraula *paur* tant en aranès com en la resta de l'occità pirinenc (Coromines 1990: 659, De Marliave 2005: 236). Ens trobaríem, doncs, amb un altre possible cas de reforç cultural per l'efecte de l'emigració mallorquina.

L'arribada massiva d'emigrants balears al regne de València durant el segle XVII contribuï a l'extensió i al reforçament de la llengua catalana a les comarques centrals, i féu de contrapès de front a l'entrada de repobladors castellanòfons, especialment importants a les comarques limítrofes amb Castella i Aragó. Suposà una nova saba d'arrel catalana, molt evident en l'onomàstica i en el parlar valencià centromeridional, especialment conservador. Tanmateix, no sempre és fàcil detectar el llegat cultural del repoblament, si atenem als particularismes, sovint s'hauria de parlar amb més seguretat d'un possible reforç d'elements arcaïtzants i residuals en el context valencià.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. (1986⁷): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*, vol. 16, Palma, Moll.
– (1989²⁰): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, vol. 24, Palma, Moll.
– (2006): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó* (a cura de Josep A, Grimalt i Jaume Giscafrè), vol. 1, Palma, Moll.
- ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma, Moll.
[ALDC] V. VENY, J; PONS, L (2006)
- ALZINA, C. *et al.* (2003): *La cançó tradicional a Capdepera*, Palma, Documenta Balear.
- BARNILS, P. (1912): «ZurKenntniseinerMallorkinischenKolonie in Valencia», *ZeitschriftfürromanischePhilologie*, 36, p. 601-607.
- BELTRAN, V. (1999): «Els parlars mallorquinitzants de la Marina», *Caplletra*, 26, p. 171-191.
– (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant.
– (2012): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta. L'empremta mallorquina*, Ondara-Pedreguer, MACMA-IECMA.
- BELTRAN, V. & HERRERO, T. (2012): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa*, Ondara-Pedreguer, MACMA-IECMA.
- BORJA, J. (2005): *Llegendes del sud*, Picanya, Bullent.
- CAPÓ, B. (1994): *Costumari valencià*, vol. 1, Picanya, Bullent.
- CASANOVA, E (1994): «Notes sobre el parlar de la Marina Alta», *Aguaites*, 10, p. 73-85.
- COLL, P. (2014²): *El parlar del Pallars*, Tremp, Garsineu.

- COLOMINA, J. (1985): «El parlar de la Marina Alta», *La Rella*, 4, p. 37-54.
- (1986): «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», dins *7è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, p. 659-678.
- COROMINES, J. (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 8 vols., Barcelona, Curial.
- (1990): *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona, Curial.
- COSTA, A. (2009): «Influència de la repoblació mallorquina del s. XVII a les comarques del sud valencià en la matança del porc», dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià, Segle XVII* (Tàrbena 2007), p. 215-219.
- COSTA, J. (1977): *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*, València.
- (1977-1978): «La repoblació mallorquina en la Marina alta i el seu entorn en el segle XVII», *Trabajos de Geografía*, 34, p. 87-91.
- DE MARLIAVE, O. (2005): *Trésor de la mythologie pyrénéene*, Tolosa, Sud Ouest.
- [DCVB] V. ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962)
- [DECat] V. COROMINES, J. (1983-1991)
- DIÉGUEZ, M. A. *et al.* (1999): *Rondalles de la Marina*, Altea, Caixaltea-APA IES Altea.
- GILI, A. (1996): *Aportació al cançoner Popular de Mallorca*, vol. 3, Palma, El Tall.
- GINARD, Rafel (1981): *Cançoner popular de Mallorca*, vol 3., Palma, Moll.
- GINER, J. (2013): *El valencià de la Valldigna*, València, Universitat de València-Mancomunitat de la Valldigna.
- GISBERT, F. (2008): *Màgia per a un poble. Guia de creences i criatures màgiques populars*, Picanya, Bullent.
- MADOZ, P. (1987): *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol. II (edició facsímil del text de 1845), València, Alfons el Magnànim.
- MARTÍ I GADEA, J. (1906): *Tipos, modismes y còses curioses de la terra del gè*, 3 vols (seguim l'edició facsímil de les edicions París-Valencia, València, 1993).
- MARTÍN, J.C. (2011): *Valencians contra la fil·loxera. Pràctiques vitivinícoles tradicionals i innovacions agronòmiques*, València, Anaconda.
- (s/d): «Influència de la repoblació mallorquina en la viticultura valenciana», dins *II Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià* (Xaló 2012) (en premsa).
- Martínez, F. (1912): *Folklore valencià. Vol. 1. Coses de la meua terra* (seguim l'edició facsímil de la Revista Altea - Ajuntament d'Altea, Altea, 1987).
- MAS, A.; MONJO, J.L. (2000): «Repobladors mallorquins al sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, p. 275-296.
- (2002): «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida», dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* (València, 2001), p. 119-144.
- (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Palma, Govern de les Illes Balears.
- (2003): «Els llinatges de creació mallorquina com a eina d'estudi de l'onomàstica del País Valencià», dins *29è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Teulada, 2002), p. 523-551.

- (2004): «Tothom se'n va a la població de València. L'emigració mallorquina al Regne de València en el segle XVII», *Butlletí de la Societat d'Estudis Històrics. Filial de l'Institut d'Estudis Catalans*, 15, p. 89-112.
- MAS, A. & MONJO, J.L. & MAS, J. (2007): «Aportacions menorquines a l'onomàstica valenciana en el segle XVII», dins *XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (Muro, 2006), p. 13-25.
- (2008): «Els mallorquins repobladors de la Ribera. Segle XVII», dins *Actes de la XI Assemblea d'Història de la Ribera* (Corbera, 2006), p. 207-239.
- (2010): «Emigrants i repobladors mallorquins a la Vall d'Albaida després de l'expulsió dels moriscos», dins *III Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida* (l'Olleria, 2009), ISBN: 978-84-9235588-5-4.
- (2011): «Aportacions eivissenques a l'onomàstica valenciana del segle XVII», dins *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística* (Porreres, 2010), p. 149-186.
- (2012): «Unes notes sobre la repoblació de Xeraco després de l'expulsió dels moriscos (1609), L'aportació balear», *L'Escudella. Revista d'Història i Cultura*, 3, p. 21-26.
- MASSOT, J. (1984): *Cançoner musical de Mallorca*, Palma, Caixa de Balears.
- MONJO, E.A. & MAYOR, J. (2004): *Cançons nostres*, Teulada, Ajuntament de Teulada.
- MONJO, J.L. (2001): «Mallorquins i garruts. Una introducció a l'estudi antropològic de la repoblació mallorquina del sud valencià a través de la tradició oral», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 133-155.
- (2004): «La tradició de la porquejada a Tàrbena», *Revista Valenciana de Folclore*, 4/5 (2003/2004), p. 39-58.
- (2007): «Noves aportacions a l'estudi de les devocions populars valencianes al segle XVII. El cas dels repobladors mallorquins», dins *4t Congrés d'Estudis de la Marina Alta* (2003), vol. 1, p. 209-234.
- (2009): *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- (2010): «L'aportació onomàstica mallorquina», dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià, Segle XVII* (Tàrbena 2007), p. 191-212.
- MONJO, J.L. & FLORES, M.A. (2010): «*Rapa moixetes*. Un treball etnomusical i etnoliterari entre Santa Margalida (Mallorca), Tàrbena i Xaló (País Valencià)», *Sarrià*, 3 (primavera 2010), p. 92-104.
- MONJO, J.L. & MASCARÓ, E. (2007): «Observacions a propòsit de *Notícia de "els rabuts" de Tàrbena*, un text inèdit d'Adolf Salvà», *Randa*. 59. *Homenatge a Jordi Carbonell*, p. 109-132.
- MUNAR, F. (2003): *Jocs de matances*, Palma, Documenta Balear.
- OBRADOR, J. (1952): *Santa Maria de Lluch. Historia de su colegiata (Mallorca)*, Palma, Sagrados Corazones.
- PIFERRER, P. & QUADRADO, J.M. (1888): *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza é historia. XXI. Islas Baleares*, Barcelona.
- PEREA, M. P. (2002): *Quaderns de camp. Antoni M. Alcover; Francesc de B. Moll, J. Benejam, Jaume Sastre*, Palma, Govern de les Illes Balears, CD-ROM.
- QUINTANA, A. (1997): *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 1. Narrativa i Teatre*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix

Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació General d'Aragó.

RondCat: cercador de la rondalla catalana, Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Darrera consulta: juliol de 2016. URL

: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>

ROSSELLÓ, V. (2003): «La geografia i la toponímia de Mallorca i la Marina (valenciana)», dins *29è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Teulada 2002), p. 637-645.

SALVÀ, A. (1988): *De la Marina i Muntanya: Folklore*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert-Ajuntament de Callosa d'en Sarrià.

SANCHIS, M. (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, 2, València Ed. 3 i 4.

SEIJO, F.G. (1979): *Los fantasmas de Alicante, Valencia y Castellón (bubotes, follets, bruixes...)*, Alacant, Seijo.

VENY, J. (1974): «El llegat lingüístic mallorquí a Tàrbena (Alacant)», *Lluc*, 614, p. 18-20.

– (1984³): «Tàrbena i les petges dels colonitzadors mallorquins» dins *Estudis de geolingüística catalana* (1ª edició el 1978), Barcelona, Ed. 62, p. 226-240.

– (1998¹²): *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)* (1a edició el 1978), Palma, Moll.

VENY, J; PONS, L (2006); *Atlas Lingüístic del Domini Català*, vol. 3, Barcelona, IEC.

VERDÚ, J.R. (2001): *A la vora de la llar*, Alcoi, Marfil.

VICENS, J. (1983): «El Báculo de la parroquia de Benissivà. 1762», *Quaderns de Pego*, 3, p. 11-26.

LES CRÒNIQUES DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE LO RAT PENAT: PRESENCIA DEL FOLKLORE*¹

Vicent Vidal Lloret
Universitat d'Alacant

Amb aquest treball volem donar compte de l'efecte que tingué en la història del folklore valencià la creació, l'any 1880, del Centre Excursionista de Lo Rat Penat (anomenat Centre d'Excursions Científicoliteràries i Artístiques). Per a aquesta anàlisi hem fet un buidatge de materials folklòrics i altres dades d'interés a partir de les cent quaranta-nou cròniques del Centre publicades en la premsa entre 1880 i 1911 i recollides en l'estudi i la transcripció de Rafael Roca en *La Renaixença valenciana i el redescobrimient del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*. Segons Roca, «encara que és pràcticament impossible saber el número d'excursions que realitzaren, sí que coneixem les que varen ser ressenyades en la premsa, i que deuen ser la majoria» (2011: 32), de manera que aquesta anàlisi ha de servir per a il·lustrar, amb dades que ens semblen rellevants i significatives, el paper del Centre Excursionista de Lo Rat Penat en el desenvolupament del folklore al si de la Renaixença valenciana.

1. *El Centre Excursionista de Lo Rat Penat: context i objectius*

Com és sabut, l'aparició de l'excursionisme a Catalunya, que si més no en els seus inicis tingué una missió més cultural o científica que no pas esportiva, va desencadenar una renovació clau per a l'estudi del folklore. L'any 1876 es va crear a Barcelona l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques. Dos anys més tard se'n produí una escissió, l'Associació d'Excursions Catalana, i totes dues es reunificarien el 1891 sota el nom de Centre Excursionista de Catalunya. La primera secció dedicada exclusivament al folklore a Catalunya es formaria l'any 1884 al si de l'Associació d'Excursions Catalana: el Folklore Català. El producte d'aquesta secció, que continuaria en la reunificació de les dues associacions, seria, sobretot, la publicació d'una biblioteca popular folklòrica, fins a 1900, però també l'aparició d'una nova generació de folkloristes i d'un cert impacte entre els de la generació anterior. Segons Prats, Llopart i Prat (1982: 30-33), el projecte folklòric de l'excursionisme català presentava diferències importants respecte dels folkloristes literats de la Renaixença, fonamentalment, perquè:

---

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministeri d'Economia i Competitivitat a través del projecte d'R+D: FFI2015-64128-P. Així mateix, forma part de l'activitat de recerca duta a terme a través del programa VALi+d finançat per la Conselleria d'Educació, Formació i Ocupació de la Generalitat Valenciana.

a) En van ampliar el camp temàtic: no només s'interessarien pel folklore verbal, sinó per la cultura popular en general (incloent-hi creences, costums, etc.), que esdevenia un tot i deixava de ser, doncs, un annex dels interessos literaris per passar a tenir interès propi;

b) Prenia importància l'inventari, el recull i les incipients catalogacions i classificacions, és a dir, es dotava el folklore d'un mètode;

c) La tasca s'intensificaria també en els centres comarcals, en què el folklore seria un dels focus d'interés al costat d'altres àrees com la història o l'arqueologia, cosa que desembocaria en l'estudi del folklore des de la perspectiva d'àrees geogràficament determinades.

Cal assenyalar que tot aquest moviment s'emmarcava dins d'una trajectòria folklòrica que, a Catalunya, ja havia donat fruits tan grossos –i en els quals era impossible no emmirallar-se– com Manuel Milà i Fontanals, Marià Aguiló, els germans Maspons, Pau Bertran i Bros o Francesc Pelagi Briz, entre d'altres. Aquesta primera generació de folkloristes va ser necessària per a situar el folklore com un dels eixos centrals de les reivindicacions catalanistes de la Renaixença, cosa que justificaria sobradament, després, la creació de seccions folklòriques al si d'institucions com les excursionistes: esdevenien necessàries per a aprofundir en la recerca folklòrica i, per tant, en el descobriment, la recuperació o la creació de l'imaginari a partir de les arrels de la cultura popular catalana.

La situació, al País Valencià, era certament diferent.² Malgrat que els literats valencians de la Renaixença van tenir un cert interès per la literatura popular, mai no deixà d'estar absolutament connectada amb la creació literària, ni fou tractada com una matèria d'estudi o de recol·lecció fins a l'aparició del primer folklorista valencià pròpiament dit: Francesc Martínez i Martínez, la primera obra folklòrica del qual, *Còses de la meua terra*, data de 1912. En aquest context era difícil, doncs, que l'excursionisme valencià tingués els mateixos efectes per al folklore que l'excursionisme català. Els interessos de l'elit cultural valenciana havien estat diferents; les conseqüències, doncs, també ho havien d'ésser.

Com hem assenyalat més amunt, el Centre d'Excursions Cientificoliteràries i Artístiques de Lo Rat Penat es va fundar a València l'any 1880.³ Va ser presidit per

---

2 Hem parlat d'aquest context en Vidal (2015).

3 L'any 1888 Constantí Llobart fundà a València una altra societat excursionista, L'Oronella, que no va arribar a quallar ni generà cap material de valor per al folklore.

Teodor Llorente fins al 1892 i hi van participar alguns dels principals intel·lectuals valencianistes del moment. La creació del Centre tingué lloc només quatre anys després de la primera associació excursionista catalana, o dos després de la seva escissió, i també dos anys després de la creació de Lo Rat Penat mateix, nascut el 1878. Aquesta societat cultural reunia els prohoms de la Renaixença valenciana i, en origen, tenia per objecte l'organització dels Jocs Florals de València, encara que ben d'hora amplià el seu camp d'actuació. Així va ser que s'hi van crear quatre seccions: *a)* Literatura, *b)* Pintura, Escultura i arts annexes, *c)* Arqueologia, i *d)* Música. El Centre Excursionista es va crear al si de la secció d'Arqueologia, cosa que seria ben determinant per al tipus d'activitats que es plantejaria com a institució. Aquesta secció degué crear-se el 1879: la primera reunió es va celebrar el 18 de desembre d'aquell any, tal com es recull en les «Novas» de la revista *Lo Gay Saber*, a partir de la qual també tenim algun altre indicatiu interessant:

Lo dia 18 del passat mes, se reuni per primera volta la secció de Arqueología de la sociedad «Lo Rat-Penat» en Valencia, en la que se tractá de crear un museo arqueológich, y de portar avant lo pensament de formar, en lo reglament de la mateixa, la ja instalada y profitosa sociedad que existeix en Barcelona, de excursions científicas per tot lo antich realme de Valencia. Posantse á discussió los següents temas: Orígen del Escut de Valencia, Monedas y medallas encunadas en la dita ciutat, Fundació de la antiga Ermita de la Soletat y otras no menys importants («Novas», 1 gener 1880).

D'aquesta notícia es desprén, com subratlla Roca (2011: 26), que la idea de la creació del Centre Excursionista s'havia engendrat abans de 1880. Però encara ens convindria remarcar dues idees més: primera, entenem que la línia principal de la institució havia d'anar lligada als temes d'interès historicoarqueològic com els que se solien discutir en la secció; i segona, el paral·lisme inicial amb les societats excursionistes catalanes es feia evident. Sobre aquesta segona qüestió, no cal dubtar que aquest centre es fundava a partir del model català. De fet, ja hi va haver almenys dos valencians il·lustres –que formaven part de la intel·lectualitat renaixentista de l'època– que van col·laborar en l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques: l'historiador i literat Vicent Boix, que malauradament no pogué participar en la mampresa excursionista valenciana perquè va faltar l'any de la creació del centre, el 1880; i l'escriptor i activista Constantí Llobart, que sí que en formà part.

Sobre la primera qüestió, açò és, les matèries que incumbien al Centre, i abans de passar a l'anàlisi de les cròniques, que ho permet il·lustrar, podem treure a col·lació dues citacions més o menys programàtiques que s'hi refereixen, extretes de notícies sobre la tasca que la institució havia començat a dur a terme:

La societat *Lo Rat-Penat* no se contenta en donar vellades lliteraries musicals tots los dumenges [...] y en mantindre numeroses discussions sobre importants temes, si no que organisant un *Centro de escursions científich-lliteraries y artístiques*, visita los pobles del nostre reyne ab l'objecte de *estudiar les antigüetats y monuments ignorats ó poch coneguts de la generalitat* (Puig 1880: 13; la cursiva de la darrera frase és nostra).

Esta sección [la d'Arqueologia] organizó un Centro de escursiones científico-literarias y artísticas por nuestro reino, con el objeto de estudiar las antigüedades y monumentos ignorados o poco conocidos de la generalidad; consignando en las correspondientes memorias [...] cuanto contribuyera al completo esclarecimiento de la historia patria (R[eig], 1880: 92; la cursiva de la darrera frase és nostra).

Els dos autors, doncs, ben bé en els mateixos termes, situen el centre d'interés en les antiguitats i els monuments valencians poc coneguts per contribuir a «*la historia patria*», és a dir, per a aprofundir en el coneixement de la història valenciana com a part de l'activitat valencianista. No obstant això, existeix un matis entre aquests fragments i els que exposarem tot seguit, de dues cròniques diferents de la primera eixida del Centre (a Benissanó, el 29 de febrer de 1880), que, pel fet de ser la primera, requeria d'una breu contextualització en els diaris:

La sociedad literaria y artística del Rat Penat se propone estudiar las cosas de Valencia: ha hecho, pues, perfectamente en establecer su Centro Excursionista, que estimulará la visita a muchos puntos interesantes o curiosos de nuestro antiguo reino, que por el abandono con que miramos las glorias patrias están hoy casi olvidados (Roca 2011: 133; la cursiva és nostra)⁴

La sección de arqueología de Lo Rat-Penat constituyó, por reglamento de 24 de los corrientes, un centro de escursiones que tiene por objeto recorrer nuestro antiguo reino y estudiar prácticamente las muchas bellezas que el mismo encierra, interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista (Roca 2011: 137; la cursiva és nostra).

Com es pot observar, en aquests dos fragments no es parla tant d'història com de curiositats: «*puntos interesantes o curiosos*», «*bellezas [...] interesantes a los ojos del sabio, del poeta y del artista*». Aquest objectiu, un poc més difús, però, per això, més ampli, sembla casar millor amb el nom complet que rep el Centre d'Excursions *Científicoliteraries i Artístiques*, i és l'objectiu al qual ens hem d'agafar per a l'estudi de la presència de materials d'interés folklòric.

---

4 Citem totes les cròniques a partir de la transcripció de Roca, si no s'indica una altra cosa; als efectes d'aquest estudi, l'autoria o la data concreta de publicació de cada crònica no és rellevant quan no l'esmentem. Menem el lector interessat a la revisió del llibre de Roca si té interès en les referències concretes.

2. *Excursions i cròniques: presència del folklore*

A l'hora d'estudiar l'empremta folklòrica en l'excursionisme valencià hem de partir del fet ja esmentat que, abans de la primera obra folklòrica de Francesc Martínez (1912), no hi ha folkloristes valencians pròpiament dits. Això és rellevant en tant que ell no apareix documentat en cap crònica anterior a 1907, i, com que les cròniques que estudiem són anteriors a 1912, ni tan sols ell mateix havia posat en el mercat la primera obra que el perfilaria com a folklorista. El seu *mestre*, Francesc Badenes Dalmau, apareix documentat en alguna crònica a partir de 1897 i en la societat paral·lela de Llombart, L'Oronella. Badenes i Martínez són els erudits més pròxims a l'estudi del folklore que formen part activa del Centre Excursionista, però aquesta participació, ja escassa per ella mateixa, no repercuteix ni poc ni molt, al nostre parer, en els treballs dels excursionistes. Tampoc tindria cap efecte, més enllà de l'institucional, l'excursió a Mislata l'any 1899 en què van ser rebuts pel rector Joaquim Martí Gadea, que, a la seua manera, havia fet i continuaria fent incursions en la literatura popular. Fidel al seu tarannà, Martí no participaria en les institucions de la Renaixença, tampoc en l'excursionisme, fora de la recepció oficial d'aquella visita.

Tenint això present, seguint l'encertada tipologia de Roca (2011: 21-22), es poden distingir clarament quatre tipus d'excursions: *a*) les excursions a municipis valencians, que són la majoria; *b*) les excursions-homenatge a Alacant-Elx, Castelló de la Plana, Vila-real i Borriana; *c*) les visites a edificis civils i religiosos de la ciutat de València; i *d*) les excursions a territoris fora del País Valencià (en concret, a Tarragona, l'Espluga, Poblet i Santes Creus; i a Sarrió, Terol, Calataiud i Daroca).

Després d'un buidatge i una anàlisi de les cròniques corresponents, hem trobat materials d'interès folklòric en les excursions als municipis valencians i en les excursions fetes fora del País Valencià (en concret, l'excursió a pobles d'Aragó). En aquest sentit, és evident que, en principi, no havia de ser esperable trobar-ne en les excursions-homenatge: es tractava de visites institucionals a una ciutat a fi de retre honors a personatges històrics o figures notables de la cultura valenciana i, de passada, de promoure el projecte politicocultural de la Renaixença entre els principals representants de les ciutats.

Nogensmenys, sí que cal fer atenció al fet que en cap de les quaranta-quatre visites a edificis singulars de la ciutat de València no hi ha rastre d'elements que tinguen un mínim d'interés —ni tan sols referencial— per al folklore. És cert que el procediment en aquestes visites era sensiblement diferent respecte de les excursions generals a altres poblacions valencianes; mentre que en aquestes l'excursió durava tot el dia i passava per diversos punts d'interés en cada poble, en aquelles es programava el recorregut per

uns edificis concrets de València, amb la qual cosa era més fàcil que els temes d'interés en les visites als pobles s'ampliessen i no es fixés el focus en una àrea concreta. L'altra suposició possible sobre aquesta qüestió ens podria portar a demanar-nos pels elements folklòrics mateixos: ens podem plantejar si no existien aquests elements vinculats als edificis visitats a València, o si no es coneixien, o en el cas que existissen i es coneguessen, no fossen d'interés dels excursionistes o bé fossen conscientment bandejats. Dubtem molt –de fet, podem negar– que en cap dels quaranta-quatre edificis visitats no n'hi haja ni un sol que no tinga, si més no, alguna llegenda associada (com ara la Catedral de València); i també dubtem molt que aquests elements fossen ignorats. De manera que el més probable és que l'element folklòric no hi interessés. D'una banda, atès que la major part dels excursionistes de Lo Rat Penat eren de València o hi vivien, potser no donaven importància als materials folklòrics relacionats amb els edificis visitats si eren de coneixement molt generalitzat. D'altra banda, potser la imatge que volien transmetre de València (una ciutat culta, històrica, respectable, etc.) estigués allunyada del que creien que aportaria una perspectiva folklòrica (que, en aquell moment, no deixava de lligar-se amb les classes populars i poc lletrades). Encara caldria afegir que els renaixentistes valencians tenien una certa por a polititzar la Renaixença,⁵ i a Catalunya el folklore s'estava utilitzant, precisament, per a dotar el catalanisme d'un imaginari i d'una tradició que, cada vegada més, justificava el seu pes com a subjecte polític. Fos com fos, entenem que aquesta absència no ens hauria de passar per alt.

El total de mostres d'interés folklòric que hem localitzat ascendeix a vint-i-huit, repartides en vint-i-cinc cròniques (vegeu-les en detall en l'annex I). És a dir, els materials folklòrics apareixen en vint-i-cinc de les cent quaranta-nou cròniques (el 17%) o, si ho considerem per tipus d'excursions i descartem els tipus de crònica en què no apareix el folklore (les excursions a València i les d'homenatge), els materials apareixen en vint-i-cinc de les cent cròniques (25%). Tot i que no és una presència molt alta, ho és suficient perquè tinga interès per a nosaltres i puga examinar-se amb més concreció.

Si posem en relació el nombre de cròniques amb mostres d'interés folklòric respecte del nombre total de cròniques aparegudes cada any (figura 1) es podrà comprovar que les dades són relativament proporcionals: com major és el nombre de cròniques publicades, major és el nombre de cròniques amb elements folklòrics. Això indica que l'interés pel folklore per part dels excursionistes no va lligat a un període o a uns anys en concret, sinó que és el mateix des del principi. Per això, els anys de major activitat excursionista (1897-1898 i 1900-1901) es corresponen també amb un major nombre de cròniques amb materials profitables ací.

---

5 Sobre aquesta qüestió, vegeu Roca (2010).

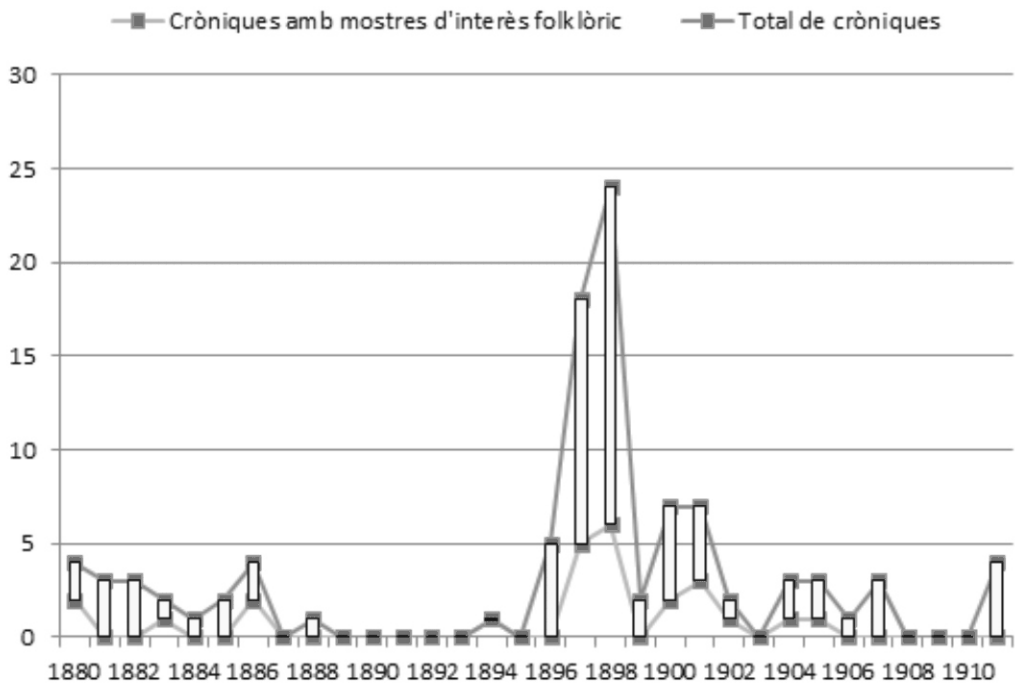

Figura 1 . Comparació del nombre de cròniques amb mostres d'interès folklòric respecte del total.

Pel que fa a la localització dels materials, s'esdevé també una relació força proporcional –si descomptem el cas de les visites als edificis de València– entre les zones més visitades i les zones amb més mostres recollides, amb una concentració clara a les comarques centrals valencianes. La Costera és la millor representada, amb set mostres, seguida de la Vall d'Albaida, la Safor i els pobles aragonesos visitats (tres mostres en cada zona); continua el Camp de Túria (dos mostres), i amb una mostra el Baix Maestrat, el Camp de Morvedre, l'Horta Nord, l'Horta Oest, la Canal de Navarrés, la Ribera Alta, la Ribera Baixa, la Marina Alta, l'Alcoià i el Baix Vinalopó.

Quan els excursionistes presenten els materials folklòrics no és freqüent que n'assenyalen la font de procedència (vegeu la columna «Font» de l'annex I): ocorre en deu casos dels vint-i-huit, mentre que els diuït restants fan referència a un coneixement intersubjectiu poc definit, amb expressions com «*quiere/cuenta/según la tradición*», «*es tradición antiquísima*», «*hay en este país una tradición popular*», «*cuéntase aquí*», etc.⁶ La font, doncs, no és tan important com el contingut. En huit casos la font es marca com a oral, però és interessant apuntar que, d'aquests huit, tres materials són proporcionats oralment per altres excursionistes; és a dir, el cronista

6 Trobareu les referències de les citacions sobre la font en l'apartat corresponent de la taula de l'annex I.

reporta que és algú del grup qui fa l'apunt, possiblement per evitar d'apropriar-se'n el coneixement o l'autoria. En els cinc casos de font oral restants, en dos casos s'identifica clarament l'informant: un algutzir i els cantaires aragonesos, que són presentats en les cròniques respectives; són, doncs, persones que calia destacar o anomenar per la seua singularitat. En els altres tres materials procedents de fonts orals s'utilitzen genèrics o formes verbals de report de discurs com «*las personas que nos contaron la tradición*», «*nos contaron*» o «*los lugareños [...] cuentan*», amb la qual cosa els informants queden diluïts dins de la col·lectivitat local. Finalment, en un cas l'informant és l'autor mateix (Valentino, és a dir, Teodor Llorente), i en un altre la font és escrita, encara que ací i allà els cronistes també esmenten algunes referències bibliogràfiques sobre els materials recollits per a contrastar, complementar o ampliar la informació. Corroborem, doncs, que no hi ha una metodologia folklòrica, cosa que, d'altra banda, no ens ha de sorprendre.

Des del nostre punt de vista, un dels aspectes que resulta més interessant és el tipus de materials que es van recollir (desgranats en detall en l'annex I): en definitiva, són els millors delatadors dels interessos dels excursionistes, així com de la seva perspectiva sobre el folklore. En aquest sentit, és ben indicatiu que vint-i-quatre dels vint-i-huit materials (el 85,7%) puguen encasellar-se dins l'etiqueta de «llegendes»,⁷ enteses com a narracions que arrelen en la realitat i s'insereixen dins del sistema de creences de la nostra cultura.⁸ Només el 14,3% dels materials, doncs, no són llegendes: hi ha un costum associat amb una fórmula rimada, creences i supersticions vinculades a una anècdota, un succeït i cobles. Déiem que és ben indicatiu que un percentatge tan alt vaja referit a les llegendes perquè, precisament, són unes de les peces de l'etnopoètica més directament connectades a la realitat, cosa que lliga amb la voluntat dels excursionistes de descriure el país. Aquesta qüestió encara s'intensifica més quan detectem que, del conjunt de llegendes, la immensa majoria (vint de vint-i-quatre) són tradicions explicatives sobre el paisatge:⁹ les que en l'annex I, en el camp «Materials», contenen

---

7 Als efectes d'aquest estudi no ens interessa filar gaire prim en la terminologia etnopoètica, encara molt discutida; esbossarem, quan calga, les definicions, o remetrem a treballs que les perfilen millor o que permeten ampliar-ne la informació. L'etiquetatge dels conceptes ens és ací una eina útil, fonamentalment, per a la comprensió de fenòmens globals relacionats amb els materials folklòrics que hem trobat.

8 Vegeu Oriol (2002: 69) o Pujol (2013: 284).

9 Oriol (2002: 78-79) i Pujol (2013: 285-286) en feien una primera aproximació, però el concepte de «tradició explicativa» ha estat revisat amb més profunditat i esclarit també per Oriol: «*La tradition explicative se situe à l'époque des humains. Elle est ancrée en un lieu concret et explique donc les caractéristiques locales (construction d'ermitages, existence de ruines, marques des rochers...) et du langage (toponymes, surnoms, phrases toutes faites, étymologies populaires, etc.). Les traditions explicatives renvoient à des caractéristiques déterminées de l'environnement mais non à sur un trait commun à toute une espèce*» (2013: 36).

l'etiqueta «tradicció», excepte la primera, referida al lema d'una casa nobiliària. Aquesta i les tres restants, que són sacres, també són relacionades amb el territori en tant que relaten un fet que s'esdevingué, segons es conta, al lloc visitat.

Conseqüentment, es fa palés que per als excursionistes el folklore és, sobretot, un complement explicatiu de l'espai, que ben sovint va unit a les referències geogràfiques corresponents o a una verificació històrica dels fets llegendaris—quan s'explica quina és la part de «veritat» de la llegenda. Per exemple, segons una llegenda, sant Lluís Beltran llançà una maledicció als marquesos d'Albaida perquè no tingueren descendència masculina, cosa que es contrasta amb els elements històrics verídics, com el fet que, efectivament, la descendència dels marquesos seria sempre femenina. Sembla clar que hi ha un cert «positivisme» que vol imperar sobre els aspectes fantàstics de l'imaginari popular. En altres paraules, l'objectiu principal dels cronistes és il·lustrar amb erudició el lector sobre aspectes històrics, geogràfics, artístics, etc., del país, més que no pas oferir-li l'enginy del pensament popular. Quan no és així, de vegades els cronistes no poden estar-se de demanar excuses, com ara *«Todo esto parecerá muy fútil al lector positivista, pero a los que tenemos el más pequeño resto de poesía en la imaginación nos hace pasar saborosamente una velada»* (Roca 2011: 394) o, parlant d'un formulisme, *«se relaciona con muchas antiguas devociones y supersticiones fundadas también en la duración de cirios encendidos, por eso lo he citado, aunque la gente que gusta poco de antiguallas diga que interesarse por estas niñerías es una chifladura de los extrambóticos secuaces del Rat Penat»* (Roca 2011: 227); o a insistir en el caràcter llegendari del que es narra, com quan es diu que *«nadie está obligado a considerar como artículo dogmático estas devotas leyendas, reveladoras de la fe ingenua de nuestros antepasados»* (Roca 2011: 547; crònica de Teodor Llorente). Es tracta, així, d'una sèrie de prevencions per al lector, com si hi hagués una certa por a l'acceptació del folklore al si de les cròniques de les excursions.

És cert, però, que en algun cas els autors manifesten la necessitat de la recol·lecció, com ara quan s'adonen, a Terol, que algú ja ho ha fet: *«Si esto mismo [recollir les cobles populars] se hiciese en las demás regiones de España, tendríamos datos preciosos para determinar bien el diferente carácter psíquico de los pueblos y las razas que forman la nacionalidad española»* (Roca 2011: 513). Tanmateix, també assimilen que la pèrdua d'algunes manifestacions folklòriques no és més que el signe dels temps, que cal acceptar amb resignació: *«¡Lástima que se pierdan estas tradiciones y fiestas! Pero, ¿quién detiene la corriente y las mudanzas de los tiempos? Hay que resignarse a que vaya desapareciendo o transformándose casi todo lo que fue gloria y embeleso de nuestros padres»* (Roca, 2011: 333; crònica de Teodor Llorente). Aquesta postura contrasta fonament amb la dels excursionistes catalans:

La idea de «pàtria» de l'excursionisme és una idea ben diferent de la del moviment floralista. Mentre aquest gira els ulls vers el passat amb una actitud melangiosa i enyoradissa de les antigues grandeses, l'excursionisme, partint de la mateixa constatació de la postració cultural en què es troba Catalunya, ben aviat inaugura una empresa de futur: salvar, reconstruir, crear (Prats, Llopart, Prat 1982: 30).

La citació de Llorente es pot identificar clarament amb l'«actitud melangiosa i enyoradissa de les antigues grandeses» del moviment flouresc: ell no deixava de ser-ne el principal literat entre els valencians. És cert, però, que l'excursionisme valencià sí que va aconseguir en alguns punts «salvar, reconstruir, crear» algunes parts del patrimoni material que visitaven i estudiaven, tot i que aquest no havia estat el seu objectiu primordial. Tanmateix, això mai no va ocórrer en el terreny del folklore.

3. *Conclusions*

Roca resumeix l'impacte de l'excursionisme valencià com un moviment que va permetre

prendre consciència de les dimensions i possibilitats del territori valencià, tant des d'un punt de vista arqueològic com natural; i descobrir-hi un passat gloriós, els vestigis històrics i culturals que ens defineixen com a comunitat diferenciada i amb personalitat pròpia i que ens agermanen amb d'altres pobles limítrofs (2011: 39).

Certament, va ser una mampresa ben positiva per als objectius de la Renaixença, sobretot pels esforços per la vertebració territorial i per la difusió del valencianisme institucional. Ara bé, creiem que aquest moviment no pot ser comparable amb l'excursionisme català, especialment en relació amb l'impacte que tingué sobre el folklore.

La primera conclusió és ben diàfana: el folklore queda ben lluny de ser una prioritat per als excursionistes valencians. Ja des de la creació, el Centre Excursionista de Lo Rat Penat sembla destinat a l'estudi d'elements vinculats a la història i l'arqueologia, cosa que es constata amb la lectura i l'anàlisi atenta de les cròniques i les memòries. Les escasses notes d'interès folklòric (17%-25%) no són més que notes de color per a les altres dades geogràfiques, històriques o culturals i es tracten amb una certa prevenció. Entenem que en la majoria dels casos els excursionistes no solien demanar pels elements d'interès folklòric als pobles en què els rebien: la font dels materials generalment no s'indica, i quan es fa i és oral, sol quedar diluïda dins la col·lectivitat o sol formar part del comentari d'algun dels excursionistes. Per tant, no se segueix cap mètode folklòric: l'interés no era aquest, sinó més aïna despertar la curiositat del lector i il·lustrar-lo. Per això, el folklore no deixa de ser un complement —o un ornament— a les descripcions del territori i del seu patrimoni històric i cultural.

Tanmateix, a l'inici d'aquest estudi, seguint Prats, Llopart i Prat (1982: 30-33), déiem –recordem-ho– que l'excursionisme català va aconseguir *a)* ampliar el camp temàtic del folklore, *b)* que la catalogació, la classificació i l'inventari comencés a formar part del mètode, i *c)* que el folklore s'estudiés a partir d'àrees geogràficament determinades. L'excursionisme valencià no ho va aconseguir com a «moviment», la pràctica dels excursionistes no seguia aquestes pautes en el folklore; però, en major o en menor mesura, sí que s'aconseguí en altres àrees com la història o l'arqueologia. El positivisme excursionista influí en els historiadors valencians, que prendrien consciència del valor del patrimoni propi i sí que seguirien un mètode per a examinar-lo. L'aparició del Centre Excursionista desvetlaria, per descomptat, l'interès dels erudits valencians per la cultura dels seus pobles.

Arribats a aquest punt, no podem deixar de plantejar-nos si aquesta manera de fer no s'acabaria contagiant a algun folklorista valencià per a treballar la seua matèria, és a dir, per a traslladar els mètodes dels historiadors excursionistes al folklore. Hem repetit que Francesc Martínez va ser el primer folklorista valencià pròpiament dit. Precisament, allò que diferencia la seua primera obra (1912) dels autors valencians precedents és que *a)* amplia el camp del folklore, més enllà de la literatura popular; *b)* inventaria, cataloga i classifica els materials que recull; i *c)* se centra en una àrea geogràfica concreta (Altea/la Marina). Compleix, per tant, les tres diferències principals que Prats, Llopart i Prat assimilen als excursionistes respecte de la generació anterior! És ben cert que Francesc Martínez no solament estigué influït per l'excursionisme valencià (del qual formà part), sinó que també estigué en contacte directe amb diversos intel·lectuals i folkloristes catalans. Però no podem estar-nos d'assenyalar aquest punt de contacte tan interessant i que, d'alguna manera, degué influir en la seua formació.

Comptat i debatut, malgrat que la presència del folklore no és molt elevada en les cròniques dels excursionistes valencians, ho és suficient per permetre'ns donar-ne compte i, sens dubte, justifica el nostre interès. Primer, perquè segueix la tendència de la producció d'interès folklòric de la Renaixença valenciana (a diferència de l'excursionisme català) i, per tant, és un precedent dins de la història de la literatura valenciana popular, en què es formarà la generació posterior, representada per Francesc Martínez; i segon, perquè l'estudi esdevé necessari per a explicar els punts de concordança i discordança amb la resta de la història de la literatura catalana popular, particularment del folklore excursionista, cosa que contribueix a comprendre millor els contextos i els avatars socioculturals i històrics que van permetre l'aparició dels nostres folkloristes.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- LLOMBART, C. (1877): «Revista de l'any passat», *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí corresponent al present any de 1878*, València, p. 11-16.
- «Novas» (1 gener 1880), *Lo Gay Saber*, 1, Barcelona, any III, època II, p. 12.
- ORIOI, C. (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*, Valls, Cossetània.
- (2013): «Le classement des récits étiologiques catalans», dins Galina KABAKOVA (dir.), *Contes et légendes étiologiques dans l'espace européen*, Paris, Pippa/Flies France, p. 31-42.
- PRATS, L. (1996): «Invention de la tradition et construction de l'identité en Catalogne», dins Fabre, D. (ed.), *L'Europe entre cultures et nations*, Paris, Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Darrera consulta: gener de 2016. URL: <<http://books.openedition.org/editionsmsmh/3907>>
- PRATS, L., & LLOPART, D. & PRAT, J. (1982): *La cultura popular a Catalunya: estudiosos i institucions*, Barcelona, Fundació Serveis de Cultura Popular.
- PUIG, J. M. (1880): «Revista del any passat», *Lo Rat-Penat. calendari llemosí corresponent al present any 1881*, València, p. 12-16.
- PUJOL, J. M. (2013): *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*, Carme Oriol i Emili Samper (cur.), Tarragona, Publicacions URV.
- R[EIG]¹⁰, F. (1880): «Lo Rat-Penat», *Almanaque Las Provincias para 1881*, València, p. 91-94.
- ROCA, R. (2010): *El valencianisme de la Renaixença*, Alzira, Bromera.
- (2011): *La Renaixença valenciana i el redescobriment del país. El Centre Excursionista de Lo Rat Penat (1880-1911)*, València, Denes.
- RondCat: cercador de la rondalla catalana*, Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Darrera consulta: gener de 2016. URL: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>
- VIDAL, V. (2015): «L'etnopoètica en la Renaixença valenciana: contextualització i vinculació amb la Corona d'Aragó», *Revista Internacional d'Humanitats*, 33, p. 53-62.

---

¹⁰ L'article apareix signat amb les inicials. L'atribució a aquest autor la prenem de Roca (2011: 30).

ANNEX I. Materials d'interès folklòric en les cròniques

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
19/III/1880	Benissanó	José Martínez Aloy	llegenda històrica/tradicció	Dues versions sobre la divisa de la casa Cavanyilas: «La supervia de vos matara amos e nos»	No s'esmenta	El cronista desmenteix la veracitat històrica de la llegenda.	Roca 2011: 144
27/X/1880	Monestir del Puig i Cartoixa d'Ara Christi	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	El cavall de Jaume I, d'una potada, féu brotar aigua de la cisterna coneguda com «la Patà»	No s'esmenta; «tradicció vulgar»		Roca 2011: 152
12/XII/1883	Moixent	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Sobre una encantada i el seu tresor	Oral: « <i>Las personas que nos contaron la tradició</i> ».		Roca 2011: 191
12/XII/1883	Moixent	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Explica per què es troben flors de jardí en una zona agrest: un rei moro que, amb màgia, ho encanta per a la filla	No s'esmenta	Connexió amb la realitat: « <i>Una persona completamente verídica nos afirmó que hace muy poco envió allá por peregril</i> ». També documentada en una novel·la històrica de Joan Baptista Perales, <i>Los caballeros de Montesa y los héroes de Játiva</i>	Roca 2011: 192
6/2/1886	Monestir de la Vallidigna	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Per què es diu <i>Vallidigna</i> . Exclamació de Jaume I.	No s'esmenta. « <i>Quiere la tradició que...</i> »	Es combina amb una explicació històrica sobre l'origen del monestir. Afegeix l'autor: « <i>Si non è vero, è ben trovato</i> »	Roca 2011: 218

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
30/VI/1886	Benicarló	Valentino	Costum amb fórmula rimada. Referència a supersticions	Com procedeix l'algutzir en una subhasta: «Candela apagà, cosa lliurà»	Oral. Observació, informant directe (algutzir)	Segons l'autor, el formulisme «se relaciona con muchas antiguas devociones y supersticiones fundadas también en la duración de cirios encendidos, por eso lo he citado, aunque la gente que gusta poco de antiguallas diga que interesarse por estas niñerías es una chifladura de los extrambóticos secuaces del Rat Penat».	Roca 2011: 227
16/III/1894	Monestir de la Murta, Alzira	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Marededéu que apareix al lloc on es fundarà l'edifici sagrat, RondCat C-058 ¹¹	No s'esmenta. «Es tradició antiquíssima»	Per a l'autor, la llegenda té credibilitat històrica, a pesar que no existeix cap testimoni escrit de l'origen de la imatge de la Mare de Déu.	Roca 2011: 250
30/IV/1897	Almoines [excursió a Beniarjó i Oliva]	<i>Las Provincias</i>	succeït amb cobla	Una tradició a Potries obligava que les novençanes besaren una safanòria que penjava del centre del carrer. L'alcalde d'Almoines s'hi negà, però finalment la núvia hi accedí. L'alcalde es pledejà amb el poble	Oral. Un dels excursionistes	La cobla inclou una referència a sant Vicent Ferrer	Roca 2011: 282-283

11 Cataloguem segons el RondCat, l'índex de la rondalla catalana, que cataloga les rondalles catalanes segons els índexs tipogràfics universals. Per als casos en què un argument rondallístic és freqüent en la ronda lliúdica catalana però no té un corresponent en els índexs universals, des d'aquesta plataforma se li atorga un número precedit per una C.

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
				de Gandia. Còpia associada al succeït.			
2/X/1897	Agullent	Valentino	Ilegenda sacra/tradicció	Miracles de Sant Vicent Ferrer, alguns dels quals queden marcats en objectes	No s'esmenta. « <i>Cuenta la tradición...</i> »		Roca 2011: 310
13/X/1897	Albaida	Valentino	Ilegenda sacra	Maledicció de Sant Lluís Beltran als marquesos d'Albaida, que no podrien tenir descendència masculina	No s'esmenta. « <i>Hay en este pais una tradición popular...</i> »	Es contrasta amb elements històrics verídics	Roca 2011: 313
25/X/1897	Llutxent	Valentino	Ilegenda/tradicció	Miracle dels corporals de Daroca	L'autor mateix	S'hi afegeixen referents i dades històriques, a més de dades sobre la recepció i altres comentaris sobre la pèrdua de les tradicions	Roca 2011: 329-333
13/XII/1897	Alaquàs	<i>Las Provincias</i>	Ilegenda/tradicció	Maredeu trobada, RondCat C-058	No s'esmenta	Referència al nivell d'encert en els miracles de la Mare de Déu de l'Olivera, segons l'alcalde, per la protecció oferida a tots els veïns del poble que han anat a Cuba i no hi ha mort cap	Roca 2011: 343
30/VI/1898	Penàguila	Socio de «Lo Rat Penat»	creences, supersticions i anècdota	Supersticions a l'entorn de la nit de Sant Joan, i explicació de per què la gent de Penàguila no hi creu (un rector enginyós i popular)	No s'esmenta		Roca 2011: 357-358
29/IX/1898	Canals	Un excursionista	Ilegenda sacra	Sant Vicent Ferrer prediu que el fill de Domènec de Borja seria papa	No s'esmenta	« <i>No está comprobada esta predicción</i> »	Roca 2011: 384

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
30/IX/1898	Montesa	Un excursionista	llegenda/tradicció	Una encantada apareix la nit de Sant Joan a la penya Encantada de Montesa si es pronuncien les paraules « <i>ábrete roca y ciérrate monte</i> »	No s'esmenta. « <i>Dicen...</i> » i referències a Escolano i Cavamilles	« <i>El lector no comprenderá, sin duda, el sentido de esta frase, al parecer contradictoria. Pero la lógica de los encantamientos [en referéncia a "ábrete roca y ciérrate monte"] no es accesible a la inteligencia vulgar</i> ».	Roca 2011: 389
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradicció	Llegenda de l'encantada de l'Escala de la Donzella, ja explicada (Roca 2011: 191)	Oral. Conversa entre els excursionistes. Referència a textos de Joan Bautista Perales	S'hi afegeix un poc més d'informació i detalls de la que hi havia en la crònica de la p. 191.	Roca 2011: 392-393
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradicció	Llegenda del jardí de la reina mora, ja explicada (Roca 2011: 192)	Oral. Conversa entre els excursionistes. Referència a textos de Joan Bautista Perales	« <i>Se funda en hechos que no parecen naturales</i> ». Els excursionistes discuteixen sobre la veracitat de la llegenda i l'existència del jardí.	Roca 2011: 393
1/X/1898	Moixent	Un excursionista	llegenda/tradicció/creença	Si algú passa amb elements religiosos pel barranc de la Falaguera serà atacat per éssers demoníacs. Per deslliurar-se'n cal desfer-se d'aquests elements	Oral. « <i>Nos contaron</i> ». Segurament eixiria en la conversa	« <i>Todo esto parecerá muy fútil al lector positivista, pero a los que tenemos el más pequeño resto de poesía en la imaginación nos hace pasar saborosamente una velada</i> »	Roca 2011: 393-394
14/X/1898	Bolbait	Un excursionista	llegenda/tradicció	Disputa entre Bolbait i Navarres per la imatge de sant Francesc de Paula, resultat amb una burra a favor de Bolbait	No s'esmenta: « <i>Cuéntase aquí</i> »	No es presenta com a llegenda, en cap moment no es diu que tal fet no siga cert o històric	Roca 2011: 410

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
29/XII/1898	Gata	Un excursionista de l'Rat Penat	llegenda sacra	El Sant Crist de Gata atura miraculosament els francesos quan són a punt d'entrar al poble	No s'esmenta	Segons l'autor, el miracle es recorda anualment en les festes del Santíssim Crist, el dia 6 d'agost	Roca 2011: 441
10/IV/1900	Corbera	<i>Las Provincias</i>	referència a llegenda/tradicció	Referència a RondCat C-058, aparició de la Mare de Déu del Castell quan Jaume I conquerí la vila	No s'esmenta	« <i>Leyendas tradicionales suponen que apareció [la Virgen] sobre las almenas de aquella fortaleza cuando D. Jaime I de Aragón conquistó la villa de los moros.</i> »	Roca 2011: 451
18/VIII/1900	Elx	Valentino	referència a llegenda/tradicció	Referència a RondCat C-058, aparició de la Mare de Déu d'Elx	No s'esmenta. « <i>Según la tradición...</i> »		Roca 2011: 473
13/VII/1901 i 16/VII/1901	Terol	Un excursionista	Cobles	Nou cançons en castellà, improvisades, dirigides als excursionistes	Oral. Cantaires, informants directes	A la p. 513, el cronista explica que alguns cobles han estat recollides per altres autors [se cita la referència] i que « <i>Si esto mismo se hiciese en las demás regiones de España, tendríamos datos preciosos para determinar bien el diferente carácter psíquico de los pueblos y las razas que forman la nacionalidad española.</i> »	Roca 2011: 511-515
16/VII/1901	Terol	Un excursionista	llegenda històrica/tradicció	Fundacional de Terol, explica el perquè del « <i>torito</i> »	Escrita. « <i>Los cronistas</i> »		Roca 2011: 515
14/IX/1901	Daroca	Un excursionista	llegenda/tradicció	Miracle dels corporals de Daroca (variant)	No s'esmenta		Roca 2011: 526

Data de publicació	Lloc de l'excursió	Autor de la crònica	Material	Contingut	Font	Observacions i notes	Referència
22/VI/1902	Serra	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Amor imposible entre una gitana i un senyoret, el pare la fa penjat, però ella maleix i diu que sempre hi serà. Es transforma en les roques d'una muntanya propera	Oral. « <i>Ha quedado en la memoria de los lugareños otro recuerdo legendario que los socios de Lo Rat Penat recogieron con vivo interés. Cuentan los viejos del lugar ...</i> ».		Roca 2011: 536-537
22/VI/1904	Gilet (monestir del Sant Esperit)	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	El beat Nicolau Factor fa un colp a terra d'on brolla una font d'aigua perquè la gent del convent no patísca mai més per l'escassetat d'aigua	No s'esmenta. Es diu que « <i>la tradición devota le atribuye</i> » al beat aquella tradició	« <i>Nadie está obligado a considerar como artículo dogmático estas devotas leyendas, reveladoras de la fe ingenua de nuestros antepasados</i> », cosa que no desmereix les qualitats del personatge referit, segons l'autor.	Roca 2011: 547
14/VI/1905	Viallonga	<i>Las Provincias</i>	llegenda/tradicció	Trobada d'una marededéu que crea una font i en honor de la qual es crea una capella	No s'esmenta. « <i>Cuenta la tradición</i> »		Roca 2011: 556

ÍNDEX

<i>Presentació</i>	7-12
CARME ORIOL CARAZO <i>Aportacions al folklore andorrà dels excursionistes de finals del segle XIX i principis del XX: els «Records d'un turista» del rossellonès Pere Vidal</i>	13-20
JOSEFINA ROMARIU <i>En autobús, en mula i a peu. Primera campanya de recerca de Palmira Jaquetti per l'Alt Urgell (9 de juliol a 3 de setembre de 1925)</i>	21-32
SALVADOR REBÉS <i>Gavatxos al cançoner: l'expressió d'una alteritat</i>	33-48
CATERINA VALRIU LLINÀS – CATALINA-MARIA GARÍ BLANCH <i>Les missions de recerca de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya a les Illes Balears: folklore i aventura</i>	49-60
ALEXANDRE BATALLER CATALÀ <i>Viatges amb ase i contes amb burro: entre l'ensenyament i el dicteri</i>	61-76
LLUÍS-XAVIER FLORES ABAT <i>La lliteratura oral benasquesa seguntes els investigadors visitants</i>	77-108
VÍCTOR LABRADO <i>El trib real, d'Andorra al Comtat de Cocentaina</i>	109-113
JOAN-LLUÍS MONJOMASCARÓ <i>Reflexions sobre els elements de cultura popular de possible origen mallorquí a la Marina (País Valencià)</i>	115-130
VICENT VIDALLLORET <i>Les cròniques del Centre Excursionista de Lo Rat Penat: presència del folklore</i>	131-148

Institut
d'Estudis
Catalans

Grup d'Estudis Etnopoètics

Societat Catalana de Llengua i Literatura
T.F.C.

Col·labora:
SOCIEDAT DE LINGÜÍSTICA ARAGONESA